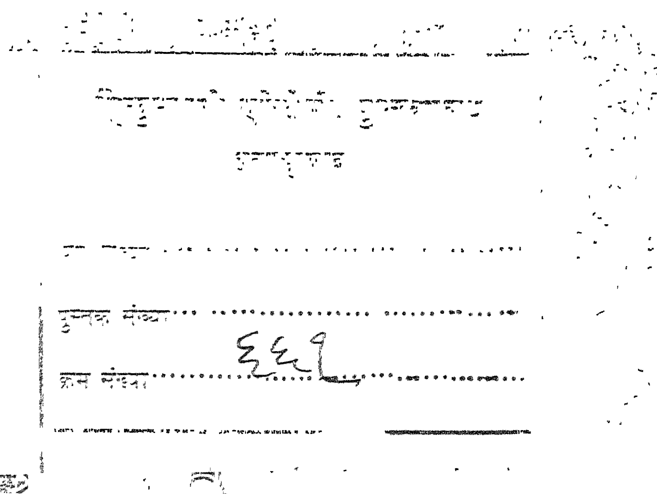

पुस्तक संख्या
क्रम संख्या ६६१

جاوید نامہ

اقبال

جاویدنامه

اقبال

شمار	مضمون	صفحہ
۱۴	طاسینِ زرتشت (آزمائش کردن اہرمن زرتشت را)	۵۱
۱۵	طاسینِ مسیح (رویائے حکیم طالسطائی)	۵۵
۱۶	طاسینِ محمدؐ (نوحہ ابوجہل در حرمِ کعبہ)	۵۸
۱۷	**فلک عطارد**	۶۱
۱۸	زیارتِ ارواحِ جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا	۶۳
۱۹	دین و وطن	۶۷
۲۰	اشتراک و ملوکیت	۶۹
۲۱	شرق و غرب	۷۱
۲۲	محکماتِ عالمِ قرآنی	۷۴
۲۳	خلافتِ آدم	۷۴
۲۴	حکومتِ الٰہی	۷۸
۲۵	ارض ملکِ خداست	۸۰
۲۶	حکمت خیرِ کثیر است	۸۲
۲۷	پیغامِ افغانی باملتِ روسیہ	۸۷
۲۸	غزلِ زندہ رود	۹۳
۲۹	**فلک زہرہ**	۹۷
۳۰	مجلس خدایانِ اقوامِ قدیم	۱۰۰
۳۱	نغمۂ بعل	۱۰۲
۳۲	فرو رفتن بدریائے زہرہ و دیدن ارواحِ فرعون و کشنر را	۱۰۴

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مناجات

آدمی اندر جہانِ ہفت رنگ
ہر زماں گرمِ فغاں مانندِ چنگ!

آرزوئے ہم نفس می سوزدش
نالہ ہائے دلنواز آموزدش

لیکن ایں عالم کہ از آب و گل است
کے تواں گفتن کہ دارائے دل است!

بحر و دشت و کوہ و کہ خاموش و کر
آسمان و مہر و مہ خاموش و کر!

گرچہ بر گردوں ہجومِ اختر است
ہر یکے از دیگرے تنہاتر است!

ہر یکے مانندِ ما بیچارہ ایست
در فضائے نیلگوں آوارہ ایست!

کارواں برگِ سفر ناکردہ ساز!
بیکراں افلاک و شب ہا دیریاز!

ایں جہاں صید است و صیّادیم ما؟
یا اسیرِ رفتہ از یادیم ما؟

زار نالیدم صدائے برنخواست

ہم نفس فرزند آدم را کجاست؟

دیده ام روز جہانِ چار سوے
آنکہ نورش بر فروزد کاخ و کوے

از رمِ سیارهٔ او را وجود
نیست الا اینکہ گوئی رفت و بود

اے خوش آں روزے کہ از ایام نیست
صبح او را نیمروز و شام نیست

روشن از نورش اگر گردد روان
صوت را چوں رنگ دیدن می توان

غیبہا از تابِ او گردد حضور
نوبتِ او لایزال و بے مرور!

اے خدا روزی کُن آں روزے مرا

وارہاں زیں روزِ بے سوزے مرا

آیۂ تسخیر اندر شانِ کیست؟
ایں سپہرِ نیلگوں حیرانِ کیست؟

رازدانِ علم الاسما کہ بود؟
مستِ آں ساقی و آں صہبا کہ بود؟

برگزیدی از ہمہ عالم کرا؟
کردی از رازِ درون محرم کرا؟

'آیۂ تسخیر'، 'علم الاسما' — تلمیحات بآیات قرآن

ای ترا تیری که ما را سینه سفت — حرفِ اُدْعُونِی که گفت و با که گفت؟

روی تو ایمانِ من قرآنِ من — جلوه داری دریغ از جانِ من؟

از زیانِ صد شعاعِ آفتاب
کم نمی گردد متاعِ آفتاب

عصرِ حاضر را خرد زنجیرِ پاست — جانِ بی تابی که من دارم کجاست؟

عمرها بر خویش می پیچد وجود — تا یکی بی تاب جان آید فرود

گر نجی این زمینِ شوره زار — نیست تخمِ آرزو را سازگار

از درونِ این گِلِ بی حاصلی — بس غنیمت دان اگر روید دلی!

تو مهی اندر شبستانم گذر — یک زمان بی نوریِ جانم نگر

شعله را پرهیز از خاشاک چیست
برق را از بر فتادن باک چیست

زیستم تا زیستم اندر فراق — وانما آن سوی این نیلی رواق!

بستہ درہا را بر رویم باز کن   خاک را با قدسیاں ہمراز کن!

آتشے در سینۂ من برفروز   عود را بگذار و ہیزم را بسوز

باز بر آتش بنہ عودِ مرا   در جہاں آشفتہ کن دودِ مرا

آتشِ پیمانۂ من تیز کن   با تغافل یک نگہ آمیز کن

ما ترا جوئیم و تو از دیدہ دور   نے غلط، ما کور و تو اندر حضور!

یا کشا ایں پردۂ اسرار را   یا بگیر ایں جانِ بے دیدار را

نخلِ فکرم نا امید از برگ و بر   یا تبر بفرست یا بادِ سحر

عقل دادی ہم جنونے دہ مرا   رہ بجذبِ اندرونے دہ مرا

علم در اندیشہ می گیرد مقام   عشق را کاشانہ قلبِ لاینام

علم تا از عشق برخوردار نیست   جز تماشا خانۂ افکار نیست

ایں تماشا خانہ سحرِ سامری است   علم بے روح القدس افسونگری است

بے تجلّی مردِ دانا رہ نبرد   از لکدکوبِ خیالِ خویش مرد

بے تجلی زندگی رنجوری است
عقل مهجوری و دیں مجبوری است

این جهانِ کوه و دشت و بحر و بر
ما نظر خواهیم و او گوید خبر

منزلے بخش ایں دلِ آواره را
بازده با ماه ایں مه پاره را

گرچه از خاکم نروید جز کلام
حرفِ مهجوری نمی گردد تمام!

زیرِ گردوں خویش را یابم غریب
زآنسوے گردوں بگو 'انّی قریب'

تا مثالِ مهر و مه گردد غروب
ایں جهات و ایں شمال و ایں جنوب

از طلسمِ دوش و فردا بگذرم
از مه و مهر و ثریا بگذرم!

تو فروغِ جاوداں ما چوں شرر
یک دو دم داریم و آں هم مستعار!

اے تو نشناسی نزاعِ مرگ و زیست
رشکِ یزداں برد ایں بنده کیست؟

بندهٔ آفاق گیر و ناصبور
نے غیاب او را خوش آید نے حضور

آنیم من جاودانی کن مرا
از زمینی آسمانی کن مرا

'انّی قریب' - آیه قرآن

ضبط در گفتار و کردارے بدہ   جادہ ہا پیداست رفتارے بدہ

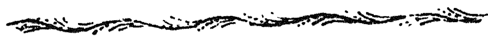
آنچہ گفتم از جہانے دیگر است   ایں کتاب از آسمانے دیگر است

بحرم و از من کم آشوبی خطاست   آں کہ در قعرم فرود آید کجاست؟

یک جہاں بر ساحلِ من آرمید   از کراں غیر از رمِ موجے ندید

من کہ نومیدم ز پیرانِ کہن   دارم از روزے کہ می آید سخن!

بر جواناں سہل کن حرفِ مرا
بہر شاں پایاب کن ژرفِ مرا

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہیدِ آسمانی

نخستین روزِ آفرینش

نکوہش می کند آسماں زمیں را

زندگی از لذتِ غیب و حضور — بست نقشِ ایں جہانِ نزد و دور
آں چناں تارِ نفس از ہم گسیخت — رنگِ حیرت خانۂ ایام ریخت
ہر کجا از ذوق و شوقِ خودگری — نعرۂ "من دیگرم تو دیگری"
ماہ و اختر را خرام آموختند — صد چراغ اندر فضا افروختند!
بر سپہرِ نیلگوں زد آفتاب — خیمۂ زربفت با سیمیں طناب
از افقِ صبحِ نخستیں سر کشید — عالمِ نوزادہ را در بر کشید

ملکِ آدم خاکدانے بود و بس
دشتِ او بے کاروانے بود و بس

نے بکوہے آبجوئے در ستیز
نے بصحرائے سحابے ریز ریز

نے سرودِ طائراں در شاخسار
نے رمِ آہو میانِ مرغزار

بے تجلی ہائے جاں بحر و برش
دودِ پیچاں طیلسانِ پیکرش

سبزہ بادِ فرودیں نادیدۂ
اندر اعماقِ زمیں خوابیدۂ

طعنہ زد چرخِ نیلی بر زمیں
"روزگارِ کس ندیدم ایں چنیں

چوں تو در پہنائے من کورے کجا
جز بقندیلم ترا نورے کجا

خاک اگر الوند شد جز خاک نیست
روشن و پائندہ چوں افلاک نیست

یا بزی با ساز و برگِ دلبری
یا بمیر از ننگ و عارِ کمتری"

شد زمیں از طعنۂ گردوں خجل
ناامید و دل گران و مضمحل

پیشِ حق از دردِ بے نوری تپید
تا ندائے ز آں سوئے گردوں رسید

"اے امینے از امانت بے خبر — غم مخور، اندر ضمیرِ خود نگر

روزہا روشن ز غوغائے حیات — نے ازاں نورے کہ بینی در جہات

نورِ صبح از آفتابِ داغدار — نورِ جاں پاک از غبارِ روزگار

نورِ جاں بے جادہ ہا اندر سفر — از شعاعِ مہر و مہ سیّارہ تر

شستۂ از لوحِ جاں نقشِ امید — نورِ جاں از خاکِ تو آید پدید!

عقلِ آدم بر جہاں شبخوں زند — عشقِ او بر لامکاں شبخوں زند!

راہ داں اندیشۂ او بے دلیل — چشمِ او بیدار تر از جبرئیل!

خاک و در پرواز مانندِ ملک — یک رباطِ کہنہ در راہش فلک!

می خلد اندر وجودِ آسماں — مثلِ نوکِ سوزن اندر پرنیاں!

داغہا شوید ز دامانِ وجود — بے نگاہِ او جہاں کور و کبود!

گرچہ کم تسبیح و خونریز است او — روزگاراں را چو مہمیز است او

چشمِ او روشن شود از کائنات — تا بہ بیند ذات را اندر صفات

"ہر کہ عاشق شد جمالِ ذات را
اوست سیّد جملہ موجودات را"

نغمۂ ملایک

فروغِ مشتِ خاک از نوریاں افزوں شود روزے
زمیں از کوکبِ تقدیرِ او گردوں شود روزے
خیالِ او کہ از سیلِ حوادث پرورش گیرد
ز گردابِ سپہرِ نیلگوں بیروں شود روزے!
یکے در معنیٔ آدم نگر! از ما چہ می پرسی
ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے!
چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے
کہ یزداں را دل از تاثیرِ او پُرخوں شود روزے!

تمہیدِ زمینی

آشکارا می‌شود روحِ حضرتِ رومی و شرح می‌دہد اسرارِ معراج را

عشقِ شور انگیز بے پروائے شہر
شعلۂ او میرد از غوغائے شہر

خلوتے جوید بدشت و کوہسار
یا لبِ دریائے ناپیدا کنار

من کہ در یاراں ندیدم محرمے
بر لبِ دریا بیاسودم دمے

بحر و ہنگامِ غروبِ آفتاب
نیلگوں آب از شفق لعلِ مذاب

کور را ذوقِ نظر بخشد غروب
شام را رنگِ سحر بخشد غروب!

با دلِ خود گفتگوہا داشتم
آرزوہا جستجوہا داشتم

آنی و از جاودانی بے نصیب!
زندہ و از زندگانی بے نصیب!

تشنہ و دور از کنارِ چشمہ سار
می سرودم ایں غزل بے اختیار

غزل

بگشائے لب کہ قندِ فراوانم آرزوست
بنمائے رخ کہ باغ و گلستانم آرزوست

یک دست جامِ بادہ و یک دست زلفِ یار
رقصِ چنیں میانۂ میدانم آرزوست

گفتی زناز بیش مرنجاں مرا برو
آں گفتنت کہ بیش مرنجانم آرزوست

اے عقل تو ز شوق پراگندہ گوئے شو
اے عشق نکتہ ہائے پریشانم آرزوست

ایں آب و نانِ چرخ چو سیل است بے وفا
من ماہیم نہنگم و عمانم آرزوست

جانم ملول گشت ز فرعون و ظلمِ او
آں نورِ جیبِ موسیٰ عمرانم آرزوست

دی شیخ با چراغ ہمی گشت گردِ شہر
کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

زیں ہمرہانِ سست عناصر دلم گرفت
شیرِ خدا و رستمِ دستانم آرزوست

گفتم کہ یافت می نشود جستہ ایم ما
گفت آنکہ یافت می نشود آنم آرزوست

(رومی)

موجِ مضطر خفت بر سنجابِ آب — شد افق تار از زیانِ آفتاب
از متاعِ عشق پارهٔ دزدید شام — کوکبی چوں شاهدی بالای بام!
روحِ رومی پرده ها را بر درید — از پسِ کُه پارهٔ آمد پدید!
طلعتش رخشنده مثلِ آفتاب — شیبِ او فرخنده چوں عهدِ شباب
پیکری روشن ز نورِ سرمدی — در سراپایش سرورِ سرمدی!
بر لبِ او سرِّ پنهانِ وجود — بندهای حرف و صوت از خود گشود
حرفِ او آئینه آویخته — علم با سوزِ درون آمیخته!
گفتمش موجود و ناموجود چیست؟ — معنیٔ محمود و نامحمود چیست؟
گفت "موجود آنکه می خواهد نمود — آشکارائی تقاضای وجود
زندگی خود را بخویش آراستن — بر وجودِ خود شهادت خواستن
انجمن روزِ الست آراستند — بر وجودِ خود شهادت خواستند!
زندهٔ یا مردهٔ یا جاں بلب — از سه شاهد کن شهادت را طلب

شاہدِ اوّل شعورِ خویشتن | خویش را دیدن بنورِ خویشتن

شاہدِ ثانی شعورِ دیگرے | خویش را بینی بنورِ دیگرے

شاہدِ ثالث شعورِ ذاتِ حق | خویش را دیدن بنورِ ذاتِ حق

پیشِ ایں نور ار بمانی استوار | حیّ و قائم چوں خدا خود را شمار

بر مقامِ خود رسیدن زندگی است | ذات را بے پردہ دیدن زندگی است

مردِ مومن در نسازد با صفات | مصطفےٰؐ راضی نشد الّا بذات

چیست معراج آرزوے شاہدے | امتحانے روبروئے شاہدے

شاہدِ عادل کہ بے تصدیقِ او | زندگی ما را چو گل را رنگ و بو

در حضورش کس نماند استوار | ور بماند ہست او کامل عیار

ذرّہ از کف مدہ تابے کہ ہست | پختہ گیر اندر گرہ تابے کہ ہست

تابِ خود را بر فزودن خوشتر است | پیشِ خورشید آزمودن خوشتر است

پیکرِ فرسودہ را دیگر تراش | امتحانِ خویش کن موجود باش.

این چنین موجودِ محمود است و بس
ورنه نارِ زندگی دود است و بس"

بازگفتم پیشِ حق رفتن چسان؟ — کوهِ خاک و آب را گفتن چسان؟
آمرِ خالق برون از امر و خلق — ما ز شستِ روزگاران خسته حلق
گفت "اگر سلطان ترا آید بدست — می توان افلاک را از هم شکست
باش تا عریان شود این کائنات — شوید از دامانِ خود گردِ جهات
در وجودِ او نه کم بینی نه بیش — خویش را بینی ازو، او را ز خویش
نکتهٔ "الّا بسلطان" یاد گیر — ورنه چون مور و ملخ در گل بمیر
از طریقِ زادن ای مردِ نکو — آمدی اندر جهانِ چار سو
هم برون جستن بزادن می توان — بندها از خود کشادن می توان
لیکن این زادن نه از آب و گل است — داند آن مردی که او صاحبدل است

کفتن ۔ شگافتن + الا بسلطان تلمیح بآیهٔ شریفه یا معشر الجن الخ

آں ز مجبوری است ایں از اختیار | آں نہاں در پردہ ہا ایں آشکار
آں یکے با گریہ ایں با خندہ ایست | یعنی آں جوئندہ ایں یابندہ ایست
آں سکون و سیر اندر کائنات | ایں سراپا سیر بیروں از جہات
آں یکے محتاجِ روز و شب است | واں دگر روز و شب او را مرکب است
زادنِ طفل از شکستِ اشکم است | زادنِ مرد از شکستِ عالم است
ہر دو زادن را دلیل آمد اذاں | آں بلب گویند ایں از عینِ جاں

جانِ بیدارے چو زاید در بدن
لرزہ ہا افتد دریں دیرِ کہن"

گفتم ایں زادن نمی دانم کہ چیست؟ | گفت "شانے از شئونِ زندگی است
شیوہ ہائے زندگی غیب و حضور | آں یکے اندر ثبات آں در مرور
گہ بجلوت می گدازد خویش را | گہ بخلوت جمع سازد خویش را
جلوتِ او روشن از نورِ صفات | خلوتِ او مستنیر از نورِ ذات

عقل او را سوے جلوت می کشد — عشق او را سوے خلوت می کشد

عقل ہم خود را بدیں عالم زند — تا طلسمِ آب و گل را بشکند

می شود ہر سنگِ رہ او را ادیب — می شود برق و سحاب او را خطیب

چشمش از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست — لیکن او را جرأتِ رندانہ نیست!

پس ز ترسِ راہ چوں کورے رود — نرم نرمک صورتِ مورے رود

تا خرد پیچیدہ تر بر رنگ و بوست — می رود آہستہ اندر راہِ دوست

کارش از تدریج می یابد نظام — من ندانم کے شود کارش تمام!

می نداند عشق سال و ماہ را — دیر و زود و نزد و دورِ راہ را

عقل در کوہے شگافے می کند — یا بگردِ او طوافے می کند

کوہ پیشِ عشق چوں کاہے بود — دل سریع السیر چوں ماہے بود

عشق شبخونے زدن بر لامکاں — گور را نادیدہ رفتن از جہاں!

زورِ عشق از باد و خاک و آب نیست — قوتش از سختیِ اعصاب نیست

عشق با نانِ جوین خیبر گشاد　　　عشق در اندامِ مه چاکے نہاد!
کلۂ نمرود بے ضربے شکست　　　لشکرِ فرعون بے حربے شکست!
عشق در جاں چوں بچشم اندر نظر　　　ہم درونِ خانہ ہم بیرونِ در
عشق ہم خاکستر و ہم اخگر است　　　کارِ او از دین و دانش برتر است
عشق سلطان است و برہانِ مبیں　　　ہر دو عالم عشق را زیرِ نگیں
لازمان و دوش و فردائے ازو　　　لامکان و زیر و بالائے ازو
چوں خودی را از خدا طالب شود　　　جملہ عالم مرکب او راکب شود
آشکارا از مقامِ دل ازو　　　جذبِ ایں دیرِ کہن باطل ازو
عاشقاں خود را بیزداں می دہند　　　عقلِ تاویلی بقرباں می دہند
عاشقی؟ از سو بہ بے سوئی خرام　　　مرگ را بر خویشتن گرداں حرام
اے مثالِ مردہ در صندوقِ گور　　　می تواں برخاستن بے بانگِ صور!
در گلو داری نواہا خوب و نغز　　　چند اندر گل نہانی مثلِ مغز؟

بر مکان و بر زماں اسوار شو — فارغ از پیچاکِ ایں زنّار شو

تیز تر کن ایں دو چشم و ایں دو گوش — ہر چہ می بینی بنوش از راہِ ہوش

آں کسے کو بانگِ موراں بشنود — ہم ز دوراں سرِّ دوراں بشنود

آں نگاہِ پردہ سوز از من بگیر — کو بچشم اندر نمی گردد اسیر

آدمی دید است باقی پوست است

دید آں باشد کہ دیدِ دوست است

جملہ تن را در گداز اندر بصر

در نظر رو در نظر رو در نظر (رومی)

تو ازیں نُہ آسماں ترسی مترس — از فراخائے جہاں ترسی مترس

چشم بکشا بر زمان و بر مکاں — ایں دو یک حال است از احوالِ جاں

تا نگہ از جلوہ پیش افتادہ است — اختلافِ دوش و فردا زادہ است

دانہ اندر گِل بظلمت خانۂ — از فضائے آسماں بیگانۂ

ہیچ می داند کہ در جائے فراخ   می تواں خود را نمودن شاخ شاخ؟

جوہرِ او چیست؟ یک ذوقِ نموست
ہم مقامِ اوست ایں جوہر ہم اوست

اے کہ گوئی محملِ جان است تن   سرِّ جاں را درنگر بر تن متن
محملے نے، حالے از احوالِ اوست   محملش خواندن فریبِ گفتگوست!
چیست جاں؟ جذب و سرور و سوز و درد   ذوقِ تسخیرِ سپہر گرد گرد!
چیست تن؟ با رنگ و بو خو کردن است   با مقامِ چار سو خو کردن است
از شعور است ایں کہ گوئی نزد و دور   چیست معراج؟ انقلاب اندر شعور
انقلابے اندر شعور از جذب و شوق   وا رہاند جذب و شوق از تحت و فوق

ایں بدن با جانِ ما انباز نیست
مشتِ خاکے مانعِ پرواز نیست"

زروان کہ رُوحِ زمان و مکان است

مسافر را بسیاحتِ عالمِ علوی می برد

از کلامش جانِ من بے تاب شد
در تنم ہر ذرہ چُوں سیماب شد

ناگہاں دیدم میانِ غرب و شرق
آسماں در یک سحابِ نور غرق

زاں سحاب افرشتۂ آمد فرود
با دو طلعت این چو آتش آں چو دود

آں چو شب تاریک و ایں روشن شہاب
چشمِ ایں بیدار و چشمِ آں بخواب

بال او رازنگہائے سرخ و زرد
سبز و سیمین و کبود و لاجورد

چُوں خیال اندر مزاجِ او رمے
از زمیں تا کہکشاں او را دمے

ہر زماں او را ہوائے دیگرے
پر کشادن در فضائے دیگرے

گفت زروانم جہاں را قاہرم
ہم نہانم از نگہ ہم ظاہرم

بستهٔ هر تدبیر با تقدیرِ من ناطق و صامت همه نخچیرِ من

غنچه اندر شاخ می بالد ز من مرغک اندر آشیاں نالد ز من

دانه از پروازِ من گردد نهال هر فراق از فیضِ من گردد وصال

هم عتابے هم خطابے آورم تشنه سازم تا شرابے آورم

من حیاتم من مماتم من نشور من حساب و دوزخ و فردوس و حور!

آدم و افرشته در بندِ من است عالمِ شش روزه فرزندِ من است!

هر گُلے کز شاخ می چینی منم اُمّ هر چیزے که می بینی منم!

در طلسمِ من اسیر است ایں جهاں از دمم هر لحظه پیر است ایں جهاں

لی مع الله هر کرا در دل نشست آں جوانمردے طلسمِ من شکست

گر تو خواهی من نباشم درمیاں
لی مع الله باز خواں از عینِ جاں"

لی مع الله — تلمیح به حدیث لی مع الله وقت،

در نگاہِ او نمی دانم چہ بود
از نگاہم این کہن عالم ربود

یا نگاہم بر دگر عالم کشود
یا دگرگون شد ہماں عالم کہ بود

مُردم اندر کائناتِ رنگ و بُو
زادم اندر عالمِ بے ہاے و ہُو

رشتۂ من زاں کہن عالم گسست
یک جہانِ تازۂ آمد بدست

از زیانِ عالمے جانم تپید
تا دگر عالم ز خاکم بر دمید

تن سبک تر گشت و جاں سیّار تر
چشمِ دل بینندہ و بیدار تر

پردگی ہا بے حجاب آمد پدید
نغمۂ انجم بگوشِ من رسید!

زمزمۂ انجم

عقلِ تو حاصلِ حیات عشقِ تو سرّ کائنات
پیکرِ خاک اخوش بیا ایں سوے عالمِ جہات

زہرہ و ماہ و مشتری از تو رقیبِ یک دگر
از پئے یک نگاہِ تو کشمکشِ تجلّیات

در رہِ دوست جلوہ ہاست تازہ بتازہ نو بنو
صاحبِ شوق و آرزو دل نہ دہد بجلّیات

صدق و صفاست زندگی نشو و نماست زندگی
تا ابد از ازل بتاز ملکِ خداست زندگی

شوقِ غزلسرائے را رخصتِ ہائے و ہو بدہ
باز بہ رند و محتسب بادہ سبو سبو بدہ

شام و عراق و ہند و پارس خو بہ نبات کردہ اند
خو بہ نبات کردہ را تلخیِ آرزو بدہ

تا بہ یمِ بلند موج معرکۂ بنا کند
لذتِ سیلِ تند رو با دلِ آبجو بدہ

مردِ فقیر آتش است میری و قیصری خس است
فال و فرِ ملوک را حرفِ برہنہ بس است!

دبدبۂ قلندری طنطنۂ سکندری
آں ہمہ جذبۂ کلیم ایں ہمہ سحرِ سامری
آں بنگاہ می کُشد ایں بہ سپاہ می کُشد
آں ہمہ صلح و آشتی ایں ہمہ جنگ و داوری
ہر دو جہاں کشا ستند ہر دو دوام خواستند
ایں بہ دلیلِ قاہری آں بہ دلیلِ دلبری
ضربِ قلندری بیار سدِّ سکندری شکن
رسمِ کلیم تازہ کن رونقِ ساحری شکن!

فلکِ قمر

فلکِ قمر

این زمین و آسماں ملکِ خداست — این مہ و پرویں ہمہ میراثِ ماست!
اندریں رہ ہر چہ آید در نظر — بانگاہِ محرمے او را نگر
چوں غریباں در دیارِ خود مرو — اے ز خود گم اندکے بیباک شو!
این و آں حکمِ ترا بر دل زند — گر تو گوئی ایں مکن آں کن کند
نیست عالم جز بتانِ چشم و گوش — اینکہ ہر فردائے او میرد چو دوش!
در بیابانِ طلب دیوانہ شو! — یعنی ابراہیمِ ایں بتخانہ شو!
چوں زمین و آسماں را طے کنی — ایں جہان و آں جہاں را طے کنی
از خدا ہفت آسماں دیگر طلب — صد زمان و صد مکاں دیگر طلب

بے خود افتادن لبِ جوئے بہشت — بے نیاز از حرف و صوت خوب و زشت

گر نجاتِ ما فراغ از جستجوست — گور خوشتر از بہشتِ رنگ و بوست

اے مسافر جاں بمیرد از مقام

زندہ تر گردد ز پروازِ مدام!

ہم سفر با اختراں بودن خوش است — در سفر یک دم نیاسودن خوش است

تا شدم اندر فضا ہائے سپہر — آنچہ بالا بود زیر آمد نظر

تیرہ خاکے برتر از قندیلِ شب! — سایۂ من بر سرِ من اے عجب!

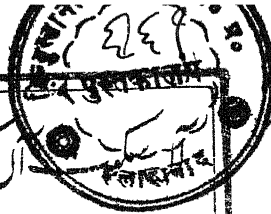
ہر زماں نزدیک تر نزدیک تر — تا نمایاں شد کہستانِ قمر

گفت رومیؒ از گماں ہا پاک شو — خوگرِ رسم و رہِ افلاک شو

ماہ از ما دور و با ما آشناست — این نخستیں منزل اندر راہِ ماست

دیر و زودِ روزگارش دیدنی است

غار ہائے کوہسارش دیدنی است"

[illegible] آں کوہسارِ ہولناک — اندروں پُر سوز و بیروں چاک چاک
صد جبل از خافطین و یلدرم — بردہانش دود و نار اندر شکم
از درونش سبزۂ سر بر نزد — طائرے اندر فضایش پر نزد
ابرہائے نم ہوا ہا تند و تیز — با زمینِ مردۂ اندر ستیز
عالمے فرسودۂ بے رنگ و صوت — نے نشانِ زندگی در وے نہ موت!
نے بنائش ریشۂ نخلِ حیات — نے بہ صُلبِ روزگارش حادثات!

گرچہ ہست از دودمانِ آفتاب
صبح و شام او نزاید انقلاب!

گفت رومیؔ خیز و گامے پیش نہ — دولتِ بیدار را از کف مدہ
باطنش از ظاہرِ او خوشتر است — در قفارِ او جہانے دیگر است!
ہرچہ پیش آید ترا اے مردِ ہوش — گیر اندر حلقہ ہائے چشم و گوش

خافطین و یلدرم ۔ کوہہائے آتش فشانِ قمر   قفار ۔ غار

چشم اگر بیناست ہر شے دیدنی است
ورترازوئے نگہ سنجیدنی است

ہر کجا رومی برد آنجا برو
یک دو دم از غیر او بیگانہ شو"

دستِ من آہستہ سوئے خود کشید
تُند رفت و بر سرِ غارے رسید

عارفِ ہندی کہ بہ یکے از غارہائے قمر خلوت گرفتہ و اہلِ ہند او را "جہاں دوست" می گویند

من چو کوران دست بر دوشِ رفیق
پا نہادم اندران غارِ عمیق

ماہ را از ظلمتش دل داغ داغ
اندرو خورشید محتاجِ چراغ!

وہم و شکّ من بہ تخمین ریختند
عقل و ہوشم را بدار آویختند!

راہ رفتم رہزنان اندر کمیں
دل تہی از لذّتِ صدق و یقیں!

تا نگہ را جلوہ ہا شد بے حجاب — صبحِ روشن بے طلوعِ آفتاب!
وادیٔ ہر سنگِ او زنّار بند — دیو سار از نخلہائے سر بلند
از سرشتِ آب و خاک است این مقام — یا خیالم نقش بندد در مشام!
در ہوائے او چو مے ذوق و سرور — سایہ از تقبیلِ خاکش عینِ نور
نے زمینش را سپہرِ لاجورد — نے کنارش از شفقہا سرخ و زرد
نور در بندِ ظلام آنجا نبود — دود گردِ صبح و شام آنجا نبود
زیرِ نخلے عارفِ ہندی نژاد — دیدہ ہا از سرمہ اش روشن سواد
موئے بر سر بستہ و عریاں بدن — گردِ او مارے سفیدے حلقہ زن!
آدمے از آب و گل بالاترے — عالم از دیرِ خیالش پیکرے!
وقتِ او را گردشِ ایّام نے — کارِ او با چرخِ نیلی فام نے
گفت با رومی کہ ہمراہِ تو کیست؟ — در نگاہش آرزوئے زندگی است!

رومی

مردے اندر جستجو آوارۂ — ثابتے با فطرتِ سیّارۂ!

پختہ تر کارش ز خامی ہائے او — من شہیدِ ناتمامی ہائے او

شیشۂ خود را بگردوں بستہ طاق — فکرش از جبریل می خواہد صداق!

چوں عقاب افتد بصیدِ ماہ و مہر — گرم رو اندر طوافِ نُہ سپہر

حرف با اہلِ زمیں رندانہ گفت — حور و جنّت را بت و بتخانہ گفت!

شعلہ ہا در موجِ دودش دیدہ ام — کبریا اندر سجودش دیدہ ام!

ہر زماں از شوق می نالد چو نال — می کُشد او را فراق و ہم وصال!

من ندانم چیست در آب و گلش
من ندانم از مقام و منزلش!

صداق ۔ رونمائی

جہان دوست

عالم از رنگ است و بے رنگی است حق
چیست عالم؟ چیست آدم؟ چیست حق؟

رومی

آدمی شمشیر و حق شمشیر زن
عالم این شمشیر را سنگِ فسن!

شرق حق را دید و عالم را ندید
غرب در عالم خزید، از حق رمید

چشم بر حق باز کردن بندگی است
خویش را بے پردہ دیدن زندگی است!

بندہ چوں از زندگی گیرد برات
ہم خدا آں بندہ را گوید صلوات!

ہر کہ از تقدیر خویش آگاہ نیست
خاک او با سوزِ جاں ہمراہ نیست!

جہان دوست

بر وجود و بر عدم پیچیده است
مشرق این اسرار را کم دیده است

کارِ ما افلاکیان جز دید نیست
جانم از فردائے او نومید نیست!

دوش دیدم بر فرازِ قشمرود
ز آسمان افرشتۂ آمد فرود

از نگاہش ذوقِ دیدارے چکید
جز بسوئے خاکدانِ ما ندید

گفتمش از محرماں رازے مپوش
تو چہ بینی اندر آں خاکِ خموش؟

از جمالِ زہرۂ بگداختی؟
دل بہ چاہِ بابلے انداختی؟

گفت ہنگامِ طلوعِ خاور است
آفتابِ تازہ او را در بر است

لعلہا از سنگِ رہ آید بروں
یوسفانِ او ز چہ آید بروں!

رستخیزے در کنارش دیدہ ام
لرزہ اندر کوہسارش دیدہ ام

قشمرود۔ نام کوہے از کوہستانِ قمر

رخت بند از مقامِ آذری　　تا شود خو گر ز ترکِ بُت گری

اے خوش آں قومے کہ جانِ او تپید　　از گلِ خود خویش را باز آفرید!

عرشیاں را صبحِ عید آں ساعتے

چُوں شود بیدار چشمِ ملتے!"

پیرِ ہندی اندکے دم در کشید　　باز در من دید و بے تابانہ دید

گفت مرگِ عقل؟ گفتم ترکِ فکر　　گفت مرگِ قلب؟ گفتم ترکِ ذکر

گفت تن؟ گفتم کہ زاد از گردِ رہ　　گفت جاں؟ گفتم کہ رمزِ لا الہ

گفت آدم؟ گفتم از اسرارِ اوست　　گفت عالم؟ گفتم او خود روبروست

گفت ایں علم و ہنر؟ گفتم کہ پوست　　گفت حجت چیست؟ گفتم روئے دوست

گفت دینِ عامیاں؟ گفتم شنید　　گفت دینِ عارفاں؟ گفتم کہ دید

از کلامم لذتِ جانش فزود

نکتہ ہائے دل نشیں برمن کشود

نُہ تا سخن از عارفِ ہندی

(۱)

ذاتِ حق را نیست ایں عالم حجاب
غوطہ را حایل نگردد نقشِ آب!

(۲)

زادن اندر عالمے دیگر خوش است
تا شبابِ دیگرے آید بدست!

(۳)

حق ورائے مرگ و عینِ زندگی است
بندہ چوں میرد نمی داند کہ چیست!

گرچہ ما مرغانِ بے بال و پریم
از خدا در علمِ مرگ افزون تریم!

(۴)

وقت؟ شیرینی بزہر آمیختہ
رحمتِ عامے بقہر آمیختہ!
خالی از قہرش نہ بینی شہر و دشت
رحمتِ او اینکہ گوئی درگذشت!

(۵)

کافری مرگ است اے روشن نہاد
کے سزد با مردہ غازی را جہاد!
مردِ مومن زندہ و با خود بجنگ
بر خود افتد ہمچو بر آہو پلنگ!

(۶)

کافرِ بیدار دل پیشِ صنم

بہ ز دیندارے کہ خفت اندر حرم!

(۷)

چشمِ کور ست اینکہ بیند ناصواب

ہیچگہ شب را نہ بیند آفتاب!

(۸)

صحبتِ گِل دانہ را سازد درخت

آدمی از صحبتِ گِل تیرہ بخت!

دانہ از گِل می پذیرد پیچ و تاب

تا کند صیدِ شعاعِ آفتاب!

(۹)

من بگل گفتم بگو اے سینہ چاک
چوں بگیری رنگ و بو از باد و خاک؟
گفت گل اے ہوشمند رفتہ ہوش
چوں پیامے گیری از برقِ خموش؟
جاں بتن مارا ز جذبِ این و آں
جذبِ تو پیدا و جذبِ ما نہاں!

جلوۂ سروش

مردِ عارف گفت گو را در ببست | سینہ چاک گردید و از عالم گسست!
ذوق و شوق او ز راز سینہ اش | دردِ جہد آمد ز نیرنگِ شہود
با حضورش ذرہ ہا مانندِ طور | بے حضور او نبود و نے ظہور!

نازنینے در طلسمِ آں شبے — آں شبے بے کوکبے را کوکبے!

سنبلستانِ دو زلفش تا کمر — تاب گیر از طلعتش کوہ و کمر

غرق اندر جلوۂ مستانۂ — خوش سرودِ آں مستِ بے پیمانۂ

پیشِ او گردندہ فانوسِ خیال — ذو فنوں مثلِ سپہرِ دیر سال

اندراں فانوس پیکر رنگ رنگ — شکرہ بر کنجشک و بر آہو پلنگ!

من بہ رومی گفتم اے دانائے راز — بر رفیقِ کم نظر بکشائے راز

گفت ایں پیکر چو سیمِ تابناک — زاد در اندیشۂ یزدانِ پاک!

بادہ بے تابانہ از ذوقِ نمود — در شبستانِ وجود آمد فرود

ہمچو ما آوارہ و غربت نصیب — تو غریبی من غریبم او غریب!

شانِ او جبریلی و نامش سروش — می برد از ہوش و می آرد بہوش

غنچۂ ما را کشود از شبنمش — مردہ آتش زندہ از سوزِ دمش

زخمۂ شاعر بسازِ دل از وست — چاکہا در پردۂ محمل از وست

دیدہ ام در نغمۂ او عالمے
آتشے گیر از نوائے او دمے!"

نوائے سروش

ترسم کہ تو مے رانی زورق بسراب اندر
زادی بہ حجاب اندر میری بہ حجاب اندر!
چوں سرمۂ رازی را از دیدہ فروشستم
تقدیر امم دیدم پنہاں بکتاب اندر!
بر کشت و خیاباں پیچ، بر کوہ و بیاباں پیچ
برقے کہ بخود پیچد میرد بسحاب اندر!
با مغربیاں بودم پرجستم و کم دیدم
مردے کہ مقامانش ناید بحساب اندر!

بے دردِ جہانگیری آں قرب میسر نیست
گلشن بگریباں کش اے بُو بگلاب اندر

اے زاہدِ ظاہر بیں گیرم کہ خودی فانی است
لیکن تو نمی بینی طوفاں بہ حباب اندر

ایں صوتِ دلآویزے از زخمۂ فطرت نیست
مہجورِ جہاں حُورے نالد بہ رباب اندر

حرکت بہ وادی پرغیب کہ ملائکہ

او را وادی طواسین می نامند

رومی آں عشق و محبت را دلیل — تشنہ کاماں را کلامش سلسبیل

"بُو بگلاب اندر" تلمیح بہ مصرع مشہور غزل صوفیہ "او در من و من در او چوں بُو بگلاب اندر"

گفت آں شعرے کہ آتش اندر وست   اصل او از گرمیِ اللہ ہوست!

آں نوا گلشن کند خاشاک را   آں نوا برہم زند افلاک را!

آں نوا بر حق گواہی می دہد   با فقیراں پادشاہی می دہد!

خوں از و اندر بدن سیّارتر   قلب از روح الامیں بیدار تر

اے بسا شاعر کہ از سحرِ ہنر   رہزنِ قلب است و ابلیسِ نظر!

شاعرِ ہندی خدایش یار باد   جانِ او بے لذّتِ گفتار باد

عشق را خنیاگری آموختہ   با خلیلاں آذری آموختہ!

حرفِ او چاویدہ و بے سوز و درد   مُرخوانند اہلِ درد او را نہ مرد

زاں نوائے خوش کہ تشنہ مقام   خوشتر آں حرفے کہ گوئی در منام

فطرتِ شاعر سراپا جستجوست   خالق و پروردگارِ آرزوست!

شاعر اندر سینۂ ملّت چو دل   ملّتے بے شاعرے انبارِ گل!

سوز و مستی نقشبندِ عالمے است   شاعری بے سوز و مستی ماتمے است!

شعر را مقصود اگر آدم گری است
شاعری هم وارثِ پیغمبری است"

گفتم از پیغمبری هم باز گوی
سرِّ او با مردِ محرم باز گوی

گفت اقوام و ملل آیاتِ اوست
عصر ہائے ما ز مخلوقاتِ اوست

از دمِ او ناطق آمد سنگ و خشت
ما ہمہ مانندِ حاصل او چو کشت!

پاک سازد استخوان و ریشہ را
بالِ جبریلے دہد اندیشہ را

ہائے و ہوئے اندرونِ کائنات
از لبِ او نجم و نور و نازعات

آفتابش را ز واپس نیست نیست
منکرِ او را کمالے نیست نیست

رحمتِ حق صحبتِ احرار او
قہرِ یزداں ضربتِ کرّار او

گرچہ باشی عقلِ کل اندر حرم
زانکہ او بیند تن و جاں را بہم

تیز تر نہ پا براہِ پیغمبر
تا بہ بینی آنچہ نی بایست دید

نجم و نور و نازعات - اسمائے سورہ ہائے قرآن

کندہ بر دیوارے از سنگِ قمر

چار طاسینِ نبوّت را نگر

شوق راہِ خویش داند بے دلیل / شوقِ پروازے بہ بالِ جبرئیل

شوق را راہِ دراز آمد دو گام / ایں مسافر خستہ گردد از مقام

پا زدم مستانہ سوئے ثیید / تا بلندیہائے او آمد پدید

من چہ گویم از شکوہِ آں مقام / ہفت کوکب در طوافِ او مدام

فرشیاں از نورِ او روشن ضمیر / عرشیاں از سرمۂ خاکش بصیر

حق مرا چشم و دل و گفتار داد / جستجوئے عالمِ اسرار داد

پردہ را برگیرم از اسرارِ کل

با تو گویم از طواسینِ رسل

سنگِ قمر۔ قسمے از سنگِ سفید

طاسینِ گوتم

توبہ آوردن زنِ رقاصۂ عشوہ فروش

گوتم

مے دیرینہ و معشوق جواں چیزے نیست
پیشِ صاحب نظراں حورِ جناں چیزے نیست!
ہر چہ از محکم و پایندہ شناسی گذرد
کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست!
دانشِ مغربیاں فلسفۂ مشرقیاں
ہمہ بت خانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیش و ازیں بادیہ ترساں مگذر
کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من
منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

بگذر از غیب کہ ایں وہم و گماں چیزے نیست
در جہاں بودن و رستن ز جہاں چیزے ہست

آں بہشتے کہ خدائے تو بخشد ہمہ ہیچ
تا جزائے عملِ تست جناں، چیزے ہست!

راحتِ جاں طلبی؟ راحتِ جاں چیزے نیست
در غمِ ہم نفساں اشکِ رواں چیزے ہست

چشمِ مخمور و نگاہِ غلط انداز و سرود
ہمہ خوب است ولے خوشتر ازاں چیزے ہست

حسنِ رخسار دمے ہست و دمے دیگر نیست
حسنِ کردار و خیالاتِ خوشاں چیزے ہست!

رقاصہ

فرصتِ کشمکش مدہ ایں دلِ بے قرار را
یک دو شکن زیادہ کن گیسوئے تابدار را
از تو درونِ سینہ ام برقِ تجلئ کہ من
با مہ و مہر دادہ ام تلخئ انتظار را
ذوقِ حضور در جہاں رسمِ صنم گری نہاد
عشق فریب می دہد جانِ امیدوار را!
تا بفراغِ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز بہ مرغزار دہ طائرِ مرغزار را

طبعِ بلند دادۂ، بند ز پائے من کشائے
تا بہ پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را
تیشہ اگر بہ سنگ زد ایں چہ مقامِ گفتگو است؟
عشق بدوش می کشد ایں ہمہ کوہسار را!

طاسینِ زرتشت

آزمایش کردن اہرمن زرتشت را

اہرمن

ازتو مخلوقاتِ من نالاں چو نے
ازتو مارا فرودیں مانندِ دے
در جہاں خوار و زبونم کردۂ
نقشِ خود رنگیں زخونم کردۂ

زندہ حق از جلوۂ سینائے تست
مرگِ من اندر یدِ بیضائے تست!

تکیہ بر میثاقِ یزداں ابلہی است
بر مرادش راہ رفتن گمرہی است

زہرہا در بادۂ گلفامِ اوست
ارّہ و کرم و صلیبؔ انعامِ اوست!

جز دعا ہا نوحؔ تدبیرے نداشت
حرفِ آں بیچارہ تاثیرے نداشت!

شہر را بگذار و در غارے نشیں
ہم جلیلِ نوریاں صحبت گزیں

از نگاہے کیمیا کن خاک را
از مناجاتے بسوز افلاک را

در کہستاں چوں کلیمؔ آوارہ شو
نیم سوزِ آتشِ نظارہ شو

لیکن از پیغمبری باید گذشت
از چنیں ملّاگری باید گذشت!

کس میانِ ناکساں ناکس شود
فطرتش گر شعلہ باشد خس شود

تا نبوت از ولایت کمتر است
عشق را پیغمبری دردِ سر است!

ارہ، کرم، صلیب، تلمیحات بہ قصصِ پیغمبراں

خیز و در کاشانۂ وحدت نشیں
ترکِ جلوت گوے و در خلوت نشیں!

زرتشت

نور دریاے است ظلمت ساحلش
هم چو من سیلے نزاد اندر دلش

اندرونم موجہاے بیقرار
سیل را جز غارتِ ساحل چہ کار؟

نقشِ بیرنگے کہ او را کس ندید
جز بخونِ اہرمن نتواں کشید!

خویشتن را وانمودن زندگی است
ضربِ خود را آزمودن زندگی است!

از بلاہا پختہ تر گردد خودی
تا خدا را پردہ در گردد خودی

مردِ حق بیں جز بحق خود را ندید
لا الہ می گفت و در خوں می تپید!

عشق را از خوں تپیدن آبروست
ارّہ و چوب و رسن عیدینِ اوست!

در رهِ حق هر چه پیش آید نکوست
مرحبا نامهربانیهائے دوست!

جلوۂ حق چشمِ من تنها نخواست — حسن را بے انجمن دیدن خطاست
چیست خلوت؟ درد و سوز و آرزوست — انجمن دید است و خلوت جستجواست
عشق در خلوت کلیم اللهی است — چوں بجلوت می خرامد شاهی است!
خلوت و جلوت کمالِ سوز و ساز — هر دو حالات و مقاماتِ نیاز
چیست آں؟ بگذشتن از دیر و کنشت — چیست ایں؟ تنها نه رفتن در بهشت!
گرچه اندر خلوت و جلوت خداست — خلوت آغاز است و جلوت انتهاست
گفتۂ پیغمبری دردِ سر است — عشق چوں کامل شود آدم گر است!

راهِ حق با کارواں رفتن خوش است
همچو جاں اندر جهاں رفتن خوش است!

طاسینِ مسیح

رویائے حکیم طالسطائی

درمیانِ کوہسارِ ہفت مرگ — وادیٔ بے طائر و بے شاخ و برگ!
تابِ مہ از دودِ گردِ او چو قیر — آفتاب اندر فضایش تشنہ میر!
رودِ سیماب اندراں وادی رواں — خم بخم مانندِ جوئے کہکشاں
پیشِ او پست و بلندِ راہ ہیچ — تند سیر و موج موج و پیچ پیچ
غرق در سیماب مردے تا کمر — با ہزاراں نالہ ہائے بے اثر!
قسمتِ او ابر و باد و آب نے — تشنہ و آبے بجز سیماب نے!

طالسطائی: نام حکیم و مصلح روسیہ

برکراں دیدم زنے نازک تنے — چشم او صد کارواں را رہزنے
کافری آموزِ پیرانِ کنشت — از نگاہش زشت خوب و خوب زشت
گفتمش تو کیستی نامِ تو چیست؟ — ایں سراپا نالہ و فریاد کیست؟
گفت در چشمم فنونِ سامری است — نامم افرنگین و کارم ساحری است!
ناگہاں آں جوئے سیمیں یخ ببست — استخوانِ آں جواں در تن شکست
بانگ زد اے وائے بر تقدیرِ من — وائے بر فریادِ بے تاثیرِ من!
گفت افرنگیں، اگر داری نظر — اندکے اعمالِ خود را ہم نگر
پورِ مریم آں چراغِ کائنات — نورِ او اندر جہات و بے جہات!
آں فلاطوس آں صلیب آں روئے زرد — زیرِ گردوں تو چہ کردی او چہ کرد!
اے بجانت لذتِ ایماں حرام — اے پرستارِ بتانِ سیمِ خام

قیمتِ روح القدس نشناختی
تن خریدی نقدِ جاں درباختی!

فلاطوس۔ نام حاکم رومی

طعنۂ آں نازنینِ جلوہ مست
آں جواں را نشتر اندر دل شکست

گفتش اے گندم نمائے جو فروش
از تو شیخ و برہمن ملّت فروش!

عقل و دیں از کافریہائے تو خوار
عشق از سوداگریہائے تو خوار!

مہرِ تو آزار و آزارِ نہاں
کینِ تو مرگ است و مرگِ ناگہاں!

صحبتے با آب و گل ورزیدۂ
بندہ را از پیشِ حق دزدیدۂ

حکمتے کو عقدۂ اشیا کشاد
با تو غیر از فکرِ چنگیزی نداد

داند آں مردے کہ صاحب جوہر است
جرمِ تو از جرمِ من سنگیں تر است

از دمِ او رفتہ جاں آمد بتن
از تو جاں را دخمہ می گردد بدن

آنچہ ما کردیم با ناسوتِ او
ملّتِ او کرد با لاہوتِ او

مرگِ تو اہلِ جہاں را زندگی است
باش! تا بینی کہ انجامِ تو چیست!"

ناسوت جسم۔ لاہوت۔ روح

طاسین محمدؐ

نوحهٔ روح ابوجهل در حرم کعبه

سینهٔ ما از محمد داغ داغ!   از دمِ او کعبه را گُل شد چراغ!
از هلاکِ قیصر و کسرا سرود   نوجواناں را ز دستِ ما ربُود
ساحر و اندر کلامش ساحری است   این دو حرفِ لا اله خود کافری است
تا بساطِ دینِ آبا در نورد   با خداوندانِ ما کرد آنچه کرد!
پاش پاش از ضربتش لات و منات   انتقام از وے بگیر اے کائنات!
دل بغائب بست و از حاضر گسست   نقشِ حاضر را فسونِ او شکست.
دیده بر غائب فرو بستن خطاست   آنچه اندر دیده می ناید کجاست!

پیشِ غائب سجده بردن کوری است
دینِ نو کور است و کوری دوری است

خم شدن پیشِ خدائے بے جهات!
بنده را ذوقے نه بخشد این صلوت!

مذهبِ او قاطعِ ملک و نسب
از قریش و منکر از فضلِ عرب!

در نگاهِ او یکے بالا و پست
با غلامِ خویش بر یک خوان نشست

قدرِ احرارِ عرب نشناخته
با کلفتانِ حبش در ساخته

احمراں با اسوداں آمیختند
آبروئے دودمانے ریختند!

این مساوات این مواخات اعجمی است
خوب می دانم که سلمان رضی مزدکی است

ابن عبدالله فریبش خورده است
رستخیزے بر عرب آورده است!

عترتِ هاشم ز خود مهجور گشت
از دو رکعت چشمِ شاں بے نور گشت

اعجمی را اصلِ عدنانی کجاست
گنگ را گفتارِ سحبانی کجاست

کلفت: فرومایه و بدگل۔ سلمان رضی: حضرت سلمان فارسی۔ عدنان: جدِ عرب۔ سحبان: یکے از فصیحانِ عرب

چشمِ خاصانِ عرب گردیده کور   بر نیائی اے زُہیر از خاکِ گور؟

اے تو مارا اندریں صحرا دلیل
بشکن افسونِ نوائے جبرئیل!

باز گو اے سنگِ اسود باز گوے   آنچہ دیدیم از محمد باز گوے

اے ہُبل اے بندہ را پوزش پذیر   خانۂ خود را ز بے کیشاں بگیر

گلّۂ شاں را بگرگاں کن سبیل   تلخ کُن خرمائے شاں را بر نخیل!

صرصرے دہ با ہوائے بادیہ   اَنَّھُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِیَۃ

اے منات اے لات ازیں منزل مرو   گر ز منزل می روی از دل مرو

اے ترا اندر دو چشمِ ما وثاق
مہلتے اِنْ کُنْتِ اَزْمَعْتِ الفراق

زُہیر۔ شاعرِ مشہورِ عرب
اَنَّھُمْ اَعْجَازُ الخ آیۂ قرآنیہ
اِنْ کُنْتِ ازمعت الفراق۔ پارۂ از شعر امرؤ القیس یعنی مہلتے بدہ اگر قصدِ جدائی کردہ

فلکِ عطارد

زیارتِ ارواح جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا

مشت خاکے کارِ خود را بردہ پیش
در تماشائے تجلی ہائے خویش!

یا من افتادم بدامِ ہست و بُود
یا بدامِ من اسیر آمد وجود!

اندریں نیلی تتق چاک از من است؟
من ز افلاکم کہ افلاک از من است؟

یا ضمیرم را فلک در بر گرفت
یا ضمیرِ من فلک را در گرفت!

اندرون است ایں کہ بیرون است چیست؟
آنچہ می بیند نگہ چون است چیست؟

پر زنم بر آسمانے دیگرے
پیشِ خود بینم جہانے دیگرے

عالمے با کوہ و دشت و بحر و بر
عالمے از خاکِ ما دیرینہ تر

عالمے از ابرکے بالیدۂ
دستبردِ آدمے نادیدۂ

نقشہا نابستہ بر لوحِ وجود
خردہ گیرِ فطرت آنجا کس نبود!

من بہ رومیؔ گفتم این صحرا خوش است
در کہستان شورشِ دریا خوش است

می نیابم از حیات این جا نشان
از کجا می آید آوازِ اذان؟

گفت رومیؔ "این مقامِ اولیاست
آشنا این خاکدان با خاکِ ماست

بوالبشر چون رخت از فردوس بست
یک دو روزے اندرین عالم نشست

این فضاہا سوزِ آہش دیدہ است
نالہ ہائے صبحگاہش دیدہ است

زائرانِ این مقامِ ارجمند
پاک مردان از مقاماتِ بلند

پاک مردان چون فضیل و بوسعید
عارفان مثلِ جنید و بایزید۔

خیز تا ما را نماز آید بدست
یک دو دم سوز و گداز آید بدست"

رفتم و دیدم دو مرد اندر قیام
مقتدی تاتار و افغانی امام

پیر رومی هر زمان اندر حضور — طلعتش برتافت از ذوق و سرور
گفت "مشرق زین دو کس بهتر نزاد — ناخن شان عقده های ما گشاد
سید السادات مولانا جمال — زنده از گفتار او سنگ و سفال
ترک سالار آن حلیم دردمند — فکر او مثل مقام او بلند

با چنین مردان دو رکعت طاعت است
ورنه آن کاری که مزدش جنت است"

قرأت آن پیر مردی سخت کوش — سورهٔ والنجم و آن دشت خموش
قرأتی کز وی خلیل آید بوجد — روح پاک جبرئیل آید بوجد
دل ازو در سینه گردد ناصبور — شور الا الله خیزد از قبور
اضطراب شعله بخشد دود را — سوز و مستی می دهد داؤد را

آشکارا هر غیاب از قرأتش
بی حجاب ام الکتاب از قرأتش

من ز جا برخاستم بعد از نماز
دستِ او بوسیدم از راهِ نیاز

گفت رومی ذرهٔ گردوں نوردا
در دلِ او یک جہانِ سوز و دردا

چشم جز بر خویشتن نکشادهٔ
دل بکس نادادهٔ آزادهٔ

تند سیر اندر فراخائے وجود
من ز شوخی گویم او را زنده رود

افغانی

زنده رودا از خاکدانِ ما بگوے
از زمین و آسمانِ ما بگوے

خاکی و چوں قدسیاں روشن بصر
از مسلمانان بده ما را خبر!

زنده رود

در ضمیرِ ملتِ گیتی شکن
دیده ام آویزشِ دین و وطن!

روح در تن مرده از ضعف یقین　　ناامید از قوت دین مبین
ترک و ایران و عرب مست فرنگ　　هر کسی را در گلو شست فرنگ
مشرق از سلطانی مغرب خراب　　اشتراک از دین و ملت برده تاب!

افغانی

دین و وطن

لرد مغرب آن سراپا مکر و فن　　اهل دین را داد تعلیم وطن
او به فکر مرکز و تو در نفاق　　بگذر از شام و فلسطین و عراق
تو اگر داری تمیز خوب و زشت　　دل نه بندی با کلوخ و سنگ و خشت
چیست دین برخاستن از روی خاک　　تا ز خود آگاه گردد جان پاک!
می نگنجد آنکه گفت الله هو　　در حدود این نظام چار سو
پر که از خاک و برخیزد ز خاک　　حیف اگر در خاک میرد جان پاک!

گرچه آدم بر دمید از آب و گل   رنگ و نم چون گل کشید از آب و گل

حیف اگر در آب و گل غلطد مدام   حیف اگر برتر نپرّد زین مقام!

گفت تن در شو بخاکِ رهگذر   گفت جان پہنائے عالم را نگر!

جان نگنجد در جهات اے ہوشمند   مردِ حُر بیگانہ از ہر قید و بند

حُر ز خاکِ تیرہ آید در خروش

زانکہ از بازاں نیاید کارِ موش!

آں کفِ خاکے کہ نامیدی وطن   ایں کہ گوئی مصر و ایران و یمن

با وطن اہلِ وطن را نسبتے است   زانکہ از خاکش طلوعِ ملتے است

اندریں نسبت اگر داری نظر   نکتہ بینی ز مُو باریک تر

گرچہ از مشرق برآید آفتاب   با تجلّی ہائے شوخ و بے حجاب

در تب و تاب است از سوزِ درون   تا ز قیدِ شرق و غرب آید برون

بر دمد از مشرقِ خود جلوہ مست   تا ہمہ آفاق را آرد بدست!

فطرتش از مشرق و مغرب بری است
گرچہ او از روئے نسبت خاوری است!

اشتراک و ملوکیت

صاحب سرمایہ از نسلِ خلیل
یعنی آں پیغمبرِ بے جبرئیل
زانکہ حق در باطلِ او مضمر است
قلبِ او مومن دماغش کافر است
غربیاں گم کردہ اند افلاک را
در شکم جویند جانِ پاک را!
رنگ و بو از تن نگیرد جانِ پاک
جز بتن کارے ندارد اشتراک
دینِ آں پیغمبرِ حق ناشناس
بر مساواتِ شکم دارد اساس
تا اخوت را مقام اندر دل است
بیخ او در دل نہ در آب و گل است!

صاحب سرمایہ ۔ کارل مارکس مصنف کتاب سرمایہ کہ اصول اشتراک را دراں کتاب وضع کردہ

هم ملوکیت بدن را فربهی است
سینۂ بے نور او از دل تہی است!

مثلِ زنبورے کہ بر گُل می چرد
برگ را بگذارد و شہدش برد

شاخ و برگ و رنگ و بوئے گل ہماں
بر جمالش نالۂ بلبل ہماں

از طلسمِ رنگ و بوئے او گذر
ترکِ صُورت گوے و در معنی نگر

مرگِ باطن گرچہ دیدن مشکل است
گُل مخواں او را کہ در معنی گِل است!

ہر دو را جاں ناصبور و ناشکیب
ہر دو یزداں ناشناس آدم فریب!

زندگی ایں را خروج آں را خراج
درمیانِ ایں دو سنگ آدم زجاج!

ایں بہ علم و دین و فن آرد شکست
آں برد جاں را ز تن ناں را ز دست

غرق دیدم ہر دو را در آب و گل
ہر دو را تن روشن و تاریک دل!

زندگانی سوختن با ساختن
در گلے تخمِ دلے انداختن!

سعید حلیم پاشا

شرق و غرب

غربیان را زیرکی سازِ حیات
شرقیان را عشق رازِ کائنات

زیرکی از عشق گردد حق شناس
کارِ عشق از زیرکی محکم اساس

عشق چوں با زیرکی ہمبر شود
نقشبندِ عالمِ دیگر شود

خیز و نقشِ عالمِ دیگر بنہ
عشق را با زیرکی آمیز دہ

شعلۂ افرنگیاں نم خوردہ ایست
چشمِ شاں صاحب نظر دل مردہ ایست!

زخمہا خوردند از شمشیرِ خویش
بسمل افتادند چوں نخچیرِ خویش!

سوز و مستی را مجو از تاکِ شاں
عصرِ دیگر نیست در افلاکِ شاں!

زندگی را سوز و ساز از نارِ تست
عالمِ نو آفریدن کارِ تست!

مصطفیٰ کو از تجدّد می سرود
گفت نقشِ کہنہ را باید زدود

نو نگردد کعبہ را رختِ حیات
گر ز افرنگ آیدش لات و منات

تُرک را آہنگِ نو در چنگ نیست
تازہ اش جز کہنۂ افرنگ نیست

سینۂ او را دمے دیگر نبود
در ضمیرش عالمے دیگر نبود

لاجرم با عالمِ موجود ساخت
مثلِ موم از سوزِ ایں عالم گداخت

طرفگیہا در نہادِ کائنات
نیست از تقلیدِ تقویمِ حیات

زندہ دل خلّاقِ اعصار و دہور
جانش از تقلید گردد بے حضور

چوں مسلماناں اگر داری جگر
در ضمیرِ خویش و در قرآں نگر

صد جہانِ تازہ در آیاتِ اوست
عصرہا پیچیدہ در آناتِ اوست

یک جہانش عصرِ حاضر را بس است
گیر اگر در سینۂ دل معنی رس است

مصطفیٰ: مراد از مصطفیٰ کمال

بندۂ مومن ز آیاتِ خداست   ہر جہاں اندر برِ او چوں قباست!

چوں کہن گردد جہانے در برش
می دہد قرآں جہانے دیگرش!

زندہ رود

زورقِ ما خاکیاں بے ناخداست
کس نداند عالمِ قرآں کجاست!

افغانی

عالمے در سینۂ ما گُم ہنوز   عالمے در انتظارِ قُم ہنوز
عالمے بے امتیازِ خون و رنگ   شامِ او روشن تر از صبحِ فرنگ
عالمے پاک از سلاطین و عبید   چوں دلِ مومن کرانش ناپدید
عالمے رعنا کہ فیضِ یک نظر   تخمِ او افگند در جانِ عمرؓ!

لایزال و وارداتش نو بنو — برگ و بارِ محکماتش نو بنو

باطنِ او از تغیر بے غمے — ظاہرِ او انقلابِ ہر دمے

اندرونِ تست آں عالم نگر

می دہم از محکماتِ او خبر!

محکماتِ عالمِ قرآنی

۱۔ خلافتِ آدم

در دو عالم ہر کجا آثارِ عشق — ابنِ آدم سرّے از اسرارِ عشق

سرِ عشق از عالمِ ارحام نیست — او ز سام و حام و روم و شام نیست

کوکبِ بے شرق و غرب و بے غروب — در مدارش نے شمال و نے جنوب

حرفِ اِنّی جَاعِلٌ تقدیرِ او — از زمیں تا آسماں تفسیرِ او!

مرگ و قبر و حشر و نشر احوالِ او — نور و نارِ آں جہاں اعمالِ او

او امام و او صلوٰت او حرم | او مداد و او کتاب او قلم!
خرده خرده غیب او گردد حضور | نے حدود او را نه ملکش را ثغور
از وجودش اعتبارِ ممکنات | اعتدالِ او عیارِ ممکنات
من چه گویم از یمِ بے ساحلش | غرق اعصار و دهور اندر دلش!
آنچه در آدم نگنجد عالم است | آنچه در عالم نگنجد آدم است!
آشکارا مهر و مه از جلوتش | نیست ره جبریل را در خلوتش!

برتر از گردوں مقامِ آدم است
اصلِ تهذیب احترامِ آدم است

زندگی اے زنده دل دانی که چیست | عشقِ یک بیں در تماشائے دوئی است!
مرد و زن وابستهٔ یک دیگر اند | کائناتِ شوق را صورت گر اند!
زن نگه دارندهٔ نارِ حیات | فطرتِ او لوحِ اسرارِ حیات!
آتشِ ما را بجانِ خود زند | جوهرِ او خاک را آدم کند

در ضمیرش ممکنات زندگی — از تب و تابش ثبات زندگی
شعله‌ئی گردوی شررها درگسست — جان و تن بی سوز او صورت نه بست
ارج ما از ارجمندیهای او — ما همه از نقشبندیهای او!

حق ترا داد است اگر تاب نظر
پاک شو قدسیت او را نگر

ای ز دینت عصر حاضر برده تاب — فاش گویم با تو اسرار حجاب
ذوق تخلیق آتشی اندر بدن — از فروغ او فروغ انجمن!
هر که بردارد ازین آتش نصیب — سوز و ساز خویش را گردد رقیب
هر زمان بر نقش خود بندد نظر — تا بگیرد لوح او نقش دگر
مصطفیٰ اندر حرا خلوت گزید — مدتی جز خویشتن کس را ندید
نقش ما را در دل او ریختند — ملتی از خلوتش انگیختند
می توانی منکر یزدان شدن — منکر از شان نبی نتوان شدن

گرچہ داری جانِ روشن چوں کلیم   ہست افکارِ تو بے خلوت عقیم!

از کم آمیزی تخیل زندہ تر
زندہ تر جوبندہ تر یابندہ تر!

علم و ہم شوق از مقاماتِ حیات   ہر دو می گیرد نصیب از واردات!
علم از تحقیق لذت می برد   عشق از تخلیق لذت می برد
صاحبِ تحقیق را جلوت عزیز   صاحبِ تخلیق را خلوت عزیز
چشمِ موسےٰ خواست دیدارِ وجود   ایں ہمہ از لذتِ تحقیق بود
لن ترانی نکتہ ہا دارد دقیق   اندکے گم شو دریں بحرِ عمیق
ہر کجا بے پردہ آثارِ حیات   چشمہ زارش در ضمیرِ کائنات
در نگر ہنگامۂ آفاق را   زحمتِ جلوت مدہ خلّاق را

حفظ ہر نقش آفریں از خلوت است
خاتمِ او را نگیں از خلوت است

۲۔ حکومتِ الٰہی

بندۂ حق بے نیاز از ہر مقام
نے غلام او را نہ او کس را غلام

بندۂ حق مردِ آزاد است و بس
ملک و آئینش خداداد است و بس

رسم و راہ و دین و آئینش ز حق
زشت و خوب و تلخ و نوشینش ز حق

عقلِ خود بیں غافل از بہبودِ غیر
سودِ خود بیند نہ بیند سودِ غیر

وحیِ حق بینندۂ سودِ ہمہ
در نگاہش سود و بہبودِ ہمہ

عادل اندر صلح و ہم اندر مصاف
وصل و فصلش لا یراعی لا یخاف

غیرِ حق چوں ناہی و آمر شود
زور ور بر ناتواں قاہر شود

زیرِ گردوں آمری از قاہری است
آمری از ماسوا اللہ کافری است

قاہرِ آمر کہ باشد پختہ کار
از قوانیں گردِ خود بندد حصار

لا یراعی لا یخاف۔ نہ رعایت می کند نہ خوف از کسے دارد۔

جرّہ شاہیں تیز چنگ و زود گیر
صعوہ را در کارہا گیرد مشیر
قاہری را شرع و دستورے دہد
بے بصیرت سرمہ با کورے دہد
حاصلِ آئین و دستورِ ملوک؟
دہ خدایاں فربہ و دہقاں چو دوک!
وائے بر دستورِ جمہورِ فرنگ
مردہ تر شد مردہ از صورِ فرنگ!
حقہ بازاں چوں سپہر گرد گرد
از امم بر تختۂ خود چیدہ نرد!
شاطراں ایں گنج ور آں رنج بر
ہر زماں اندر کمینِ یکدگر
فاش باید گفت سرِّ دلبراں
ما متاع و ایں ہمہ سوداگراں!
دیدہ ہا بے نم ز حبِّ سیم و زر
مادراں را بارِ دوش آمد پسر
وائے بر قومے کہ از بیمِ ثمر
می برد نم را ز اندامِ شجر!
تا نیارد زخمہ از تارش سرود
می کُشد نا زادہ را اندر وجود!
گرچہ دارد شیوہ ہائے رنگ رنگ
من بجز عبرت نگیرم از فرنگ!

اے بہ تقلیدش اسیر آزاد شو
دامنِ قرآں بگیر آزاد شو!

۳ - ارض مِلکِ خداست

سرگذشتِ آدم اندر شرق و غرب
بہر خاکے فتنہ ہائے حرب و ضرب!

یک عروس و شوہرِ او ما ہمہ
آں فسونگر بے ہمہ ہم با ہمہ!

عشوہ ہائے او ہمہ مکر و فن است
نے ازانِ تو نہ ازآنِ من است!

در نسازد با تو ایں سنگ و حجر
ایں ز اسبابِ حضر تو در سفر!

اختلاطِ خفتہ و بیدار چیست؟
ثابتے را کار با سیار چیست؟

حق زمیں را جز متاعِ ما نگفت
ایں متاعِ بے بہا مفت است مفت

دہ خدایا! نکتۂ از من پذیر
رزق و گور از وے بگیر او را مگیر

صحبتش تا کے تو بود و او نبود
تو وجود و او نمودِ بے وجود

تو عقابی طائفِ افلاک شو
بال و پر بکشا و پاک از خاک شو

باطنِ الارضُ للّٰہ ظاہر است
ہر کہ این ظاہر نہ بیند کافر است

من نگویم درگذر از کاخ و کوے — دولتِ تست این جہانِ رنگ و بوے
دانہ دانہ گوہر از خاکش بگیر — صید چون شاہین ز افلاکش بگیر
تیشۂ خود را بکہسارش بزن — نورے از خود گیر و بر نارش بزن
از طریقِ آذری بیگانہ باش — بر مرادِ خود جہانِ نو تراش!
دل برنگ و بوے و کاخ و کو مدہ — دل حریم اوست جز با او مدہ!
مردن بے برگ و بے گور و کفن؟ — گم شدن در نقرہ و فرزند و زن!
ہر کہ حرفِ لا الٰہ از بر کند — عالمے را گم بخویش اندر کند

فقر جوع و رقص و عریانی کجاست
فقر سلطانی است رہبانی کجاست

حکمت خیرِ کثیر است

گفت حکمت را خدا خیرِ کثیر
هر کجا این خیر را بینی بگیر

علم حرف و صوت را شهپر دهد
پاکیِ گوهر به ناگوهر دهد

علم را بر اوجِ افلاک است ره
تا ز چشمِ مهر برکند نگه

نسخهٔ او نسخهٔ تفسیرِ کل
بستهٔ تدبیر او تقدیرِ کل

دشت را گوید حبابے ده دهد
بحر را گوید سرابے ده دهد!

چشمِ او بر وارداتِ کائنات
تا به بیند محکماتِ کائنات

دل اگر بندد به حق، پیغمبری است
ور ز حق بیگانه گردد کافری است!

علم را بے سوزِ دل خوانی شر است
نورِ او تاریکیِ بحر و بر است

عالمے از غازِ او کور و کبود
فرودینش برگ ریزِ هست و بود

بحر و دشت و کوهسار و باغ و راغ
از بمِ طیارهٔ او داغ داغ!

سینۂ افرنگ را نارے ازوست | لذّتِ شبخون و یلغارے ازوست
سیرِ دوارش ز وَنے دھد ایام را | می برد سرمایۂ اقوام را!
قوّتش ابلیس را یارے شود | نور نار از صحبتِ نارے شود
کشتنِ ابلیس کارے مشکل است | زانکہ او گم اندر اعماقِ دل است!
خوشتر آں باشد مسلمانش کُنی | کشتۂ شمشیرِ قرآنش کُنی
از جلالِ بے جمالے الاماں | از فراقِ بے وصالے الاماں!
علم بے عشق است از طاغوتیاں | علم با عشق است از لاہوتیاں!
بے محبّت علم و حکمت مردۂ | عقل تیرے بر ہدف ناخوردۂ

کور را بینندہ از دیدار کُن
بُولہب را حیدرِ کرّار کُن!

زندہ رود

محکمانش وانمودی از کتاب | ہست آں عالم ہنوز اندر حجاب!

پردہ را از چہرہ بکشاید چرا
از ضمیر ما بروں ناید چرا

پیشِ ما یک عالمِ فرسودہ ایست
ملت اندر خاکِ او آسودہ ایست

رفت سوزِ سینۂ تاتار و کُرد
یا مسلماں مُرد یا قرآں بمُرد!

سعید حلیم پاشا

دینِ حق از کافری رسواتر است
زانکہ مُلّا مومنِ کافر گر است!

شبنمِ ما در نگاہِ ما یم است
از نگاہِ او یمِ ما شبنم است!

از شگرفیہائے آں قرآں فروش
دیدہ ام روح الامیں را در خروش!

زانسوئے گردوں دلش بیگانۂ
نزدِ او امّ الکتاب افسانۂ

بے نصیب از حکمتِ دینِ نبی
آسمانش تیرہ از بے کوکبی!

کم نگاہ و کور ذوق و ہرزہ گرد
ملّت از قال و اقولش فرد فرد!

مکتب و مُلّا و اسرارِ کتاب
کورِ مادر زاد و نورِ آفتاب!

دینِ کافر فکر و تدبیرِ جہاد
دینِ مُلّا فی سبیل اللہ فساد!

مردِ حق جانِ جہانِ چار سوے
آں بخلوت رفتہ را از من بگوے

اے ز افکارِ تو مومن را حیات
از نفسہاے تو ملت را ثبات

حفظِ قرآنِ عظیم آئینِ تست
حرفِ حق را فاش گفتن دینِ تست

تو کلیمی چند باشی سرنگوں
دستِ خویش از آستیں آور بروں

سرگذشتِ ملتِ بیضا بگوے
با غزال از وسعتِ صحرا بگوے

فطرتِ تو مستنیر از مصطفیٰ است
باز گو آخر مقامِ ما کجاست؟

مردِ حق از کس نگیرد رنگ و بُو
مردِ حق از حق پذیرد رنگ و بُو

ہر زماں اندر تنش جانے دگر
ہر زماں او را چو حق شانے دگر

رازہا با مردِ مومن باز گوے
شرحِ رمزِ 'کل یوم' باز گوے

کا ... تلمیح آر دکا ... ف ... ش ... ا

جز حرم منزل ندارد کاروان
غیر حق در دل ندارد کاروان
من نمی گویم کہ راہش دیگر است
کاروان دیگر نگاہش دیگر است!

افغانی

از حدیثِ مصطفےؐ داری نصیب؟
دینِ حق اندر جہاں آمد غریب*
با تو گویم معنیِ ایں حرف بکر
غربتِ دیں نیست فقرِ اہلِ ذکر
بہر آں مردے کہ صاحب جستجو است
غربتِ دیں ندرتِ آیاتِ اوست
غربتِ دیں ہر زماں نوعِ دگر
نکتہ را دریاب اگر داری نظر
دل بآیاتِ مبیں دیگر بہ بند
تا بگیری عصرِ نو را در کمند!
کس نمی داند ز اسرارِ کتاب
شرقیاں ہم غربیاں در پیچ و تاب
روسیاں نقشِ نوی انداختند
آب و ناں بردند و دیں درباختند!

* غریب کی تلمیح بحدیث الاسلام جاء غریباً الخ

حق بہ بیں حق گوے و غیر از حق مجوے
یک دو حرف از من بآں ملت بگوے

پیغامِ افغانی با ملتِ روسیہ

منزل و مقصودِ قرآں دیگر است
رسم و آئینِ مسلماں دیگر است

در دلِ او آتشِ سوزندہ نیست
مصطفیٰ در سینۂ او زندہ نیست!

بندۂ مومن ز قرآں برنخورد
در ایاغِ او نہ مے دیدم نہ دُرد

خود طلسمِ قیصر و کسریٰ شکست
خود سرِ تختِ ملوکیت نشست!

تا نہالِ سلطنت قوت گرفت
دینِ او نقشِ از ملوکیت گرفت

از ملوکیت نگہ گردد دگر
عقل و ہوش و رسم و رہ گردد دگر!

تو کہ طرحِ دیگرے انداختی
دل ز دستورِ کہن پرداختی

ہمچو ما اسلامیاں اندر جہاں   قیصریت را شکستی استخواں

تا بر افروزی چراغے در ضمیر   عبرتے از سرگذشت ما بگیر

پائے خود محکم گذار اندر نبرد   گرد ایں لات و ہبل دیگر مگرد

ملّتے می خواہد ایں دنیائے پیر   آنکہ باشد ہم بشیر و ہم نذیر!

باز می آئی سوئے اقوام شرق   بستہ ایام تو با ایام شرق

تو بجاں افگندہ سوز دگر   در ضمیر تو شب و روزے دگر!

کہنہ شد افرنگ را آئین و دیں   سوئے آں دیر کہن دیگر مبیں

کردہ کار خداونداں تمام   بگذر از لا جانب الّا خرام

درگذر از لا اگر جویندہ   تا رہ اثبات گیری زندہ

اے کہ می خواہی نظام عالمے
جُستۂ او را اساس محکمے؟

داستان کہنہ شستی باب باب   فکر را روشن کن از اُمُّ الکتاب

با سیه فاماں ید بیضا که داد؟ مژدهٔ لا قیصر و کسریٰ که داد؟

درگذر از جلوه هاے رنگ رنگ خویش را دریاب از ترکِ فرنگ!

گر ز مکرِ غربیاں باشی خبیر روبهی بگذار و شیری پیشه گیر

چیست روباهی؟ تلاشِ ساز و برگ شیرِ مولا جوید آزادی و مرگ

جز بقرآں ضیغمی روباهی است فقرِ قرآں اصلِ شاهنشاهی است

فقرِ قرآں اختلاطِ ذکر و فکر فکر را کامل ندیدم جز بذکر

ذکر؟ ذوق و شوق را دادن ادب کارِ جان است این نه کارِ کام و لب

خیزد از وے شعله هاے سینه سوز با مزاجِ تو نمی سازد هنوز

اے شهیدِ شاهدِ رعناے فکر
با تو گویم از تجلی هاے فکر

چیست قرآں؟ خواجه را پیغامِ مرگ دستگیرِ بندهٔ بے ساز و برگ!

هیچ خیر از مردکِ زرکش مجو لَن تَنَالُوا البِرَّ حَتّٰی تُنفِقُوا

از ربا آخر چه می زاید؟ فتن! — کس نداند لذتِ قرضِ حسن!

از ربا جاں تیره دل چوں خشت و سنگ — آدمی درّنده بے دندان و چنگ!

رزقِ خود را از زمیں بردن رواست — ایں متاعِ بنده و ملکِ خداست

بندهٔ مومن امیں، حق مالک است — غیرِ حق هر شے که بینی هالک است

رایتِ حق از ملوک آمد نگوں — قریه ها از دخلِ شاں خوار و زبوں

آب و نانِ ماست از یک مائده
دودهٔ آدم "کنفس" واحده

نقشِ قرآں تا دریں عالم نشست — نقشهائے کاهن و پاپا شکست!

فاش گویم آنچه در دل مضمر است — ایں کتابے نیست چیزے دیگر است!

چوں بجاں در رفت جاں دیگر شود — جاں چو دیگر شد جهاں دیگر شود

ک - تلمیح بآیهٔ شریفه کل شیی هالک الا وجهه'

یه ها از دخل الخ تلمیح بآیهٔ شریفه ان الملوک اذا دخلوا الخ

فسٍ واحده تلمیح بآیهٔ شریفه ما خلقکم ولا بعثکم الخ

مثلِ حق پنہان و ہم پیداست این
زندہ و پایندہ و گویاست این

اندرو تقدیرہائے شرق و غرب
سرعتِ اندیشہ پیدا کن چو برق

با مسلماں گفت جاں بر کف بنہ
ہرچہ از حاجت فزوں داری بدہ

آفریدی شرع و آئینے دگر
اندکے با نورِ قرآنش نگر

از بم و زیرِ حیات آگہ شوی
ہم ز تقدیرِ حیات آگہ شوی

محفلِ ما بے مے و بے ساقی ست
سازِ قرآں را نواہا باقی است

زخمۂ ما بے اثر افتد اگر
آسماں دارد ہزاراں زخمہ ور

ذکرِ حق از امتاں آمد غنی
از زمان و از مکاں آمد غنی !

ذکرِ حق از ذکرِ ہر ذاکر جدا است
احتیاجِ روم و شام او را کجاست

حق اگر از پیشِ ما بردارَدش
پیشِ قومے دیگرے بگذاردش

از مسلماں دیدہ ام تقلید و ظن
ہر زماں جانم بلرزد در بدن !

ہرچہ از حاجت الخ تلمیح بآیۂ شریفہ یسئلونک ماذا ینفقون قل العفو ۲۱

ترسم از روزے که محرومش کنند
آتشِ خود بر دلِ دیگر زنند!

پیر رومی به زنده رود می گوید که شعرے بیار

پیر رومی آں سراپا جذب و درد
ایں سخن دانم که با جانش چه کرد

از درون آهے جگر دوزے کشید
اشک او رنگیں تر از خونِ شهید

آنکه تیرش جز دلِ مرداں نسُفت
سوئے افغانی نگاهے کرد و گفت

دل بجوں مثلِ شفق باید زدن
دست در فتراکِ حق باید زدن

جاں ز امید است چوں جوئے رواں
ترکِ امید است مرگِ جاوداں

باز در من دید و گفت اے زنده رود
یاد و بیتے آتش افگن در وجود

ناقهٔ ما خسته و محمل گراں
تلخ تر باید نوائے ساربان!

امتحانِ پاک مرداں از بلاست
تشنگاں را تشنه تر کردن رواست

درگذر مثلِ کلیم از رودِ نیل
سوے آتش گام زن مثلِ خلیل!

نغمۂ مردے کہ دارد بوے دوست
ملتے را می برد تا کوے دوست!

غزل زندہ رود

این گل و لالہ تو گوئی کہ مقیم اند ہمہ
راہ پیما صفتِ موجِ نسیم اند ہمہ

معنیِ تازہ کہ جوئیم و نیابیم کجاست
مسجد و مکتب و می خانہ عقیم اند ہمہ

حرفے از خویشتن آموز و دراں حرف بسوز
کہ دریں خانقہ بے سوزِ کلیم اند ہمہ

از صفا کوشیِ این تکیہ نشیناں کم گوے
موے ژولیدہ و ناشستہ گلیم اند ہمہ

چہ حرمہا کہ درونِ حرمے ساختہ اند
اہلِ توحید یک اندیش و دو نیم اند ہمہ

مشکل این نیست کہ بزم از سرِ ہنگامہ گذشت
مشکل این است کہ بے نقل و ندیم اند ہمہ

فلکِ زهره

فلکِ زہرہ

درمیانِ ما و نورِ آفتاب — از فضائے تو بتو چندیں حجاب!
پیشِ ما صد پردہ را آویختند — جلوہ ہائے آتشیں را بیختند
تا ز کم سوزی شود دل سوز تر — سازگار آید بشاخ و برگ و بر
از تبِ او در عروقِ لالہ خوں — آبِ جو از رقصِ او سیماب گوں
ہم چناں از خاک خیزد جانِ پاک — سوئے بے سوئی گریزد جانِ پاک
در رہِ او مرگ و حشر و حشر و مرگ — جز تب و تابے ندارد ساز و برگ
در فضائے صد سپہرِ نیلگوں — غوطہ پیہم خوردہ باز آید بروں
خود حریمِ خویش و ابراہیمِ خویش — چوں ذبیح اللہ در تسلیمِ خویش!

پیشِ او نُہ آسماں نُہ خیبر است | ضربتِ او از مقامِ حیدرؓ است
این ستیزد، دمبدم پاکش کند | محکم و سیّار و چالاکش کند!
می کند پرواز در پہنائے نُور | مخلبش گیرندہ جبریل و حُور!

تا ز مٰازاغ البصرؔ گیرد نصیب
بر مقامِ عبدہٗ گردد رقیب!

از مقامِ خود نمیدانم کجاست | این قدر دانم کہ از یاراں جداست
اندرونم جنگ بے خیل و سپہ | بیند آں کو ہم چو من دارد نگہ
بے خبر مرداں ز رزمِ کفر و دیں | جانِ من تنہا چو زین العابدیں!
از مقام و راہ کس آگاہ نیست | جز نوائے من چراغِ راہ نیست!
غرقِ دریا طفلک و برنا و پیر | جاں بساحل بردہ یک مردِ فقیر!
برکشیدم پردہ ہائے این و ثاق | ترسم از وصل و بنالم از فراق!

مٰازاغ البصرؔ تلمیح آیۂ شریفہ مازاغ البصر وما طغیٰ!

وصل اگر پایانِ شوق است الحذر
اے خنک آہ و فغانِ بے اثر!

راہرو از جادہ گم گیرد سراغ
گر بجانش سازگار آید فراغ

آں دلے دارم کہ از ذوقِ نظر
ہر زماں خواہد جہانے تازہ تر!

رومی از احوالِ جانِ من خبیر
گفت "می خواہی دگر عالم؟ بگیر!

عشق شاطر با بدستش مہرہ ایم
پیش بنگر در سوادِ زہرہ ایم

عالمے از آب و خاک او را قوام
چوں حرم اندر غلافِ مشک فام

با نگاہِ پردہ سوز و پردہ در
از درونِ میغ و باغِ او گذر

اندرو بینی خدایانِ کہن
می شناسم من ہمہ را تن بہ تن

بعل و مردوخ و یعوق و نسر و فسر
رم خن و لات و منات و عسر و غسر

بر قیامِ خویش می آرد دلیل
از مزاجِ ایں زمانِ بے خلیل"

مجلس خدایانِ اقوامِ قدیم

آں ہوائے تند و آں شبگوں سحاب — برق اندر ظلمتش گم کردہ تاب

قلزمے اندر ہوا آویختہ — چاک داماں و گہر کم ریختہ!

ساحلش ناپید و موجش گرم خیز — گرم خیز و با ہوا اندر ستیز!

رومی و من اندر آں دریائے قیر — چوں خیال اندر شبستانِ ضمیر!

او سفرہا دیدہ و من نوسفر — در دو چشمِ ناصبور آمد نظر

ہر زماں گفتم نگاہم نارساست — آں دگر عالم نمی بینم کجاست

تا نشانِ کوہسار آمد پدید — جوئبار و مرغزار آمد پدید!

کوہ و صحرا صد بہار اندر کنار — مشکبار آمد نسیم از کوہسار!

نغمہ ہائے طائرانِ ہم نفس — چشمہ زار و سبزہ ہائے نیم رس

تن ز فیضِ آں ہوا پاینده تر　　جان پاک اندر بدن بیننده تر

از سرِ کُہ پارهٔ کردم نظر　　خرّم آں کوه و کمر آں دشت و در!

وادیِ خوش بے نشیب و بے فراز　　آبِ خضر آرد بخاکِ او نیاز

اندریں وادی خدایانِ کہن　　آں خدائے مصر و ایں ربّ الیمن

آں ز اربابِ عرب ایں از عراق　　ایں الٰہ الوصل و آں ربّ الفراق

ایں ز نسلِ مہر و دامادِ قمر　　آں بہ زوجِ مشتری دارد نظر

آں یکے در دستِ او تیغِ دو رو　　واں دگر پیچیده مارے در گلو

ہر یکے ترسنده از ذکرِ جمیل　　ہر یکے آزرده از ضربِ خلیل

گفت مردوخ "آدم از یزداں گریخت　　از کلیسا و حرم نالاں گریخت

تا بیفزاید بادراک و نظر　　سوئے عہدِ رفته باز آید نگر!

می برد لذت ز آثارِ کہن　　از تجلی ہائے ما دارد سخن!

روزگار افسانهٔ دیگر کشاد　　می وزد زاں خاکداں بادِ مراد!"

بعل از فرطِ طرب خوش می سرود
بر خدایان رازہائے ما کشود !

نغمۂ بعل

آدم ایں نیلی تتق را بر درید — آنسوے گردوں خدائے را ندید
در دلِ آدم بجز افکار چیست — ہمچو موج ایں سر کشید و آں رمید!
جانش از محسوس می گیرد قرار — بو کہ عہدِ رفتہ باز آید پدید
زندہ باد افرنگیِ مشرق شناس — آنکہ ما را از لحد بیروں کشید!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در گسست آں حلقۂ وحدت شکست — آلِ ابراہیم بے ذوقِ الست!
صحبتش پاشیدہ جامش ریز ریز — آنکہ بود از بادۂ جبریل مست !
مردِ حر افتاد در بندِ جہات — با وطن پیوست و از یزداں گسست!

خونِ او سرد از شکوہِ دیریاں   لاجرم پیرِ حرم زنار بست!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در جہاں باز آمد ایامِ طرب   دیں ہزیمت خوردہ از ملک و نسب!

از چراغِ مصطفےٰ اندیشہ چیست؟   زانکہ او را پف زند صد بولہب!

گرچہ می آید صدائے لا الٰہ   آنچہ از دل رفت کے ماند بہ لب!

اہرمن را زندہ کرد افسونِ غرب   روزِ یزداں زرد رو از بیمِ شب!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

بندِ دیں از گردنش باید کشود   بندۂ ما بندۂ آزاد بُود

تا صلوات او را گراں آید ہمے   رکعتے خواہیم و آں ہم بے سجود

جذبہ ہا از نغمہ می گردد بلند   پس چہ لذت در نمازِ بے سرود!

از خداوندے کہ غیب او را سزد   خوشتر آں دیوے کہ آید در شہود!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

فرو رفتن بدریایِ زہرہ و دیدنِ ارواحِ فرعون و کشنر را

پیرِ رومی آں صاحبِ ذکرِ جمیل ضربِ او را سطوتِ ضربِ خلیل
ایں غزل در عالمِ مستی سرود ہر خدائے کہنہ آمد در سجود!

غزل

"باز بر رفتہ و آیندہ نظر باید کرد ہلہ برخیز کہ اندیشہ دگر باید کرد
عشق بر ناقۂ ایام کشد محملِ خویش عاشقی؟ راحلہ از شام و سحر باید کرد
پیرِ ما گفت جہاں بر روشے محکم نیست از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد
تو اگر ترکِ جہاں کردہ سرِ او داری پس نخستیں ز سرِ خویش گذر باید کرد.

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت این بتکده را زیر و زبر باید کرد"

باز با من گفت "برخیز اے پسر ‌ ‌ ‌ جز بدامانم میاویز اے پسر
آں کہستاں آں جبالِ بے کلیم ‌ ‌ ‌ آنکہ از برف است چوں انبارِ سیم!
در پسِ او قلزمِ الماس گوں ‌ ‌ ‌ آشکاراتر درونش از بروں!
نے بموج و نے بسیل او را خلل ‌ ‌ ‌ در مزاجِ او سکونِ لم یزل
ایں مقامِ سرکشانِ زورمست ‌ ‌ ‌ منکرانِ غائب و حاضر پرست!
آں یکے از شرق و آں دیگر ز غرب ‌ ‌ ‌ ہر دو با مردانِ حق در حرب و ضرب!
آں یکے بر گردنش چوبِ کلیم ‌ ‌ ‌ واں دگر از تیغِ درویشے دو نیم!
ہر دو فرعون ایں صغیر و آں کبیر ‌ ‌ ‌ ہر دو در آغوشِ دریا تشنہ میر!
ہر کسے با تلخیٔ مرگ آشناست ‌ ‌ ‌ مرگِ جبّاراں ز آیاتِ خداست!
در پۓ من پا بنہ از کس مترس ‌ ‌ ‌ دست در دستم بدہ از کس مترس

سینۂ دریا چو موسے بر درم
من ترا اندر ضمیر او برم"

بحر بر ما سینۂ خود را کشود — یا ہوا بود و چو آبے وا نمود
قعر او یک وادیٔ بے رنگ و بو — وادیٔ تاریکیٔ او تو بتو
پیرِ رومی سورۂ طٰہٰ سرود — زیرِ دریا ماہتاب آمد فرود!
کوہ ہائے شستہ و عریان و سر — اندراں سرگشتہ و حیراں دو مرد!
سوئے رومی یک نظر نگریستند — باز سوئے یک دگر نگریستند
گفت فرعون این سحر این جوئے نور! — از کجا این صبح و این نور و ظہور؟

رومی

ہر چہ پنہان است ازو پیدا ستے
اصلِ این نور از یدِ بیضا ستے!

فرعون

آہ نقدِ عقل و دیں در باختم | دیدم و ایں نور را نشناختم!
اے جہاں داراں سوے من بنگرید | اے زیاں کاراں سوے من بنگرید!
وائے قومے از ہوس گردیدہ کور | می برد لعل و گہر از خاکِ گور!
پیکرے کو در عجائب خانہ ایست | بر لبِ خاموشِ او افسانہ ایست
از ملوکیت خبر ہا می دہد | کورچشماں را نظر ہا می دہد
چیست تقدیرِ ملوکیت؟ نفاق | محکمی جُستن ز تدبیرِ نفاق!
از بد آموزی زبوں تقدیرِ ملک | باطل و آشفتہ تر تدبیرِ ملک!

باز اگر بینم کلیم اللہ را
خواہم از وے یک دلِ آگاہ را

رُومی

حاکمی بے نورِ جاں خام است خام
بے ید بیضا ملوکیت حرام

حاکمی از ضعفِ محکوماں قوی است
بیخش از حرمانِ محروماں قوی است!

تاج از باج است و از تسلیمِ باج
مرد اگر سنگ است می گردد زجاج!

فوج و زندان و سلاسل رہزنی است
اوست حاکم کز چنیں ساماں غنی است

ذوالخرطُوم

مقصدِ قومِ فرنگ آمد بلند
از پئے لعل و گہر گورے کنند

سرگذشتِ مصر و فرعون و کلیم
می تواں دیدن ز آثارِ قدیم!

علم و حکمت کشفِ اسرار است و بس
حکمتِ بے جستجو خوار است و بس!

فرعون

قبر ما را علم و حکمت بر کشود
لیکن اندر تربتِ مهدی چه بود؟

نمودار شدنِ درویشِ سودانی

برق بے تابانہ رخشید اندر آب
موجہا بالید و غلطید اندر آب

بوئے خوش از گلشنِ جنّت رسید
روحِ آں درویشِ مصر آمد پدید

در صدف از سوزِ او گوہر گداخت
سنگ اندر سینۂ کشنر گداخت

گفت "اے کشنر اگر داری نظر
انتقامِ خاکِ درویشے نگر!

آسماں خاکِ ترا گورے نداد
مرقدے جز در یمِ شورے نداد"

باز حرف اندر گلوے او شکست
از لبش آہے جگر تابے گسست!

گفت اے روحِ عرب بیدار شو — چُوں نیاگاں خالقِ اعصار شو!

اے فواد اے فیصل اے ابنِ سعود — تا کجا بر خویش پیچیدن چو دود!

زندہ کن در سینہ آں سوزے کہ رفت — در جہاں باز آور آں روزے کہ رفت!

خاکِ بطحا خالدے دیگر بزاے — نغمۂ توحید را دیگر سراے

اے نخیلِ دشتِ تو بالندہ تر — بر نخیزد از تو فاروقے دگر؟

اے جہانِ مومنانِ مشک فام — از تو می آید مرا بوے دوام!

زندگانی تا کجا بے ذوقِ سیر — تا کجا تقدیرِ تو در دستِ غیر!

بر مقامِ خود نیائی تا یکے — استخوانم در نیے نالد چو نے!

از بلا ترسی؟ حدیثِ مصطفےٰ است — مرد را روزِ بلا روزِ صفا است

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد — آں حدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!

ابر بارید از زمیں ہا سبزہ رست — می شود شاید کہ پائے ناقہ سست!

جانم از دردِ جدائی در نفیر
آں رہے کو سبزہ کم دارد بگیر!

ناقہ مستِ سبزہ و من مستِ دوست
او بدستِ تست و من در دستِ دوست!

آب را کردند بر صحرا سبیل
بر جبل ہا شستہ اوراقِ نخیل!

آں دو آہو در قفائے یک دگر
از فرازِ تل فرو آید نگر!

یک دم آب از چشمۂ صحرا خورد
باز سوئے راہ پیما بنگرد!

ریگِ دشت از نم مثالِ پرنیاں
جادہ بر اشتر نمی آید گراں

حلقہ حلقہ چوں پرِ تیہو غمام
ترسم از باراں کہ دوریم از مقام!

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد
آں حُدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!

فلک مریخ

اہلِ مریخ

چشم را یک لحظہ بستم اندر آب | اند کے از خود گسستم اندر آب!
رخت بردم زی جہانے دیگرے | با زمان و با مکانِ دیگرے!
آفتابِ ما بآفاقش رسید | روز و شب را نوعِ دیگر آفرید!
تن ز رسم و راہِ جاں بیگانہ ایست | در زمان و از زماں بیگانہ ایست!
جانِ ما سازد بہر سوزے کہ ہست | وقتِ او خرم بہر روزے کہ ہست!
می نگردد کہنہ از پروازِ روز | روزہا از نورِ او عالم فروز!

روز و شب را گردشِ پیہم از وست
سیرِ او کن زانکہ ہر عالم از وست!

مرغزارے با رصدگاہِ بلند | دوربینِ او ثریا در کمند!

خلوتِ نُہ گنبدِ خضر است ایں
یا سوادِ خاکدانِ ماست ایں؟

گاہ جستم وسعتِ اورا کراں
گاہ دیدم در فضائے آسماں!

پیرِ رومؔ آں مرشدِ اہلِ نظر
گفت "مریخ است ایں عالم نگر!

چوں جہانِ ما طلسمِ رنگ و بوست
صاحبِ شہر و دیار و کاخ و کوست!

ساکنانش چوں فرنگاں ذوفنوں
در علومِ جان و تن از ما فزوں!

بر زمان و بر مکاں قاہر تر اند
زانکہ در علمِ فضا ماہر تر اند

بر وجودش آں چناں پیچیدہ اند
ہر خم و پیچِ فضا را دیدہ اند

خاکیاں را دل بہ بندِ آب و گل
اندریں عالم بدن در بندِ دل!

چوں دلے در آب و گل منزل کند
ہر چہ می خواہد آب و گل کند

مستی و ذوق و سرور از حکمِ جاں
جسم را غیب و حضور از حکمِ جاں!

در جہانِ ما دوتا آمد وجود
جان و تن، آں بے نمود، آں با نمود!

خاکیاں را جان و تن مرغ و قفس
فکرِ مریخی یک اندیش است و بس!

چوں کسے را می رسد روزِ فراق — چست تر می گردد از سوزِ فراق!

یک دو روزے پیشتر از آن مرگ — می کند پیشِ کساں اعلانِ مرگ!

جانِ شاں پروردۂ اندام نیست — لاجرم خو کردۂ اندام نیست!

تن بخویش اندر کشیدن مردن است — از جہاں در خود رمیدن مردن است!

برتر از فکرِ تو آمد ایں سخن — زاں کہ جانِ تست محکومِ بدن!

رخت ایں جا یک دو دم باید کشاد
ایں چنیں فرصت خدا کس را نداد!

برآمدنِ انجم شناسِ مریخی از رصدگاہ

پیر مردے ریشِ او مانندِ برف — سالہا در علم و حکمت کردہ صرف

تیز بیں مانندِ دانایانِ غرب — کسوتش چوں پیرِ ترسایانِ غرب

دیدہ سال و قامتش بالا چو سرو — طلعتش تابندہ چوں ترکانِ مرو

آشنائے رسم و راہِ ہر طریق — آشکار از چشمِ او فکرِ عمیق

آدمی را دید و چوں گل بر شگفت — در زبانِ طوسی و خیام گفت

در پیکرِ گل آں اسیرِ چند و چوں — از مقامِ تحت و فوق آمد بروں!

خاک را پروازِ بے طیارہ داد — ثابتاں را جوہرِ سیارہ داد!

نطق و ادراکش رواں چوں آبِ جو — محوِ حیرت بودم از گفتارِ او

ایں ہمہ خواب است یا افسونگری — بر لبِ مریخیاں حرفِ دری!

گفت بُود اندر زمانِ مصطفےٰ — مردے از مریخیانِ با صفا

بر جہاں چشمِ جہاں بیں را کشاد — دل بہ سیرِ خطۂ آدم نہاد

پر کشود اندر فضاہائے وجود — تا بصحرائے حجاز آمد فرود

آنچہ دید از مشرق و مغرب نوشت — نقشِ او رنگیں تر از باغِ بہشت!

بودہ ام من ہم با یران و فرنگ — گشتہ ام در ملکِ نیل و رودِ گنگ

دیدہ ام امریکہ ہم ژاپون و چین — بہرِ تحقیقِ فلزاتِ زمین

از شب و روزِ زمیں دارم خبر — کرده ام اندر بر و بحرش سفر

پیشِ ما هنگامه هاے آدم است
گرچه او از کارِ ما نامحرم است!"

رُومی

من ز افلاکم رفیقِ من ز خاک — سرخوش و ناخورده از رگهاے تاک!
مردِ بے پروا و نامش زنده رود — مستیٔ او از تماشاے وجود!
ما که در شهرِ شما افتاده ایم — در جهاں و از جهاں آزاده ایم!
در تلاشِ جلوه هاے نو بنو — یک زماں ما را رفیقِ راه شو

حکیمِ مرّیخی

ایں نواحِ مرغدینِ برخیاست — برخیا نامِ ابو الآباے ماست

فرزمرز آں آمرِ کردارِ زشت   رفت پیشِ برخیا اندر بہشت

گفت تو ایں جا چساں آسودہ؟   عمرہا محکومِ یزداں بودہ!

از مقامِ تو نکوتر عالمے است   پیشِ او جنّت بہارِ یکدمے است

آں جہاں از ہر جہاں بالاتر است   آں جہاں از لامکاں بالاتر است

نیست یزداں را ازاں عالم خبر   من ندیدم عالمے آزادتر!

نے خدائے در نظامِ او دخیل   نے کتاب و نے رسول و جبرئیل؛

نے طوافے نے سجودے اندرو   نے دعائے نے درودے اندرو!

برخیا گفت "اے فسوں پرداز خیز   نقشِ خود را اندراں عالم بریز"

تا ابوالآبا فریبِ او نخورد   حق جہانے دیگرے با ما سپرد

اندریں ملکِ خدا دادے گذر

مرغدین و رسم و آئینش نگر!

گردش در شہرِ مرغدین

مرغدین و آں عماراتِ بلند
من چہ گویم زاں مقامِ ارجمند

ساکنانش در سخن شیریں چو نوش
خوب روئے نرم خوے سادہ پوش!

فکرِ شاں بے دردِ سوزِ اکتساب
رازدانِ کیمیائے آفتاب!

ہر کہ خواہد سیم و زر گیرد ز نور
چوں نمک گیریم ما از آبِ شور!

خدمت آمد مقصدِ علم و ہنر
کارہا را کس نمی سنجد بزر!

کس ز دینار و درم آگاہ نیست
ایں بتاں را در حرم ہا راہ نیست

بر طبیعت دیوِ ماشیں چیرہ نیست
آسماں ہا از دخانہا تیرہ نیست!

سخت کوش دہقاں چراغش روشن است
از نہابِ دہ خدایاں ایمن است!

کشت و کارش بے نزاعِ آب جوست
حاصلش بے شرکتِ غیرے از وست!

مرغدین۔ نام شہرے در مریخ

اندراں عالم نہ لشکر نے قشون
نے کسے روزی خورد از کشت خون!

نے قلم در مرغدیں گیرد فروغ
از فن تحریر و تشہیر دروغ!

نے ببازاراں ز بیکاراں خروش
نے صداہائے گدایاں در دو گوش!

حکیم مریخی

کس دریں جا سائل و محروم نیست
عبد و مولا حاکم و محکوم نیست!

زندہ رود

سائل و محروم تقدیر حق است
حاکم و محکوم تقدیر حق است

جز خدا کس خالق تقدیر نیست
چارۂ تقدیر از تدبیر نیست!

حکیم مریخی

گر ز یک تقدیر خوں گردد جگر
خواه از حق حکمِ تقدیرِ دگر

تو اگر تقدیرِ نو خواہی رواست
زانکہ تقدیراتِ حق لا انتہاست

ارضیاں نقدِ خودی در باختند
نکتۂ تقدیر را نشناختند

رمزِ باریکش بحرفے مضمر است
تو اگر دیگر شوی او دیگر است!

خاک شو نذرِ ہوا سازد ترا
سنگ شو بر شیشہ اندازد ترا!

شبنمی؟ افتندگی تقدیرِ تست
قلزمی؟ پایندگی تقدیرِ تست!

ہر زماں سازی ہماں لات و منات
از بتاں جوئی ثبات اے بے ثبات؟

تا بخود نا ساختن ایمانِ تست
عالمِ افکارِ تو زندانِ تست

رنج بے گنج است تقدیرِ ایں چنیں
گنج بے رنج است تقدیرِ آں چنیں!

اصلِ دیں ایں است اگر اے بے خبر
می شود محتاج از و محتاج تر!

وائے آں دینے کہ خواب آرد ترا
باز در خوابِ گراں دارد ترا!

سحر و افسون است یا دین است ایں؟

حبِّ افیون است یا دین است ایں؟

می شناسی طبعِ درّاک از کجاست؟
سوزِ اندر سینۂ خاک از کجاست؟

قوتِ فکرِ حکیماں از کجاست؟
طاقتِ ذکرِ کلیماں از کجاست؟

ایں دل و ایں وارداتِ او ز کیست؟
ایں فنون و معجزاتِ او ز کیست؟

گرمیٔ گفتار داری؟ از تو نیست
شعلۂ کردار داری؟ از تو نیست

ایں ہمہ فیض از بہارِ فطرت است
فطرت از پروردگارِ فطرت است!

زندگانی چیست؟ کانِ گوہر است
تو امینی صاحبِ او دیگر است!

طبعِ روشن مردِ حق را آبروست
خدمتِ خلقِ خدا مقصود اوست!

خدمت از رسم و رہِ پیغمبری است

مزدِ خدمت خواستن سوداگری است

ہم چناں ایں بادو خاک و ابر و کشت — باغ و راغ و کاخ و کوے و سنگ و خشت

اے کہ می گوئی متاعِ ما ز ماست — مردِ ناداں ایں ہمہ ملکِ خداست

ارضِ حق را ارضِ خود دانی بگو — چیست شرحِ آیۂ لَا تُفْسِدُوا ؟

ابنِ آدم دل بابلیسی نہاد — من ز ابلیسی ندیدم جز فساد!

کس امانت را بکارِ خود نبرد — اے خوش آں کو ملکِ حق با حق سپرد

بردہ چیزے کہ از آنِ تو نیست — داغم از کارے کہ شایانِ تو نیست!

گر تو باشی صاحبِ شی، می سزد — ور نباشی، خود بگو کے می سزد

ملکِ یزداں را بیزداں باز دہ — تا ز کارِ خویش بکشائی گرہ

زیرِ گردوں فقر و مسکینی چراست؟ — آنچہ از مولاست می گوئی زماست!

بندۂ کز آب و گل بیروں نجست — شیشۂ خود را بسنگِ خود شکست!

اے کہ منزل را نمی دانی ز رہ — قیمتِ ہر شی ز اندازِ نگہ!

لَا تُفْسِدُوا۔ تلمیح بآیۂ شریفہ لَا تُفْسِدُوا فِی الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِھَا۔

تا متاعِ تست گوہر گوہر است
ورنہ سنگ است از پشیزے کمتر است!

نوعِ دیگر بیں جہاں دیگر شود
ایں زمین و آسماں دیگر شود

احوالِ دوشیزۂ مریخ کہ دعوائے رسالت کردہ

در گذشتیم از ہزاراں کوے و کاخ
برکنارِ شہر میدانِ فراخ!

اندراں میداں ہجومِ مرد و زن
درمیاں یک زن قدش چو نارون

چہرہ اش روشن ولے بے نورِ جاں!
معنیٔ او بر بیانِ او گراں!

حرفِ او بے سوز و چشمش بے نمے
از سرورِ آرزو نامحرمے!

فارغ از جوشِ جوانی سینہ اش
کورہ صورت ناپذیر آئینہ اش!

بے خبر از عشق و از آئینِ عشق
صعوۂ رد کردۂ شاہینِ عشق!

گفت با ما آں حکیمِ نکتہ داں
"نیست ایں دوشیزہ از مریخیاں

سادہ و آزادہ و بے ریو و رنگ
فرزمرز او را بدزدید از فرنگ

پختہ در کارِ نبوت ساختش
اندریں عالم فرو انداختش!

گفت نازل گشتہ ام از آسمان
دعوتِ من دعوتِ آخر زماں!

از مقامِ مرد و زن دارد سخن
فاش تر می گوید اسرارِ بدن!

نزدِ ایں آخر زماں تقدیرِ زیست
در زبانِ ارضیاں گویم کہ چیست"

تذکیر نبیۂ مریخ

اے زناں اے مادراں اے خواہراں!
زیستن تا کے مثالِ دلبراں؟

دلبری اندر جہاں مظلومی است
دلبری محکومی و محرومی است!

در دو گیسو شانہ گردانیم ما
مرد را نخچیرِ خود دانیم ما

مردِ صیادی بہ نخچیری کند
گردِ تو گردد کہ زنجیری کند!

خود گداز یہائے او مکر و فریب
درد و داغ و آرزو مکر و فریب!

گرچہ آں کافر حرم سازد ترا
مبتلائے درد و غم سازد ترا

ہمبرِ او بودن آزارِ حیات
وصلِ او زہر و فراقِ او نبات

مارِ پیچاں! از خم و پیچش گریز
زہر ہایش را بخونِ خود مریز!

از امومت زرد روئے مادراں!

اے خنک آزادیٔ بے شوہراں!

وحی یزداں پے بہ پے آید مرا
لذّتِ ایماں بیفزاید مرا

آمد آں وقتے کہ از اعجازِ فن
می تواں دیدن جنیں اندر بدن!

حاصلے برداری از کشتِ حیات
ہر چہ خواہی از بنین و از بنات!

گر نباشد بر مرادِ ما جنیں
بے محابا کشتنِ او عینِ دیں!

در پسِ ایں عصر اعصارِ دگر
آشکارا گردد اسرارِ دگر

پرورش گیرد جنیں نوعِ دگر
بے شبِ ارحام دزیابد سحر!

تا بہ پیرد آں سراپا اہرمن
ہمچو حیوانات ایام کہن!

لالہ ہا بے داغ و با دامانِ پاک
بے نیاز از شبنمے خیزد ز خاک!

خود بخود بیروں فتد اسرارِ زیست
نغمہ بے مضراب بخشد تارِ زیست!

آنچہ از نیساں فرو ریزد مگیر
اے صدف در زیرِ دریا تشنہ میر

خیز و با فطرت بیا اندر ستیز
تا ز پیکارِ تو حُر گردد کنیز!

رستن از ربطِ دو تن توحیدِ زن
حافظِ خود باش و بر مرداں متن!

رُومی

مذہبِ عصرِ نو آئینے نگر
حاصلِ تہذیبِ لادینے نگر!

زندگی را شرع و آئین است عشق
اصلِ تہذیب است دیں دیں ہست عشق!

ظاہرِ او سوزناک و آتشیں
باطنِ او نورِ ربّ العالمیں!

از تب و تابِ درونش علم و فن　　　از جنونِ ذوفنونش علم و فن!

دین نگردد پخته بے آدابِ عشق

دین بگیر از صحبتِ اربابِ عشق!

فلکِ مشتری

ارواحِ جلیلهٔ حلّاج و غالب و

قرة العین طاهره که به نشیمنِ بهشتی نگرویدند و بگردشِ جاودان گرائیدند

من فدائے ایں دلِ دیوانۂ
هر زماں بخشد دگر ویرانۂ

چوں بگیرم منزلے گوید که خیز!
مردِ خودرس بحر را داند قفیز

زانکه آیاتِ خدا لا انتهاست
اے مسافر جادہ را پایاں کجاست؟

کارِ حکمت دیدن و فرسودن است
کارِ عرفاں دیدن و افزودن است!

آں بسنجد در ترازوئے هنر
ایں بسنجد در ترازوئے نظر!

آں بدست آوردہ آب و خاک را
ایں بدست آوردہ جانِ پاک را!

قفیز = تالاب

آں نگہ را بر تجلی می زند
ایں تجلی را بخود گم می کند!

در تلاشِ جلوہ ہاے پَے بہ پَے — طے کنم افلاک و می نالم چو نَے!
ایں ہمہ از فیضِ مردے پاک زاد — آنکہ سوزِ او بجانِ من فتاد!
کاروانِ ایں دو بیناے وجود — بر کنارِ مشتری آمد فرود!
آں جہاں آں خاکدانے ناتمام — در طوافِ او قمرہا تیز گام
خالی از می شیشۂ تاکش ہنوز — آرزو نارستہ از خاکش ہنوز
نیم شب از تابِ ماہاں نیم روز — نے برودت در ہواے او نہ سوز
من چو سوے آسماں کردم نظر — کوکبش دیدم بخود نزدیک تر
ہیبتِ نظارہ از ہوشم ربود — شد دگرگوں نزد و دور و دیر و زود!
پیشِ خود دیدم سہ روحِ پاکباز — آتش اندر سینہ شاں گیتی گداز!
در برِ شاں حلہ ہاے لالہ گوں — چہرہ ہا رخشندہ از سوزِ دروں!

در تب و تابے ز ہنگامِ الست
از شرابِ نغمہ ہائے خویش مست!

گفت رومیؔ "ایں قدر از خود مرو
از دمِ آتش نوایاں زندہ شو!

شوقِ بے پروا ندیدستی نگر!
زورِ ایں صہبا ندیدستی نگر!

غالب و حلاج و خاتونِ عجم
شورہا افگندہ در جانِ حرم!

ایں نوا ہا روح را بخشد ثبات
گرمیٔ او از درونِ کائنات!"

نوائے حلّاج

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلیٔ دگرے درخورِ تقاضا نیست!

نظر بخویش چناں بستہ ام کہ جلوۂ دوست
جہاں گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست!

بملکِ جم ندہم مصرعِ نظیریؔ را
کسے کہ کشتہ نشد از قبیلۂ ما نیست

اگرچہ عقلِ فسوں پیشہ لشکرے انگیخت
تو دل گرفتہ نباشی کہ عشق تنہا نیست

تو رہ شناس نۂ و ز مقام بے خبری
چہ نغمہ ایست کہ در بربطِ سلیمیٰ نیست

ز قید و صید نہنگاں حکایتے آور
مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست

مرید ہمتِ آں رہروم کہ پا نگذاشت
بہ جادۂ کہ در و کوہ و دشت و دریا نیست

شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر ز بیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست

نوائے غالب

بیا کہ قاعدۂ آسماں بگردانیم
قضا بگردشِ رطلِ گراں بگردانیم

اگر ز شحنہ بود گیر و دار نندیشیم
وگر ز شاہ رسد ارمغاں بگردانیم

اگر کلیم شود ہم زباں سخن نکنیم
وگر خلیل شود میہماں بگردانیم

بجنگ باج ستانانِ شاخساری را
تہی سبد ز درِ گلستاں بگردانیم

بصلح بال فشانانِ صبحگاہی را
ز شاخسار سوے آشیاں بگردانیم

زچیدریم من و تو زما عجب نبود
گر آفتاب سوئے خاوراں بگردانیم"

نوائے طاہرہ

"گر بتو افتدم نظر چہرہ بہ چہرہ رُو برُو
شرحِ دہم غمِ ترا نکتہ بنکتہ مو بمو!
از پئے دیدنِ رخت ہمچو صبا فتادہ ام
خانہ بخانہ در بدر کوچہ بکوچہ کو بکو!
می رود از فراقِ تو خونِ دل از دو دیدہ ام
دجلہ بدجلہ یم بہ یم چشمہ بہ چشمہ جُو بجو!
مہرِ ترا دلِ حزیں بافتہ بر قماشِ جاں
رشتہ برشتہ نخ بہ نخ تار بتار پو بہ پو!

در دلِ خویش ظاہر گشت و ندید جز ترا

صفحہ بہ صفحہ لا بہ لا پردہ بہ پردہ تو بہ تو!

سوز و سازِ عاشقانِ دردمند
شورہائے تازہ در جانم فگند

مشکلاتِ کہنہ سر بیروں زدند
باز بر اندیشہ ام شبخوں زدند!

قلزمِ فکرم سراپا اضطراب
ساحلش از زورِ طوفانے خراب!

گفت رومیؔ وقت را از کف مدہ
اے کہ می خواہی کشودِ ہر گرہ!

چند در افکارِ خود باشی اسیر

ایں قیامت را بروں ریز از ضمیر!

زندہ رود مشکلاتِ خود را پیشِ ارواحِ بزرگ میگوید

از مقامِ مومناں دوری چرا؟

یعنی از فردوس مہجوری چرا؟

حلاج

مرد آزادے کہ داند خوب و زشت
می نگنجد روح او اندر بہشت!

جنتِ مُلّا مے و حور و غلام
جنتِ آزادگاں سیرِ دوام!

جنتِ مُلّا خور و خواب و سرود
جنتِ عاشق تماشائے وجود!

حشرِ مُلّا شقِّ قبر و بانگِ صور
عشقِ شور انگیز خود صبحِ نشور!

علم بر بیم و رجا دارد اساس
عاشقاں را نے امید و نے ہراس!

علم ترساں از جلالِ کائنات
عشق غرق اندر جمالِ کائنات

علم را بر رفتہ و حاضر نظر
عشق گوید آنچہ می آید نگر!

علم پیماں بستہ با آئینِ جبر
چارۂ او چیست غیر از جبر و صبر

عشق آزاد و غیور و ناصبور
در تماشائے وجود آمد جسور!

عشقِ ما از شکوہ ہا بیگانہ ایست
گرچہ او را گریہ مستانہ ایست

این دلِ مجبورِ ما مجبور نیست
ناوکِ ما از نگاهِ حور نیست!

آتشِ ما را بیفزاید فراق
جانِ ما را سازگار آید فراق!

بے خلشها زیستن نا زیستن
باید آتش در تهِ پا زیستن!

زیستن این گونه تقدیرِ خودی است
از همین تقدیر تعمیرِ خودی است!

ذرّهٔ از شوقِ بے حد رشکِ مهر
گنجد اندر سینهٔ او نه سپهر!

شوق چوں بر عالمے شبخوں زند
آنیاں را جاودانی می کند!

زنده رود

گردشِ تقدیر مرگ و زندگی است
کس نداند گردشِ تقدیر چیست!

حلاج

هر کہ از تقدیر دارد ساز و برگ — لرزد از نیروے او ابلیس و مرگ!

جبر دینِ مردِ صاحب ہمت است — جبر مرداں از کمالِ قوت است!

پختہ مردے پختہ تر گردد ز جبر — جبر مردِ خام را آغوشِ قبر!

جبرِ خالد عالمے برہم زند — جبرِ ما بیخ و بنِ ما بر کند!

کارِ مرداں است تسلیم و رضا — بر ضعیفاں راست ناید ایں قبا!

تو کہ دانی از مقامِ پیرِ روم — می ندانی از کلامِ پیرِ روم؟

"بود گبرے در زمانِ بایزید

گفت او را یک مسلمانِ سعید

خوشتر آں باشد کہ ایماں آوری

تا بدست آید نجات و سروری

گفت ایں ایماں اگر ہست اے مرید
آنکہ دارد شیخِ عالم بایزید

من ندارم طاقتِ آں تابِ آں
کاں فزوں آمد زکوششہائے جاں! (رومی)

کارِ ما غیر از امید و بیم نیست
ہر کسے را ہمتِ تسلیم نیست!

اے کہ گوئی بودنی ایں بود، شد
کارہا پابندِ آئیں بود، شد

معنیٔ تقدیر کم فہمیدہ
نے خودی را نے خدا را دیدہ

مردِ مومن با خدا دارد نیاز
"با تو ما سازیم تو با ما بساز"

عزم او خلاقِ تقدیرِ حق است
روزِ ہیجا تیرِ او تیرِ حق است!

زندہ رود

کم نگاہاں فتنہ ہا انگیختند
بندۂ حق را بدار آویختند!

آشکارا بر تو پنہانِ وجود　　　باز گو آخر گناہِ تو چہ بود؟

حلّاج

بود اندر سینۂ من بانگِ صور　　　ملّتے دیدم کہ دارد قصدِ گور!

مومناں با خوے و بوے کافراں　　　لا الٰہ گویان و از خود منکراں!

۱ امرِ حق، گفتند نقشِ باطل است　　　زانکہ او وابستۂ آب و گل است

من بخود افروختم نارِ حیات　　　مردہ را گفتم ز اسرارِ حیات!

از خودی طرحِ جہانے ریختند　　　دلبری با قاہری آمیختند!

ہر کجا پیدا و ناپیدا خودی　　　بر نمی تابد نگاہ ما خودی!

نارہا پوشیدہ اندر نورِ اوست　　　جلوہ ہائے کائنات از طورِ اوست

ہر زماں ہر دل دریں دیرِ کہن　　　از خودی در پردہ می گوید سخن

ہر کہ از نارش نصیبِ خود نبرد　　　در جہاں از خویشتن بیگانہ مرد

۱ امرِ حق، روح انسانی، تلمیح بآیہ قل الروح من امر ربی، الخ

ہند وہم ایراں ز نورش محرم است　　آنکہ نارش ہم شناسد آں کم است!

من ز نور و نار او دادم خبر　　بندۂ محرم! گناہِ من نگر!

آنچہ من کردم تو ہم کردی بترس!
محشرے بر مردہ آوردی بترس!

طاہرہ

از گناہِ بندۂ صاحب جنوں　　کائناتِ تازۂ آید بروں!

شوقِ بے حد پردہ ہا را بر درد　　کہنگی را از تماشا می برد!

آخر از دار و رسن گیرد نصیب　　بر نگردد زندہ از کوئے حبیب!

جلوۂ او بنگر اندر شہر و دشت　　تا نہ پنداری کہ از عالم گذشت!

در ضمیرِ عصرِ خود پوشیدہ است
اندریں خلوت چساں گنجیدہ است؟

زنده رود

اے ترا داوند دردِ جستجوے   معنیِ یک شعرِ خود با من بگوے

"قمری کفِ خاکستر و بلبل قفسِ رنگ
اے نالہ نشانِ جگرِ سوختہ چیست؟"

غالب

نالہ کو خیزد از سوزِ جگر   ہر کجا تاثیرِ او دیدم دگر!
قمری از تاثیرِ او وا سوختہ   بلبل از وے رنگہا اندوختہ!
اندرو مرگے باغوشِ حیات   یک نفس اینجا حیات آنجا ممات!
آنچناں رنگے کہ ارژنگی ازوست   آنچناں رنگے کہ بیرنگی ازوست
تو ندانی ایں مقامِ رنگ و بوست   قسمتِ ہر دل بقدرِ ہائے و ہوست!

یا برنگ آیا بہ بیرنگی گذر
تا نشانے گیری از سوزِ جگر!

زندہ رود

صد جہاں پیدا درین نیلی فضاست
ہر جہاں را اولیا و انبیاست؟

غالب

نیک بنگر اندرین بود و نبود
پے بہ پے آید جہانہا در وجود!
ہر کجا ہنگامۂ عالم بود
رحمۃ للعالمینے ہم بود!

زندہ رود

فاش تر گو زانکہ فہمم نارساست

غالب

این سخن را فاش تر گفتن خطاست!

زنده رود

گفتگوے اہلِ دل بے حاصل است؟

غالب

نکتہ را بر لب رسیدن مشکل است!

زنده رود

تو سراپا آتش از سوزِ طلب!

بر سخن غالب نیائی اے عجب!

غالب

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست

رحمۃ للعالمینی انتہاست!

زندہ رود

من ندیدم چہرۂ معنی ہنوز

آتشے داری اگر ما را بسوز!

غالب

اے چو من بینندۂ اسرارِ شعر
این سخن افزوں تر است از تارِ شعر

شاعراں بزمِ سخن آراستند
این کلیماں بے یدِ بیضا ستند

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست۔ تلمیح بآیۂ شریفہ خلق فقدّر فہدیٰ

آنچہ تو از من بخواہی کافری است | کافری کو ماورائے شاعری است!

حلاج

ہر کجا بینی جہانِ رنگ و بو | آنکہ از خاکش بروید آرزو
یا ز نورِ مصطفیٰ او را بہاست | یا ہنوز اندر تلاشِ مصطفیٰ است

زندہ رود

از تو پرسم گرچہ پرسیدن خطاست | سرِّ آں جوہر کہ نامش مصطفیٰ است!
آدمے یا جوہرے اندر وجود | آنکہ آید گاہے گاہے در وجود؟

حلاج

پیشِ او گیتی جبیں فرسودہ است | خویش را خود عبدہٗ فرمودہ است!
عبدہٗ از فہمِ تو بالاتر است | زانکہ او ہم آدم و ہم جوہر است

جوہرِ او نے عرب نے اعجم است — آدم است و ہم ز آدم اقدم است!

عبدہٗ صورت گرِ تقدیرہا — اندرو ویرانہ ہا تعمیرہا!

عبدہٗ ہم جانفزا ہم جانستاں — عبدہٗ ہم شیشہ ہم سنگِ گراں!

عبدِ دیگر عبدہٗ چیزے دگر — ما سراپا انتظار او منتظر!

عبدہٗ دہر است و دہر از عبدہٗ است — ما ہمہ رنگیم او بے رنگ و بوست!

عبدہٗ با ابتدا بے انتہا ست — عبدہٗ را صبح و شامِ ما کجاست!

کس ز سرِّ عبدہٗ آگاہ نیست — عبدہٗ جز سرِّ الا اللہ نیست!

لا الٰہ تیغ و دمِ او عبدہٗ — فاش تر خواہی بگو ہُو عبدہٗ

عبدہٗ چند و چگونِ کائنات — عبدہٗ رازِ درونِ کائنات!

مدعا پیدا نگردد زیں دو بیت — تا نہ بینی از مقامِ مارمیت!

بگزر از گفت و شنود اے زندہ رود

غرق شو اندر وجود اے زندہ رود!

مارمیت - تلمیح آیۂ وما رمیت اذ رمیت الخ

زندہ رود

کم شناسم عشق را ایں کار چیست؟
ذوقِ دیدار است؟ پس دیدار چیست؟

حلاج

معنیٔ دیدارِ آں آخر زماں — حکمِ او بر خویشتن کردن رواں
در جہاں زی چوں رسولِ انس و جاں — تا چو او باشی قبولِ انس و جاں
باز خود را بیں ہمیں دیدارِ اوست! — سنتِ او سرّے از اسرارِ اوست!

زندہ رود

چیست دیدارِ خدائے نُہ سپہر
آنکہ بے حکمش نہ گردد ماہ و مہر؟

حلاج

نقشِ حق اوّل بجاں انداختن — باز او را در جہاں انداختن!
نقشِ جاں تا در جہاں گردد تمام — می شود دیدارِ حق دیدارِ عام!
اے خنک مردے کہ از یک ہوے او — نُہ فلک دارد طوافِ کوے او!
واے درویشے کہ ہوے آفرید — باز لب بربست و دم در خود کشید
حکمِ حق را در جہاں جاری نکرد — نانے از جو خورد و کرّاری نکرد
خانقاہے جست و از خیبر رمید — راہبی ورزید و سلطانی ندید!
نقشِ حق داری؟ جہاں نخچیرِ تست — ہم عناں تقدیر با تدبیرِ تست

عصرِ حاضر با تو می جوید ستیز
نقشِ حق بر لوحِ ایں کافر بریز!

زنده رود

نقشِ حق را در جهاں انداختند
من نمی دانم چساں انداختند؟

حلاج

یا بزورِ دلبری انداختند یا بزورِ قاہری انداختند!
زانکہ حق در دلبری پیدا تر است دلبری از قاہری اولیٰ تر است!

زنده رود

باز گو اے صاحبِ اسرارِ شرق
درمیانِ زاہد و عاشق چہ فرق؟

حلاج

زاہد اندر عالمِ دنیا غریب
عاشق اندر عالمِ عقبےٰ غریب!

زنده رود

معرفت را انتہا نابودن است
زندگی اندر فنا آسودن است؟

حلاج

سُکرِ یاراں از تہی پیمانگی است
نیستی از معرفت بیگانگی است
اے کہ جوئی در فنا مقصود را
در نمی یابد عدم موجود را!

زنده رود

آنکه خود را بہتر از آدم شمرد — در خم و جامش نمے باقی نہ دُرد
مشتِ خاکِ ما بگردوں آشناست! — آتشِ آں بے سر و ساماں کجاست؟

حلاج

کم بگو زاں خواجۂ اہلِ فراق — تشنہ کام و از ازل خونیں ایاق!
ما جہول او عارفِ بود و نبود — کفرِ او ایں راز را بر ما کشود!
از فتادن لذّتِ برخاستن — ق عیشِ افزودن ز دردِ کاستن!
عاشقی در نارِ او وا سوختن — سوختن بے نارِ او ناسوختن!
زانکہ او در عشق و خدمت اقدم است — آدم از اسرارِ او نامحرم است!

چاک کن پیراہنِ تقلید را
تا بیاموزی ازو توحید را

زندہ رود

اے ترا اقلیمِ جاں زیرِ نگیں
یک نفس با ما دگر صحبت گزیں

حلاج

با مقامے در نمی سازیم و بس — ما سراپا ذوقِ پروازیم و بس
ہر زماں دیدن تپیدن کارِ ماست — بے پر و بالے پریدن کارِ ماست!

نمودار شدنِ خواجۂ اہلِ فراق ابلیس

صحبتِ روشندلاں یک دم دو دم — آں دو دم سرمایۂ بود و عدم!
عشق را شوریدہ تر کرد و گذشت — عقل را صاحب نظر کرد و گذشت
چشم بر بستم کہ با خود دارمش — از مقامِ دیدہ در دل آرمش

ناگهان دیدم جهان تاریک شد
از مکان تا لامکان تاریک شد

اندر آن شب شعله‌ئی آمد پدید
از درونش پیر مردے بر جهید

یک قبائے سرمئی اندر برش
غرق اندر دودِ پیچان پیکرش

گفت رومی خواجهٔ اہلِ فراق!
آن سراپا سوز و آن خونین ایاق!

کهنهٔ کم خندهٔ اندک سخن
چشمِ او بینندهٔ جان در بدن!

رند و ملّا و حکیم و خرقه پوش
در عمل چون زاهدانِ سخت کوش

فطرتش بیگانهٔ ذوقِ وصال
زهدِ او ترکِ جمالِ لایزال!

تا گسستن از جمال آسان نبود
کار پیش افگند از ترکِ سجود

اندکے در وارداتِ او نگر
مشکلاتِ او ثباتِ او نگر!

غرق اندر رزمِ خیر و شر هنوز
صد پیمبر دیده و کافر هنوز!

جانم اندر تن ز سوزِ او تپید / بر لبش آہے غم آلودے رسید

گفت و چشمِ نیم وا برمن کشود / "در عمل جز ما کہ برخوردار بود؟"

آنچناں بر کارہا پیچیدہ ام / فرصتِ آدینہ را کم دیدہ ام!

نے مرا افرشتۂ نے چاکرے / وحیِ من بے منتِ پیغمبرے!

نے حدیث و نے کتاب آوردہ ام / جانِ شیریں از فقیہاں بردہ ام

رشتۂ دیں چوں فقیہاں کس نرشت / کعبہ را کردند آخر خشت خشت!

کیشِ ما را ایں چنیں تاسیس نیست / فرقہ اندر مذہبِ ابلیس نیست!

در گذشتم از سجود اے بے خبر / ساز کردم ارغنونِ خیر و شر

از وجودِ حق مرا منکر مگیر / دیدہ بر باطن گشا ظاہر مگیر

گر بگویم نیست، ایں از ابلہی است / زانکہ بعد از دید نتواں گفت نیست!

من "بلے" در پردۂ "لا" گفتہ ام / گفتۂ من خوشتر از ناگفتہ ام!

تا نصیب از دردِ آدم داشتم / قہرِ یار از بہرِ او نگذاشتم!

شعله‌ها از کشت زارِ من دمید   او ز مجبوری به مختاری رسید!

زشتیِ خود را نمودم آشکار   با تو دادم ذوقِ ترک و اختیار

تو نجاتے دہ مرا از نارِ من   واکن اے آدم گره از کارِ من!

اے که اندر بندِ من افتاده   رخصتِ عصیاں بشیطاں داده

در جہاں با ہمتِ مردانہ زی   غم گسارِ من! ز من بیگانہ زی!

بے نیاز از نیش و نوشِ من گذر   تا نہ گردد نامه ام تاریک‌تر!

در جہاں صیاد با نخچیرہاست   تا تو نخچیری بکیشم تیرہاست!

صاحبِ پرواز را افتاد نیست

صید اگر زیرک شود صیاد نیست!"

گفتمش "بگذر ز آئینِ فراق   ابغض الاشیاء عندی الطلاق"

گفت "سازِ زندگی سوزِ فراق   اے خوشا سرمستیِ روزِ فراق!

بر لبم از وصل می ناید سخن   وصل اگر خواہم نہ او ماند نہ من"

حرفِ وصل او را ز خود بیگانه کرد　　تازه شد اندر دلِ او سوز و درد
اندکے غلطید اندر دودِ خویش　　باز گم گردید اندر دودِ خویش
نالۂ زاں دودِ پیچاں شد بلند
اے خنک جانے کہ گردد دردمند!

نالۂ ابلیس

اے خداوندِ صواب و ناصواب　　من شدم از صحبتِ آدم خراب!
ہیچ گہ از حکمِ من سر برنتافت　　چشم از خود بست و خود را درنیافت!
خاکش از ذوقِ 'آبا' بیگانۂ　　از شرارِ کبریا بیگانۂ!
صید خود صیاد را گوید بگیر　　الاماں از بندۂ فرماں پذیر!
از چنیں صیدے مرا آزاد کن　　طاعتِ دیروزۂ من یاد کن
پست از و آں ہمتِ والائے من　　وائے من اے وائے من اے وائے من!

'آبا' - انکار

فطرتِ او خام و عزمِ او ضعیف
تابِ یک ضربم نیارد ایں حریف

بندۂ صاحب نظر باید مرا
یک حریفِ پخته‌تر باید مرا!

لعبتِ آب و گل از من بازگیر
می نیاید کودکی از مردِ پیر!

ابنِ آدم چیست؟ یک مشتِ خس است
مشتِ خس را یک شرار از من بس است!

اندریں عالم اگر جز خس نبود
ایں قدر آتش مرا دادن چه سود؟

شیشه را بگداختن عارے بود
سنگ را بگداختن کارے بود!

آنچناں تنگ از فتوحاتِ آدم
پیشِ تو بہرِ مکافات آمدم

منکرِ خود از تو می خواہم، بده
سوے آں مردِ خدا راہم بده

بندۂ باید که پیچد گردنم
لرزه اندازد نگاہش در تنم

آں که گوید از حضورِ من برو
آں که پیشِ او نیرزم با دو جو

اے خدا! یک زنده مردِ حق پرست
لذتے شاید که یابم در شکست!

فلکِ زحل

ارواحِ رذیله که با ملک و ملّت غدّاری کردہ و دوزخ ایشاں را قبول نکردہ

پیرِ رومی آں امامِ راستاں — آشنائے ہر مقامِ راستاں!
گفت اے گردوں نوردِ سخت کوش — دیدۂ آں عالمِ زنّار پوش؟
آنچه بر گردِ کمر پیچیده است — از دُمِ استارۂ دزدیده است!
از گراں سیری خرامِ او سکوں — ہر نکو از حکمِ او زشت و زبوں!
پیکرِ او گرچه از آب و گِل است — بر زمینش پا نهادن مشکل است
صد ہزار افرشتۂ تندر بدست — قہرِ حق را قاسم از روزِ الست!
ذرّه پیہم می زند سیّاره را — از مدارش بر کند سیّاره را

عالمے مطرود و مردودِ سپہر — صبح او مانندِ شام از بخلِ مہر!

منزلِ ارواحِ بے یوم النشور — دوزخ از احراقِ شاں آمد نفور

اندرونِ او دو طاغوتِ کہن — روحِ قومے کشتہ از بہرِ دو تن!

جعفر از بنگال و صادق از دکن — ننگِ آدم ننگِ دیں ننگِ وطن!

ناقبول و ناامید و نامراد — ملتے از کارِ شاں اندر فساد!

ملتے کو بندِ ہر ملت کشاد — ملک و دینش از مقامِ خود فتاد!

می ندانی خطۂ ہندوستاں — آں عزیزِ خاطرِ صاحب دلاں

خطۂ ہر جلوہ اش گیتی فروز — درمیانِ خاک و خوں غلطد ہنوز

در گلش تخمِ غلامی را کہ کشت؟ — ایں ہمہ کردارِ آں ارواحِ زشت!

در فضائے نیلگوں یک دم بایست
"تا مکافاتِ عمل بینی کہ چیست!"

قلزمِ خونیں

آنچہ دیدم می نگنجد در بیاں
تن ز بیمش بے خبر گردد ز جاں!

من چہ دیدم؟ قلزمے دیدم ز خوں
قلزمے طوفاں بروں طوفاں دروں!

در ہوا ماراں چو در قلزم نہنگ
کفچہ شب گوں بال و پر سیماب رنگ!

موجہا درّندہ مانندِ پلنگ !
از نہیبش مردہ بر ساحل نہنگ!

بحر ساحل را اماں یک دم نداد
ہر زماں کُہ پارۂ در خوں فتاد

موجِ خوں با موجِ خوں اندر ستیز
در میانش زورقے در افت و خیز!

اندراں زورق دو مردِ زرد روے
زرد رو، عریاں بدن، آشفتہ موے!

آشکارا می شود روحِ ہندوستان

آسماں شق گشت و حورے پاک زاد　　پردہ را از چہرۂ خود بر کشاد

در جبینش نار و نورِ لایزال　　در دو چشم او سرورِ لایزال!

حلّہ در بر سبک تر از سحاب　　تار و پودش از رگِ برگِ گلاب

با چنیں خوبی نصیبش طوق و بند　　بر لبِ او نالہ ہاے دردمند!

گفت رومی "روحِ ہند است ایں نگر
از فغانش سوزہا اندر جگر!"

روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند

شمعِ جاں افسرد در فانوسِ ہند　　ہندیاں بیگانہ از ناموسِ ہند!

مردکِ نامحرم از اسرارِ خویش　　زخمۂ خود کم زند بر تارِ خویش!

بر زمانِ رفته می بندد نظر — از تشِ افسرده می سوزد جگر
بندها بر دست و پاے من ازوست — ناله هاے نارساے من ازوست
خویشتن را از خودی پرداخته — از رسومِ کهنه زنداں ساخته

آدمیّت از وجودش دردمند
عصرِ تو از پاک و ناپاکش نژند

بگذر از فقرے که عریانی دهد — اے خنک فقرے که سلطانی دهد!
الحذر از جبر و هم از خوے صبر — جابر و مجبور را زهر است جبر!
ایں به صبرِ پیهمے خوگر شود — آں به جبرِ پیهمے خوگر شود

هر دو را ذوقِ ستم گردد فزوں
وردِ من یا لیت قومی یعلمون

کے شبِ هندوستاں آید بروز! — مُرد جعفر زنده روحِ او هنوز!
تا ز قیدِ یک بدن وا می رهد — آشیاں اندر تنِ دیگر نهد!

تش مخفف آتش

گاه او را با کلیسا ساز باز   گاه پیشِ دیریان اندر نیاز

دینِ او آئینِ او سوداگری است   عنتری اندر لباسِ حیدری است

تا جهانِ رنگ و بُو گردد دگر   رسمِ او آئینِ او گردد دگر

پیش ازیں چیزے دگر مسجودِ او   در زمانِ ما وطن معبودِ او

ظاهرِ او از غمِ دیں دردمند   باطنش چوں دیریاں زنار بند

جعفر اندر هر بدن ملّت کُش است   ایں مسلمانے کهن ملّت کش است!

خند خندان است و با کس یار نیست   مار اگر خنداں شود جز مار نیست!

از نفاقش وحدتِ قومے دونیم   ملّتِ او از وجودِ او لئیم!

ملّتے را هر کجا غارت گرے است   اصلِ او از صادقے یا جعفرے است

الاماں از روحِ جعفر الاماں

الاماں از جعفرانِ ایں زماں!

فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونیں

دونے عدم ما را پذیرد نے وجود
وائے از بے مہریٔ بود و نبود!

تا گذشتیم از جہانِ شرق و غرب
بر درِ دوزخ شدیم از درد و کرب!

ق

یک شرر بر صادق و جعفر نزد
بر سرِ ما مشتِ خاکستر نزد

گفت دوزخ را خس و خاشاک بہ
شعلۂ من زین دو کافر پاک بہ!

آنسوے نُہ آسماں رفتیم ما
پیشِ مرگِ ناگہاں رفتیم ما

گفت جاں سرّے ز اسرارِ من است
حفظِ جان و ہدمِ تن کارِ من است

جانِ زشتے گرچہ نرزد با دو جو
اے کہ از من ہدمِ جاں خواہی برو!

این چنیں کارے نمی آید ز مرگ
جانِ غدّارے نیاساید ز مرگ!

اے ہوائے تند! اے دریاے خوں! — اے زمیں! اے آسمانِ نیلگوں!

اے نجوم! اے ماہ تاب! اے آفتاب! — اے قلم! اے لوحِ محفوظ! اے کتاب!

اے بتانِ ابیض! اے لُردانِ غرب! — اے جہانے دربغل بے حرب و ضرب!

ایں جہاں بے ابتدا بے انتہاست!

بندۂ غدّار را مولا کجاست؟"

ناگہاں آمد صدائے ہولناک — سینۂ صحرا و دریا چاک چاک!

ربطِ اقلیم بدن از ہم گسیخت — دمبدم کُہ پارہ بر کُہ پارہ ریخت

کوہ ہا مثلِ سحاب اندر مرور — انہدامِ عالمے بے بانگِ صور!

برق و تندر از تب و تابِ دروں — آشیاں جستند اندر بحرِ خوں!

موجہا پرشور و از خود رفتہ تر! — غرقِ خوں گردید آں کوہ و کمر!

آنچہ بر پیدا و ناپیدا گذشت

خیلِ انجم دید و بے پروا گذشت!

آں سوے افلاک

مقامِ حکیم المانوی نطشہ

ہر کجا استیزۂ بود و نبود
کس نداند سرّ این چرخ کبود!

ہر کجا مرگ آورد پیغامِ زیست
اے خوش آں مردے کہ داند مرگ چیست!

ہر کجا مانندِ بادارزاں حیات
بے ثبات و با تمنائے ثبات!

چشمِ من صد عالم شش روزہ دید
تا حدِ ایں کائنات آمد پدید!

ہر جہاں را ماہ و پروینے دگر
زندگی را رسم و آئینے دگر!

وقتِ ہر عالم رواں مانندِ رو
دیر یاز ایں جا و آں جا تندرو!

سالِ ما ایں جا مہے آنجا دمے!
بیشِ ایں عالم بآں عالم کمے!

عقلِ ما اندر جہانے ذوفنوں
در جہانے دیگرے خوار و زبوں!

بر ثغورِ این جهانِ چون و چند — بود مردی با صدای دردمند!
دیدهٔ او از عقابان تیزتر — طلعتِ او شاهدِ سوزِ جگر!
دمبدم سوزِ درونِ او فزود — بر لبش بیتی که صد بارش سرود!

"نه جبریلی نه فردوسی نه حوری نی خداوندی
کفِ خاکی که می سوزد ز جانِ آرزومندی!"

من به رومی گفتم این دیوانه کیست؟ — گفت "این فرزانهٔ المانوی است
در میانِ این دو عالم جای اوست — نغمهٔ دیرینه اندر نای اوست!
باز این حلّاجِ بی دار و رسن — نوعِ دیگر گفته آن حرفِ کهن!
حرفِ او بی باک و افکارش عظیم — غربیان از تیغِ گفتارش دو نیم!
هم نشین بر جذبهٔ او پی نبرد — بندهٔ مجذوب را مجنون شمرد!
عاقلان از عشق و مستی بی نصیب — نبضِ او دادند در دستِ طبیب!
با پزشکان چیست غیر از ریو و رنگ — وای مجذوبی که زاد اندر فرنگ!

ابنِ سینا بر بیاضے دل نہد — رگ زند یا حبِّ خواب آور دہد

بود حلاجے بشہرِ خود غریب
جاں ز مُلّا برد و کشت او را طبیب!

مرد رہ دانے نبود اندر فرنگ — پس فزوں شد نغمہ اش از تارِ چنگ!
راہرو را کس نشان از رہ نداد — صد خلل در وارداتِ او فتاد!
نقد بود و کس عیارِ او نکرد — کاردانے مردِ کارِ او نکرد!
عاشقے در آہِ خود گم گشتۂ — سالکے در راہِ خود گم گشتۂ!
مستیِ او ہر زجاجے را شکست — از خدا ببرید و ہم از خود گسست!
خواست تا بیند بچشمِ ظاہری — اختلاطِ قاہری با دلبری!
خواست تا از آب و گل آید بروں — خوشہ کز کشتِ دل آید بروں!
آنچہ او جوید مقامِ کبریاست — ایں مقام از عقل و حکمت ماوراست
زندگی شرحِ اشاراتِ خودی است — لا و الا از مقاماتِ خودی است!

او به لا در ماند و تا اِلّا نرفت
از مقامِ عبدهٗ بیگانه رفت!

با تجلی همکنار و بے خبر
دُور تر چوں میوه از بیخِ شجر

چشمِ او جز رویتِ آدم نخواست
نعره بے باکانه زد آدم کجاست!

ق

ورنه او از خاکیاں بیزار بُود
مثلِ موسےٰ طالبِ دیدار بُود!

کاش بودے در زمانِ احمدے
تا رسیدے بر سرورِ سرمدے

عقلِ او با خویشتن در گفتگوست
تو رهِ خود رو که راهِ خود نکوست!

پیش نه گامے که آمد آں مقام
کاندرو بے حرف می روید کلام!

حرکت بجنّت الفردوس

درگذشتم از حدِ ایں کائنات
پا نهادم در جهانِ بے جهات!

احمدے ــ حضرت شیخ احمد سرہندی

بے یمین و بے یسار است ایں جہاں
فارغ از لیل و نہار است ایں جہاں

پیشِ او قندیلِ ادراکم فسرد
حرفِ من از ہیبت معنی بمرد!

با زبانِ آب و گل گفتارِ جاں!
در قفس پرواز می آید گراں!

اندکے اندر جہانِ دل نگر
تا ز نورِ خود شوی روشن بصر

چیست دل؟ یک عالم بے رنگ و بو
عالم بے رنگ و بو بے چارسو است!

ساکن و ہر لحظہ سیّار است دل!
عالمِ احوال و افکار است دل!

از حقائق تا حقائق رفتہ عقل
سیرِ او بے جادہ و رفتار و نقل!

صد خیال و ہر یکے از دیگر جدا است
ایں بگردوں آشنا آں نارسا است!

کس نگوید ایں کہ گردوں آشنا است
بر یمینِ آں خیالِ نارسا است!

یا سرودے کاید از دیدارِ دوست
نیم گامے از ہوائے کوئے اوست!

چشمِ تو بیدار باشد یا بخواب
دل بہ بیند بے شعاعِ آفتاب!

آں جہاں را بر جہانِ دل شناس
من چہ گویم زانچہ ناید در قیاس!

اندراں عالم جہانے دیگرے
اصلِ او از کن فکانے دیگرے!

لازوال و ہر زماں نوعِ دگر
ناید اندر وہم و آید در نظر!

ہر زماں او را کمالے دیگرے
ہر زماں او را جمالے دیگرے!

روزگارش بے نیاز از ماہ و مہر
گنجد اندر ساحتِ او نہ سپہر!

ہر چہ در غیب است آید رو برو
پیش ازاں کز دل بروید آرزو!

در زبانِ خود چساں گویم کہ چیست
ایں جہاں نور و حضور و زندگی است

لالہ ہا آسودہ در کہسارہا
نہرہا گردندہ در گلزارہا!

غنچہ ہائے سرخ و اسپید و کبود
از دمِ قدوسیاں او را کشود!

آبہا سیمیں، ہواہا عنبریں
قصرہا با قبہ ہائے زمردیں!

خیمہ ہا یاقوت گوں زریں طناب
شاہداں با طلعتِ آئینہ تاب!

گفت رومی "ای گرفتار قیاس / درگذر از اعتبارات حواس

از تجلی کارهای خوب و زشت / می شود آن دوزخ این گردد بهشت!

ای که بینی قصرهای رنگ رنگ / اصلش از اعمال و نی از خشت و سنگ!

آنچه خوانی کوثر و غلمان و حور / جلوهٔ این عالم جذب و سرور!

زندگی این جا ز دیدار است و بس
ذوق دیدار است و گفتار است و بس!"

قصر شرف النسا

گفتم این کاشانه از لعل ناب / آنکه می گیرد خراج از آفتاب!

این مقام این منزل این کاخ بلند / حوریان بر درگهش احرام بند!

ای تو دادی سالکان را جستجوی / صاحب او کیست؟ با من بازگوی

گفت "این کاشانهٔ شرف النساست / مرغ بامش با ملائک هم نواست!

قلزمِ ما این چنین گوهر نزاد　　هیچ مادر این چنین دختر نزاد!
خاکِ لاهور از مزارش آسمان　　کس نداند رازِ او را در جهان!
آن سراپا ذوق و شوق و درد و داغ　　حاکمِ پنجاب را چشم و چراغ
آن فروغِ دودهٔ عبدالصمد　　فقرِ او نقشے که ماند تا ابد!
تا ز قرآن پاک می‌سوزد وجود　　از تلاوت یک نفس فارغ نبود
در کمر تیغِ دو رو قرآن بدست　　تن بدن هوش و حواس الله مست!
خلوت و شمشیر و قرآن و نماز　　اے خوش آن عمرے که رفت اندر نیاز!
بر لبِ او چون دمِ آخر رسید　　سوے مادر دید و مشتاقانه دید!
گفت اگر از رازِ من داری خبر　　سوے این شمشیر و این قرآن نگر
این دو قوت حافظِ یکدیگر اند　　کائناتِ زندگی را محور اند!
اندرین عالم که میرد هر نفس　　دخترت را این دو محرم بود و بس!
وقتِ رخصت با تو دارم این سخن　　تیغ و قرآن را جدا از من مکن

دل بآں حرفے کہ می گویم بنہ — قبرِ من بے گنبد و قندیل بہ!

مومناں را تیغ با قرآں بس است

تربتِ ما را ہمیں ساماں بس است!

عمرہا در زیرِ ایں زرّیں قباب — بر مزارش بود شمشیر و کتاب

مرقدش اندر جہانِ بے ثبات — اہلِ حق را داد پیغامِ حیات!

تا مسلماں کرد با خود آنچہ کرد — گردشِ دوراں بساطش در نورد

مردِ حق از غیرِ حق اندیشہ کرد — شیرِ مولا روبہی را پیشہ کرد!

از دلش تاب و تبِ سیماب رفت — خود بدانی آنچہ بر پنجاب رفت!

خالصہ شمشیر و قرآں را ببُرد

اندراں کشور مسلمانی بمُرد"

زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سیّد علی ہمدانی و مُلّا طاہر غنی کشمیری

حرفِ رومیؔ در دلم سوزے فگند — آہ پنجاب! آں زمینِ ارجمند!

از تپِ یاراں تپیدم در بہشت — کہنہ غمہا را خریدم در بہشت!

تا دراں گلشن صدائے درد مند — از کنارِ حوضِ کوثر شد بلند!

"جمع کردم مشت خاشاکے کہ سوزم خویش را
گُل گماں دارد کہ بندم آشیاں در گلستاں" (غنی)

گفت رومیؔ "آنچہ می آید نگر — دل مدہ با آنچہ بگذشت اے پسر!

شاعرِ رنگیں نوا طاہر غنی — فقرِ او باطن غنی ظاہر غنی!

نغمۂ می خواند آں مستِ مدام — در حضورِ سیّدِ والا مقام

سید السادات، سالارِ عجم دستِ او معمارِ تقدیرِ اُمم!
تا غزالی درسِ اللہ ہو گرفت ذکر و فکر از دودمانِ او گرفت!
مرشدِ آں کشورِ مینو نظیر میر و درویش و سلاطیں را مشیر!
خطہ را آں شاہِ دریا آستیں داد علم و صنعت و تہذیب و دیں
آفرید آں مردِ ایرانِ صغیر با ہنرہائے غریب و دلپذیر
یک نگاہِ او کشاید صد گرہ
خیز و تیرش را بدل راہے بدہ"

در حضورِ شاہِ ہمدان

زندہ رود

از تو خواہم سرِّ یزداں را کلید طاعت از ما جست و شیطاں آفرید
زشت و ناخوش را چناں آراستن در عمل از ما نکوئی خواستن

از تو پرسم این فسون سازی کہ چہ!
با قمار بد نشیں بازی کہ چہ!

مشتِ خاک و این سپہرِ گرد گرد
خود بگو می زیبدش کارے کہ کرد؟

کارِ ما افکارِ ما آزارِ ما
دست با دنداں گزیدن کارِ ما!

شاہ ہمدان

بندۂ کز خویشتن دارد خبر
آفریند منفعت را از ضرر!

بزم با دیو است آدم را وبال
رزم با دیو است آدم را جمال!

خویش را بر اہرمن باید زدن
تو ہمہ تیغ آں ہمہ سنگِ فسن!

تیز تر شو تا فتد ضربِ تو سخت
ورنہ باشی در دو گیتی تیرہ بخت!

زندہ رود

زیرِ گردوں آدم آدم را خورد
ملتے بر ملتے دیگر چرد!

جاں ز اہلِ خطّہ سوزد چوں سپند | خیزد از دل نالہ ہاے دردمند!
زیرک و درّاک و خوش گل ملّتے است | در جہاں تر دستیِ او آیتے است
ساغرش غلطندۂ اندر خونِ اوست | در نئے من نالہ از مضمونِ اوست!
از خودی تا بے نصیب افتادہ است | در دیارِ خود غریب افتادہ است!
دست مزدِ او بدستِ دیگراں | ماہیِ رودش بہ شستِ دیگراں!
کارواں ہا سوے منزل گام گام | کارِ او ناخوب و بے اندام و خام!
از غلامی جذبہ ہاے او بمرد | آتشے اندر رگِ تاکش فسرد!
تا نہ پنداری کہ بود است ایں چنیں | جبہہ را ہموارہ سود است ایں چنیں!

درزمانے صف شکن ہم بودہ است
چیرہ و جانباز و پُردم بودہ است!

کوہ ہاے خنگ سارِ او نگر | آتشیں دستِ چنارِ او نگر!

خنگ سار۔ سفید سر

در بهاران لعل می ریزد ز سنگ — خیزد از خاکش یکی طوفانِ رنگ!

لکه‌های ابر در کوه و دمن — پنبه پرّان از کمانِ پنبه‌زن!

کوه و دریا و غروبِ آفتاب — من خدا را دیدم آنجا بی حجاب!

با نسیم آواره بودم در نشاط — "بشنو از نی" می‌سرودم در نشاط!

مرغکی می‌گفت اندر شاخسار — با پشیزی می‌نیرزد این بهار!

لاله رست و نرگسِ شهلا دمید — بادِ نوروزی گریبانش درید!

عمرها بالید ازین کوه و کمر — نستر از نورِ قمر پاکیزه‌تر!

عمرها گُل رخت بربست و گشاد
خاکِ ما دیگر شهاب الدین نزاد!

نالهٔ پرسوزِ آن مرغِ سحر — داد جانم را تب و تابِ دگر!

بشنو از نی: تلمیح به شعرِ حضرتِ رومی "بشنو از نی چون حکایت می‌کند"
نشاط: باغِ مشهور در کشمیر — شهاب الدین: یکی از سلاطینِ مشهورِ کشمیر

تا یکے دیوانہ دیدم در خروش   آنکہ برد از من متاعِ صبر و ہوش!

"بگذر ز ما و نالۂ مستانہ مجوے

بگذر ز شاخِ گل کہ طلسمے است رنگ و بوے

گفتی کہ شبنم از ورقِ لالہ می چکد

غافل دلے است این کہ بگرید کنارِ جوے!

این مشتِ پر کجا و سرود این چنین کجا

روحِ غنیؔ است ماتمیِ مرگِ آرزوے!

بادِ صبا اگر بہ جنیوا گذر کنی

حرفے ز ما بہ مجلسِ اقوام باز گوے

دہقان و کشت و جوے و خیابان فروختند

قومے فروختند و چہ ارزان فروختند!"

شاہ ہمدان

باتو گویم رمزِ باریک اے پسر | تن ہمہ خاک است و جاں والاگہر
جسم را از بہرِ جاں باید گداخت | پاک را از خاک می باید شناخت!
گر بُبُرّی پارۂ تن را ز تن | رفت از دستِ تو آں لختِ بدن!
لیکن آں جانے کہ گردد جلوہ مست | گر ز دستِ او رہی، آید بدست!
جوہرش با ہیچ شئی مانند نیست | ہست اندر بند و اندر بند نیست!
گر نگہداری بمیرد در بدن | ور بیفشانی فروغِ انجمن!
چیست جانِ جلوہ مست اے مردِ راد؟ | چیست جاں دادن ز دست اے مردِ راد؟
چیست جاں دادن؟ بحق پرداختن! | کوہ را با سوزِ جاں بگداختن!
جلوہ مستی؟ خویش را دریافتن! | در شباں چوں کوکبے برتافتن!
خویش را نایافتن نابودن است | یافتن، خود را بخود بخشودن است!

ہر کہ خود را دید و غیر از خود ندید
رخت از زندانِ خود بیروں کشید!

جلوہ بد مستے کہ بیند خویش را
خوشتر از نوشینہ داند نیش را!

در نگاہش جاں چو باد ارزاں شود
پیشِ او زندانِ او لرزاں شود!

تیشۂ او خارہ را بر می درد
تا نصیبِ خود زگیتی می برد

تا زجاں بگذشت، جانش جانِ اوست
ورنہ جانش یک دو دم مہمانِ اوست!

زندہ رود

گفتۂ از حکمتِ زشت و نکوے
پیرِ دانا نکتۂ دیگر بگوے

مرشدِ معنی نگاہاں بودۂ
محرمِ اسرارِ شاہاں بودۂ

با فقیر و حکمراں خواہد خراج
چیست اصلِ اعتبارِ تخت و تاج؟

محرمِ اسرارِ شاہاں الخ: تلمیح بکتاب ملوک کہ از تصانیف حضرت شاہ ہمدان است ۔

شاه همدان

اصل شاهی چیست اندر شرق و غرب
یا رضای امتان یا حرب و ضرب

فاش گویم با تو ای والا مقام
باج را جز با دو کس دادن حرام

یا اولی الامر* که منکم شان اوست
آیهٔ حق حجت و برهان اوست

یا جوانمردی چو صرصر تند خیز
شهر گیر و خویش باز اندر ستیز

روز کین کشور گشا از قاهری
روز صلح از شیوه‌های دلبری

می توان ایران و هندستان خرید
پادشاهی را ز کس نتوان خرید

جام جم را ای جوان باهنر
کس نگیرد از دکان شیشه گر

ور بگیرد مال او جز شیشه نیست
شیشه را غیر از شکستن پیشه نیست

---

* اولی الامر الخ تلمیح با آیهٔ قرآن

غنی

هند را این ذوقِ آزادی که داد؟ صید را سودای صیّادی که داد؟

آن برہمن زادگانِ زنده دل لالهٔ احمر ز روی شان خجل!

تیز بین و پخته کار و سخت کوش از نگاہِ شان فرنگ اندر خروش!

اصلِ شان از خاکِ دامنگیرِ ماست! مطلعِ این اختران کشمیرِ ماست!

خاکِ ما را بے شرر دانی اگر بر درونِ خود یکے بکشا نظر!

این ہمه سوزے که داری از کجاست؟ این دمِ بادِ بہاری از کجاست؟

این ہمان باد است کز تاثیرِ او
کوہسارِ ما بگیرد رنگ و بو!

ہیچ می دانی که روزے در وُلر موجه می گفت با موجِ دگر

وُلر - دریاچه معروف در کشمیر

چند در قلزم بیک دیگر زنیم / خیز تا یک دم بساحل سر زنیم

زادهٔ ما یعنی آں جوے کہن / شورِ او در وادی و کوه و دمن!

ہر زماں بر سنگِ رہ خود را زند / تا بناے کوه را بر می کند

آں جواں کو شہر و دشت و در گرفت / پرورش از شیرِ صد مادر گرفت

سطوتِ او خاکیاں را محشرے است / ایں ہمہ از ماست نے از دیگرے است

زیستن اندر حدِ ساحل خطاست / ساحلِ ما سنگے اندر راہِ ماست

با کراں در ساختن مرگِ دوام / گرچہ اندر بحر غلطی صبح و شام

زندگی جولاں میانِ کوه و دشت
اے خنک موجے کہ از ساحل گذشت!

اے کہ خواندی خطِّ سیماے حیات / اے بہ خاور دادہ غوغاے حیات

اے ترا آہے کہ می سوزد جگر / تو ازو بے تاب و ما بے تاب تر!

اے ز تو مرغِ چمن را ہاے و ہُو / سبزہ از اشکِ تو می گیرد وضو!

اے کہ از طبعِ تو کشتِ گُل دمید
اے ز امیدِ تو جانہا پُر امید!

کارِ نوا نہا را صدا اے تو درا
تو ز اہلِ خطہ نومیدی چرا؟

دل میانِ سینہ شاں مردہ نیست
اخگرِ شاں زیرِ یخ افسردہ نیست!

باش تا بینی کہ بے آوازِ صور
ملّتے برخیزد از خاکِ قبور!

غم مخور اے بندۂ صاحب نظر
برکش آں آہے کہ سوزد خشک و تر

شہرہا زیرِ سپہرِ لاجورد
سوخت از سوزِ دلِ درویش مرد

سلطنت نازک تر آمد از حباب
از دمے او را تواں کردن خراب

از نوا تشکیلِ تقدیرِ اُمم
از نوا تخریب و تعمیرِ اُمم

نشترِ تو گرچہ در دلہا خلید
مر ترا چونانکہ ہستی کس ندید!

پردۂ تو از نوائے شاعری است
آنچہ گوئی ماورائے شاعری است!

تازہ آشوبے فگن اندر بہشت!
یک نوا مستانہ زن اندر بہشت!

زنده رود

با نشۂ درویشی در ساز و دمادم زن
چوں پختہ شوی خود را بر سلطنتِ جم زن

گفتند جہانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم کہ نمی سازد گفتند کہ برہم زن!

در میکدہ ہا دیدم شایستہ حریفے نیست!
با رستمِ دستاں زن با مغبچہ ہا کم زن!

اے لالۂ صحرائی تنہا نتوانی سوخت
ایں داغِ جگر تابے بر سینۂ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمیِ خونِ او
باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن

عقل است چراغِ تو؟ در راہ گذارے نہ
عشق است ایاغِ تو با بندۂ محرم زن
لختِ دلِ پرخونے از دیدہ فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بردار و بخاتم زن!

صحبت با شاعرِ ہندی برتری ہری

حوریاں را در قصور و در خیام / نالۂ من دعوتِ سوزِ تمام!
آں یکے از خیمہ سر بیروں کشید / واں دگر از غرفہ رخ بنمود و دید!
ہر دلے را در بہشتِ جاوداں / دادم از درد و غمِ آں خاکداں!
زیرِ لب خندید پیرِ پاک زاد / گفت "اے جادوگرِ ہندی نژاد
آں نوا پردازِ ہندی را نگر / شبنم از فیضِ نگاہِ او گہر!
نکتہ آرائے کہ نامش برتری است / فطرتِ او چوں سحابِ آذری است!

از چمن جز غنچۂ نورس نه چید
نغمۂ تو سوئے ما او را کشید!

پادشاہے با نوائے ارجمند
ہم بہ فقر اندر مقامِ او بلند!

نقشِ خوبے بند داز فکرِ شگرف
یک جہاں معنی نہاں اندر دو حرف!

کارگاہِ زندگی را محرم است
او جم است و شعرِ او جامِ جم است!

ما بہ تعظیمِ ہنر برخاستیم
باز با وے صحبتے آراستیم

زندہ رود

اے کہ گفتی نکتہ ہائے دلنواز
مشرق از گفتارِ تو دانائے راز!

شعر را سوز از کجا آید بگوے
از خودی یا از خدا آید بگوے!

برتری ہری

کس نداند در جہاں شاعر کجاست
پردۂ او از بم و زیر نواست!

آں دلِ گرمے کہ دارد در کنار | پیشِ یزداں ہم نمی گیرد قرار!
جانِ ما را لذت اندر جستجوست | شعر را سوز از مقامِ آرزوست!
اے تو از تاکِ سخن مستِ مدام | گر ترا آید میسّر ایں مقام
با دو بیتے در جہانِ سنگ و خشت | می تواں بردن دل از حورِ بہشت!

زندہ رود

ہندیاں را دیدہ ام در پیچ و تاب
سرِّ حق وقت است گوئی بے حجاب!

برتری ہری

ایں خدایانِ تنک مایہ ز سنگ اند و ز خشت!
برترے ہست کہ دور است ز دیر و ز کنشت!

سجدہ بے ذوقِ عمل خشک و بجائے نرسد
زندگانی ہمہ کردار چہ زیبا و چہ زشت!
فاش گویم بتو حرفے کہ نداند ہمہ کس
اے خوش آں بندہ کہ بر لوحِ دل او را بنوشت!
ایں جہانے کہ تو بینی اثرِ یزداں نیست
چرخہ از تست و ہم آں رشتہ کہ بر دوکِ تو رشت!
پیشِ آئینِ مکافاتِ عمل سجدہ گذار
زانکہ خیزد ز عمل دوزخ و اعراف و بہشت! (ترجمہ از برتری ہری)

حرکت بہ کاخِ سلاطینِ مشرق

نادر، ابدالی، سلطان شہید

رفت در جانم صدائے برتری
مست بودم از نوائے برتری

گفت رومیؒ چشمِ دل بیدار بہ
پاروں از حلقۂ افکار نہ

کردۂ بر بزمِ درویشاں گذر
یک نظر کاخِ سلاطیں ہم نگر!

خسروانِ مشرق اندر انجمن
سطوتِ ایران و افغان و دکن

نادر آں دانائے رمزِ اتحاد
با مسلماں داد پیغامے و داد

مرد ابدالی وجودش آیتے
داد افغاں را اساسِ ملتے

آں شہیدانِ محبت را امام
آبروئے ہند و چین و روم و شام

نامش از خورشید و مہ تابندہ تر
خاکِ قبرش از من و تو زندہ تر!

عشق رازے بود بر صحرا نہاد
تو ندانی جاں چہ مشتاقانہ داد؟

از نگاہِ خواجۂ بدر و حنین
فقرِ سلطاں وارثِ جذبِ حسین!

رفت سلطاں زیں سرائے ہفت روز
نوبتِ او در دکن باقی ہنوز!

حرف و صوتم خام و فکرم ناتمام
کے تواں گفتن حدیثِ آں مقام!

نوریاں از جلوہ ہاے او بصیر — زندہ و دانا و گویا و خبیر

قصرے از فیروزہ دیوار و درش — آسمانِ نیلگوں اندر برش

رفعتِ او برتر از چند و چگوں — می کند اندیشہ را خوار و زبوں

آں گل و سرو و سمن آں شاخسار — از لطافت مثلِ تصویرِ بہار

ہر زماں برگِ گل و برگِ شجر — دارد از ذوقِ نمو رنگِ دگر

ایں قدر بادِ صبا افسوں گر است — تا مژہ برہم زنی زرد احمر است

ہر طرف فوارہ ہا گوہر فروش — مرغکِ فردوس زاد اندر خروش

بارگاہے اندراں کاخے بلند — ذرۂ او آفتاب اندر کمند

سقف و دیوار و اساطیں از عقیق — فرشِ او از یشم و پرچیں از عقیق

بر یمین و بر یسارِ آں وثاق — حوریاں صف بستہ با زرّیں نطاق

در میاں بنشستہ بر اورنگِ زر — خسروانِ جم حشم بہرام فر

رومیؔ آں آئینۂ حسنِ ادب — با کمالِ دلبری گفتا بلب

گفت مردے شاعرے از خاور است
شاعرے یا ساحرے از خاور است!

فکر او باریک و جانش دردمند
شعر او در خاوراں سوزے فگند!"

نادر

خوش بیا اے نکتہ سنجِ خاوری
اے کہ می زیبد ترا حرفِ دری
محرمِ رازیم! با ما راز گوے
آنچہ می دانی ز ایراں باز گوے!

زنده رود

بعد مدت چشمِ خود بر خود کشاد
لیکن اندر حلقۂ دامے فتاد
کشتۂ نازِ بتانِ شوخ و شنگ
خالقِ تہذیب و تقلیدِ فرنگ!
کارِ آں وارفتۂ ملک و نسب
ذکرِ شاپور است و تحقیرِ عرب!

روزگارِ او تهی از واردات　　　از قبورِ کهنه می جوید حیات!

با وطن پیوست و از خود درگذشت　　　دل برستم داد و از حیدر گذشت!

نقشِ باطل می پذیرد از فرنگ

سرگذشتِ خود بگیرد از فرنگ!

پیریِ ایراں زمانِ یزدجرد　　　چهرهٔ او بے فروغ از خونِ سرد!

دین و آئین و نظامِ او کهن　　　شید و تارِ صبح و شامِ او کهن!

موجِ مے در شیشهٔ تاکش نبود　　　یک شرر در تودهٔ خاکش نبود!

تا ز صحرائے رسیدش محشرے　　　آنکه داد او را حیاتِ دیگرے!

ایں چنیں حشر از عنایاتِ خداست　　　پارس باقی، رومة الکبریٰ کجاست؟

آنکه رفت از پیکرِ او جانِ پاک　　　بے قیامت بر نمی آید ز خاک!

مردِ صحرائی بایراں جاں دمید　　　باز سوئے ریگ زارِ خود رمید!

کهنه را از لوحِ ما بسترد و رفت　　　برگ و سازِ عصرِ نو آورد و رفت!

آہ احسانِ عرب نشناختند
از تشِ افرنگیاں بگداختند!

نمودار می شود روح ناصر خسرو علوی و
غزلے مستانہ سرائیدہ غائب میشود

دست را چوں مرکبِ تیغ و قلم کردی مدار
ہیچ غم گر مرکبِ تن لنگ باشد یا عرن
از سرِ شمشیر و از نوکِ قلم زاید ہنر
اے برادر ہمچو نور از نار و نار از ناروَن
بے ہنرداں نزدِ بے دیں ہم قلم ہم تیغ را
چوں نباشد دیں نباشد کلک و آہن را ثمن

دیں گرامی شد بدانا و بناداں خوار گشت

پیشِ ناداں دیں چو پیشِ گاو باشد یاسمن!

ہمچو کرپاسے کہ از یک نیمہ زو الیاس را

کرتہ آید وز دگر نیمہ یہودی را کفن"

ابدالی

آں جواں کو سلطنت ہا آفرید — باز در کوہ و قفارِ خود رسید!

آتشے در کوہسارش برفروخت — خوش عیار آمد بروں یا پاک سوخت؟

زندہ رود

امتاں اندر اخوت گرم خیز — او برادر با برادر در ستیز!

از حیاتِ او حیاتِ خاور است — طفلکِ دہ سالہ اش لشکر گز است!

می بے خبر خود را ز خود پرداختہ   ممکناتِ خویش را نشناختہ!

ہمت دارائے دل و غافل ز دل   تن ز تن اندر فراق و دل ز دل!

مردِ رہرو را بمنزل راہ نیست   از مقاصد جانِ او آگاہ نیست!

خوش سرود آں شاعرِ افغاں شناس   آنکہ بیند، باز گوید بے ہراس!

آں حکیمِ ملّتِ افغانیاں   آں طبیبِ علّتِ افغانیاں!

رازِ قومے دید و بیباکانہ گفت   حرفِ حق با شوخیِ رندانہ گفت!

"اشترے یابد اگر افغانِ حُر
با یراق و ساز و با انبارِ دُر
ہمتِ دونش ازاں انبارِ دُر
می شود خوشنود با زنگِ شتر!"

شاعرِ افغاں شناس ۔ خوشحال خاں خٹک ۔

ابدالی

در نهادِ ما تب و تاب از دل است
خاکِ را بیداری و خواب از دل است!

تن ز مرگِ دل دگرگوں می شود
در مساماتش عرق خوں می شود!

از فسادِ دل بدن هیچ است هیچ
دیده بر دل بند و جز بر دل مپیچ!

آسیا یک پیکرِ آب و گل است
ملّتِ افغاں دراں پیکر دل است!

از فسادِ او فسادِ آسیا
در کشادِ او کشادِ آسیا!

تا دل آزاد است آزاد است تن
ورنہ کاہے در رہِ باد است تن!

ہمچو تن پابندِ آئین است دل
مردہ از کیں زندہ از دین است دل!

قوتِ دیں از مقامِ وحدت است
وحدت ار مشہود گردد ملّت است!

شرق را از خود برد تقلیدِ غرب
باید ایں اقوام را تنقیدِ غرب

قوتِ مغرب نه از چنگ و رباب — نے ز رقصِ دخترانِ بے حجاب!

نے ز سحرِ ساحرانِ لاله روست — نے ز عریاں ساق و نے از قطعِ موست!

محکمی او را نه از لادینی است — نے فروغش از خطِ لاطینی است!

قوتِ افرنگ از علم و فن است — از همیں آتش چراغش روشن است

حکمت از قطع و بریدِ جامه نیست — مانعِ علم و هنر عمامه نیست!

علم و فن را اے جوانِ شوخ و شنگ — مغز مے باید نه ملبوسِ فرنگ!

اندریں ره جز نگه مطلوب نیست — ایں کله یا آں کله مطلوب نیست

فکرِ چالاکے اگر داری بس است

طبعِ درّاکے اگر داری بس است!

گر کسے شبها خورد دودِ چراغ — گیرد از علم و فن و حکمت سراغ!

ملکِ معنی کس حدِ او را نبست — بے جهادِ پیہمے ناید بدست!

ترک از خود رفته و مستِ فرنگ — زهرِ نوشیں خورده از دستِ فرنگ

زانکه تریاقِ عراق از دست داد ‌ من چه گویم جز خدایش یار باد!
بندهٔ افرنگ از ذوقِ نمود ‌ می برد از غربیان رقص و سرود!
نقدِ جانِ خویش در بازد به لهو ‌ علم دشوار است می سازد به لهو!
از تن آسانی بگیرد سهل را ‌ فطرتِ او در پذیرد سهل را!

سهل را جستن درین دیرِ کهن
این دلیلِ آنکه جان رفت از بدن!

زنده رود

می شناسی چیست تهذیبِ فرنگ ‌ در جهانِ او دو صد فردوسِ رنگ!
جلوه هایش خانمانها سوخته ‌ شاخ و برگ و آشیانها سوخته!
ظاهرش تابنده و گیرنده ایست ‌ دل ضعیف است و نگه را بنده ایست!
چشم بیند دل بلغزد اندرون ‌ پیشِ این بتخانه افتد سرنگون!

کس نداند شرق را تقدیر چیست! | دل بظاہر بستہ تدبیر چیست؟

ابدالی

آنچہ بر تقدیر مشرق قادر است | عزم و حزم پہلوی و نادر است
پہلوی آں وارث تخت قباد | ناخن او عقدۂ ایراں کشاد
نادر آں سرمایۂ درانیاں | آں نظام ملت افغانیاں
از غم دین و وطن زار و زبوں | لشکرش از کوہسار آمد بروں
ہم سپاہی ہم سپہگر ہم امیر | با عدو فولاد و با یاراں حریر
من فدای آنکہ خود را دیدہ است | عصر حاضر را نکو سنجیدہ است!

غربیاں را شیوہ ہای ساحری است
تکیہ جز بر خویش کردن کافری است

سلطان شہید

باز گو از ہند و از ہندوستاں — آنکہ با کاہش نیرزد بوستاں!
آنکہ اندر مسجدش ہنگامہ مُرد — آنکہ اندر دیر او آتش فسرد!
آنکہ دل از بہرِ او خوں کردہ ایم — آنکہ یادش را بجاں پروردہ ایم
از غمِ ما کن غمِ او را قیاس — آہ از آں معشوقِ عاشق ناشناس!

زندہ رود

ہندیاں منکر ز قانونِ فرنگ — در نگیرد سحر و افسونِ فرنگ!
روح را بارِ گراں آئینِ غیر — گرچہ آید ز آسماں آئینِ غیر!

سلطان شہید

چوں پدید آدم از مشتِ گلے — با دلے با آرزوئے در دلے!

لذتِ عصیاں چشیدن کارِ اوست　　غیرِ خود چیزے ندیدن کارِ اوست!

زانکہ بے عصیاں خودی ناید بدست　　تا خودی ناید بدست آید شکست!

زائرِ شہر و دیارم بودہ　　چشمِ خود را بر مزارم سودہ!

اے شناسائے حدودِ کائنات　　در دکن دیدی ز آثارِ حیات؟

زندہ رود

تخمِ اشکے ریختم اندر دکن　　لالہ ہا روید ز خاکِ آں چمن!

رود کاویری مدام اندر سفر　　دیدہ ام در جانِ او شورے دگر!

سلطانِ شہید

اے ترا دادند حرفِ دل فروز　　از تپِ اشکِ تو می سوزم ہنوز

کاوِ کاوِ ناخنِ مردانِ راز　　جوئے خوں بکشاد از رگہائے ساز

آں نوا کز جانِ تو آید بروں — می دہد ہر سینہ را سوزِ دروں!

بودہ ام در حضرتِ مولائے کُل — آنکہ بے او طے نمی گردد سُبل!

گرچہ آنجا جرأتِ گفتار نیست — روح را کارے بجز دیدار نیست!

سوختم از گرمیٔ اشعارِ تو — بر زبانم رفت از افکارِ تو

گفت "ایں بیتے کہ بر خواندی کہ کیست؟ — اندرو ہنگامہ ہائے زندگی است!"

با ہماں سوزے کہ در ساز دبجاں — یک دو حرف از ما بہ کاویری رساں!

در جہاں تو زندہ رود او زندہ رود

خوشتر آید سرود اندر سرود

پیغامِ سلطان شہید بہ رودِ کاویری

(حقیقتِ حیات و مرگ و شہادت)

رودِ کاویری یکے نرمک خرام — خستہ شاید کہ از سیرِ دوام!

در کہستاں عمرہا نالیدہ
راہ خود را با مژہ کاویدہ

اے مرا خوشتر ز جیحون و فرات
اے دکن را آب تو آب حیات!

آہ شہرے کو در آغوش تو بود
حسن نوشیں جلوہ از نوش تو بود

کہنہ گردیدی شباب تو ہماں
پیچ و تاب رنگ و آب تو ہماں!

موج تو جز دانۂ گوہر نزاد
طرۂ تو تا ابد شوریدہ باد!

اے ترا سازے کہ سوز زندگی ست
ہیچ می دانی کہ ایں پیغام کیست؟

آنکہ می کردی طواف سطوتش
بودہ آئینہ دار دولتش!

آنکہ صحرا ہا ز تدبیرش بہشت!
آنکہ نقش خود بخون خود نوشت!

آنکہ خاکش مرجع صد آرزوست
اضطراب موج تو از خون اوست!

آنکہ گفتارش ہمہ کردار بود
مشرق اندر خواب و او بیدار بود!

آہ شہرے کو در آغوش الخ۔ شہر سرنگاپٹم

تاب و تب داری اگر مانندِ مہر
پا بنہ در وسعتِ آبادِ سپہر!

کوه و مرغ و گلشن و صحرا بسوز
ماہیاں را در تہِ دریا بسوز!

سینۂ داری اگر درخوردِ تیر
در جہاں شاہیں بزی شاہیں بمیر!

زانکہ در عرضِ حیات آمد ثبات
از خدا کم خواستم طولِ حیات!

زندگی را چیست رسم و دین و کیش؟
یک دمِ شیری بہ از صد سالِ میش!

زندگی محکم ز تسلیم و رضاست
موت نیرنج و طلسم و سیمیاست!

بندۂ حق ضیغم و آہوست مرگ
یک مقام از صد مقامِ اوست مرگ!

می فتد بر مرگ آں مردِ تمام
مثلِ شاہینے کہ افتد بر حمام!

ہر زماں میرد غلام از بیمِ مرگ
زندگی او را حرام از بیمِ مرگ!

بندۂ آزاد را شانے دگر
مرگ او را می دہد جانے دگر!

او خود اندیش است مرگ اندیش نیست
مرگِ آزاداں ز آنے بیش نیست!

بگذر از مرگے کہ سازد با لحد — زانکہ ایں مرگ است مرگِ دام و دد!

مردِ مومن خواہد از یزدانِ پاک — آں دگر مرگے کہ برگیرد ز خاک!

آں دگر مرگ! انتہاے راہِ شوق — آخریں تکبیر در جنگاہِ شوق!

گرچہ ہر مرگ است بر مومن شکر! — مرگِ پورِ مرتضیٰؓ چیزے دگر!

جنگِ شاہانِ جہاں غارت گری ست — جنگِ مومن سنتِ پیغمبری ست!

جنگِ مومن چیست؟ ہجرت سوے دوست! — ترکِ عالم، اختیارِ کوے دوست!

آنکہ حرفِ شوق با اقوام گفت — جنگ را رہبانیٔ اسلام گفت!

کس نداند جز شہید ایں نکتہ را

کو بخونِ خود خرید ایں نکتہ را

آنکہ حرفِ شوق الخ یعنی حضور سرورِ کائنات۔ در مصرع ثانی اشارہ است بحدیث الجہاد رہبانیۃ الاسلام۔

زنده رود رخصت می شود از فردوس برین و تقاضای حوران بهشتی

شیشهٔ صبر و سکونم ریز ریز — پیر رومی گفت در گوشم که خیز!
آن حدیث شوق و آن جذب یقین — آه آن ایوان و آن کاخ برین!
با دل پرخون رسیدم بر درش — یک هجوم حور دیدم بر درش!
بر لب شان زنده رود ای زنده رود — زنده رود ای صاحب سوز و سرود!
شور و غوغا از یسار و از یمین — یک دو دم با ما نشین با ما نشین!

زنده رود

رهرو کو داند اسرار سفر — ترسد از منزل ز رهزن بیشتر

عشق در ہجر و وصال آسودہ نیست   بے جمالِ لایزال آسودہ نیست!

ابتدا پیشِ بتاں افتادگی   انتہا از دلبراں آزادگی!

عشق بے پروا و ہردم در رحیل   در مکان و لامکاں ابن السبیل!

کیشِ ما مانندِ موجِ تیز گام
اختیارِ جادہ و ترکِ مقام!

حورانِ بہشت

شیوہ ہا داری مثالِ روزگار
یک نوائے خوش دریغ از ما مدار

غزلِ زندہ رود

باَدمے نرسیدی، خدا چہ می جوئی   ز خود گریختہ، آشنا چہ می جوئی!

دگر بشاخِ گل آویز و آب و نم درکش
پریده رنگ ازبادِ صبا چه می جوئی؟

دو قطرهٔ خونِ دل است آنچه مشک می نامند
تو اے غزالِ حرم در ختا چه می جوئی؟

عیارِ فقر ز سلطانی و جهانگیری است
سریرِ جم بطلب بوریا چه می جوئی!

سراغِ او ز خیابانِ لاله می گیرند
نوائے خون شده ما ز ما چه می جوئی!

نظر ز صحبتِ روشندلان بیفزاید
ز دُردِ کم بصری توتیا چه می جوئی!

قلندریم و کراماتِ ما جهان بینی است
ز ما نگاه طلب کیمیا چه می جوئی!

حضور

گرچه جنت از تجلی ہاے اوست
جاں نیاساید بجز دیدار دوست!

ما ز اصلِ خویشتن در پرده ایم
طائریم و آشیاں گم کرده ایم!

علم اگر کج فطرت و بدگوہر است
پیشِ چشمِ ما حجابِ اکبر است

علم را مقصود اگر باشد نظر — می شود هم جاده و هم راهبر

می نهد پیش تو از قشرِ وجود — تا تو پرسی چیست رازِ این نمود

جاده را هموار سازد این چنین — شوق را بیدار سازد این چنین

درد و داغ و تاب و تب بخشد ترا — گریه هاے نیم شب بخشد ترا

علمِ تفسیرِ جهانِ رنگ و بُو — دیده و دل پرورش گیرد ازو

بر مقامِ جذب و شوق آرد ترا — باز چون جبریل بگذارد ترا!

عشق کس را کے بخلوت می برد — او ز چشمِ خویش غیرت می برد!

اوّلِ او هم رفیق و هم طریق

آخرِ او راه رفتن بے رفیق!

در گذشتم زان همه حور و قصور — زورقِ جاں باختم در بحرِ نور!

غرق بودم در تماشاے جمال — هر زماں در انقلاب و لا یزال!

گُم شدم اندر ضمیرِ کائنات — چوں رباب آمد بچشمِ من حیات!

آنکہ ہر تارش رباب دیگرے
ہر نوا از دیگرے خونیں ترے!

ما ہمہ یک دودمانِ نار و نور
آدم و مہر و مہ و جبریل و حور!

پیشِ جاں آئینۂ آویختند
حیرتے را با یقیں آمیختند!

صبحِ امروزے کہ نورش ظاہر است
در حضورش دوش و فردا حاضر است!

حق ہویدا با ہمہ اسرارِ خویش
با نگاہِ من کند دیدارِ خویش!

دیدنش افزودنِ بے کاستن!
دیدنش از قبرِ تن برخاستن!

عبد و مولا در کمینِ یک دگر
ہر دو بے تاب اند از ذوقِ نظر!

زندگی ہر جا کہ باشد جستجو است!
حل نشد ایں نکتہ من صیدم کہ او ست!

عشق جاں را لذتِ دیدار داد
با زبانم جرأتِ گفتار داد

اے دو عالم از تو با نور و نظر
اندکے آں خاکدانے را نگر

بندۂ آزاد را ناسازگار
بردمد از سنبلِ او نیشِ خار!

غالباں غرق اندر عیش و طرب
کارِ مغلوباں شمارِ روز و شب!

از ملوکیت جہانِ تو خراب
تیرہ شب در آستینِ آفتاب!

دانشِ افرنگیاں غارتگری
دیرہا خیبر شد از بے حیدری!

آنکہ گوید لا الٰہ بیچارہ ایست
فکرش از بے مرکزی آوارہ ایست!

چار مرگ اندر پے ایں دیر میر
سود خوار و والی و مُلّا و پیر!

این چنیں عالم کجا شایانِ تست
آب و گل داغے کہ بر دامانِ تست"

ندائے جمال

کلکِ حق از نقشہائے خوب و زشت
ہر چہ ما را ساز گار آمد نوشت!

چیست بودن دانی اے مردِ نجیب؟
از جمالِ ذاتِ حق بردن نصیب!

آفریدن؟ جستجوئے دلبرے!
وا نمودن خویش را بر دیگرے!

این همه هنگامه های هست و بود | بے جمالِ ما نیاید در وجود!
زندگی هم فانی و هم باقی است | این همه خلّاق و مشتاقی است!
زنده ای؟ مشتاق شو خلّاق شو | همچو ما گیرندهٔ آفاق شو!
در شکن آن را که ناید سازگار | از ضمیرِ خود دگر عالم بیار!
بندهٔ آزاد را آید گران | زیستن اندر جهانِ دیگران!
هر که او را قوتِ تخلیق نیست | پیشِ ما جز کافر و زندیق نیست!
از جمالِ ما نصیبِ خود نبرد | ق | از نخیلِ زندگانی بر نخورد

مردِ حق! برّنده چون شمشیر باش
خود جهانِ خویش را تقدیر باش!

زنده رود

چیست آئینِ جهانِ رنگ و بو | جز که آبِ رفته می ناید بجو!

زندگانی را سرِ تکرار نیست   فطرتِ او خوگرِ تکرار نیست!

زیرِ گردوں رجعت او را ناروا ست   چوں ز پا افتاد قومے برنخاست!

ملّتے چوں مُرد کم خیزد ز قبر

چارۂ او چیست غیر از قبر و صبر!

ندائے جمال

زندگانی نیست تکرارِ نفس   اصلِ او از حیّ و قیوم است و بس!

قربِ جاں با آنکه گفت انّی قریب   از حیاتِ جاوداں بردن نصیب!

فرد از توحید لاہوتی شود   ملّت از توحید جبروتی شود!

بایزید و شبلی و بوذر از وست   امتاں را طغرل و سنجر از وست!

بے تجلّی نیست آدم را ثبات   جلوۂ ما فرد و ملّت را حیات!

ہر دو از توحید می گیرد کمال   زندگی ایں را جلال آں را جمال!

این سلیمانی است آن سلمانی است
آن سراپا فقر و این سلطانی است!

آن یکی را بیند این گردد یکی
در جهان با آن نشین با این بزی!

چیست ملت اے کہ گوئی لا اله؟
با هزاران چشم بودن یک نگه!

اهلِ حق را حجت و دعوے یکے است
خیمه هاے ما جدا، دلها یکے است!

ذره ها از یک نگاهی آفتاب
یک نگه شو تا شود حق بے حجاب!

یک نگاهی را بچشم کم مبیں
از تجلی هاے توحید است ایں!

ملتے چوں می شود توحید مست
قوت و جبروت می آید بدست!

روحِ ملت را وجود از انجمن
روحِ ملت نیست محتاجِ بدن!

تا وجودش را نمود از صحبت است
مرد چوں شیرازهٔ صحبت شکست!

مرده ئی؟ از یک نگاهی زنده شو
بگذر از بے مرکزی پاینده شو

خیمه هاے ما جدا دلها یکے است، عربی ضرب المثل،

وحدتِ افکار و کردار آفرین
تا شوی اندر جهان صاحب نگین!

زنده رود

من کیم؟ تو کیستی؟ عالم کجاست؟
در میانِ ما و تو دوری چراست؟
من چرا در بندِ تقدیرم بگوی
تو نمیری من چرا میرم بگوی!

ندائے جمال

بوده‌ٔ اندر جهانِ چار سو
هر که گنجد اندرو میرد درو
زندگی خواهی خودی را پیش کن
چار سو را غرق اندر خویش کن
باز بینی من کیم تو کیستی
در جهان چون مردی و چون زیستی

زندہ رود

پوزشِ ایں مردِ ناداں درپذیر — پردہ را از چہرۂ تقدیر گیر
انقلابِ روس و المان دیدہ ام — شور در جانِ مسلماں دیدہ ام
دیدہ ام تدبیرہائے غرب و شرق — وانما تقدیرہائے غرب و شرق!

افتادن تجلی جلال

ناگہاں دیدم جہانِ خویش را — آں زمین و آسمانِ خویش را
غرق در نورِ شفق گوں دیدمش — سرخ مانندِ طبرخوں دیدمش!
زاں تجلی ہا کہ در جانم شکست — چوں کلیم اللہ فتادم جلوہ مست!
نورِ او ہر پردگی را وا نمود — تابِ گفتار از زبانِ من ربود!

از ضمیرِ عالمِ بے چند و چوں
یک نوائے سوزناک آمد بروں!

"بگذر از خاور و افسونیِ افرنگ مشو

کہ نیرزد بجوے ایں ہمہ دیرینہ و نو

آں نگینے کہ تو با اہرمناں باختۂ

ہم بجبریلِ امینے نتواں کرد گرو!

زندگی انجمن آرا و نگہدارِ خود است

اے کہ در قافلہ ، بے ہمہ شو با ہمہ رو!

تو فروزندہ تر از مہرِ منیر آمدۂ

آنچناں زی کہ بہر ذرّہ رسانی پرتو!

چوں پرِ کاہ کہ در رہگذرِ باد افتاد

رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو!

از تنک جامیِ تو میکدہ رسوا گردید

شیشۂ گیر و حکیمانہ بیاشام و برو!"

خطاب به جاوید

سخنی به نژادِ نو

خطاب بہ جاوید

(سخنے بہ نژادِ نو)

این سخن آراستن بے حاصل است — بر نیاید آنچہ در قعرِ دل است!
گرچہ من صد نکتہ گفتم بے حجاب — نکتۂ دارم کہ ناید در کتاب!
گر بگویم می شود پیچیدہ تر — حرف و صوت او را کند پوشیدہ تر

سوزِ او را از نگاہِ من بگیر
یا ز آہِ صبح گاہِ من بگیر!

مادرت درسِ نخستیں با تو داد — غنچۂ تو از نسیمِ او کشاد!
از نسیمِ او ترا این رنگ و بوست — اے متاعِ ما بہائے تو از وست!

دولتِ جاوید ازو اندوختی
ازلبِ او لا اله آموختی!

اے پسر! ذوقِ نگہ ازمن بگیر
سوختن در لااِلہ ازمن بگیر!

لا الہ گوئی؟ بگو از روے جاں
تا ز اندامِ تو آید بوے جاں!

مہر و مہ گردد ز سوزِ لا الہ
دیدہ ام ایں سوز را در کوہ و کہ!

ایں دو حرفِ لا الہ گفتار نیست
لا الہ جز تیغِ بے زنہار نیست!

زیستن با سوزِ او قہاری است
لا الہ ضرب است و ضربِ کاری است!

مومن و پیشِ کساں بستن نطاق!
مومن و غداری و فقر و نفاق!

با پشیزے دین و ملت را فروخت
ہم متاعِ خانہ و ہم خانہ سوخت!

لا الہ اندر نمازش بود و نیست
نازہا اندر نیازش بود و نیست!

نور در صوم و صلوات او نماند
جلوہٴ در کائنات او نماند!

آنکہ بود اللہ او را ساز و برگ
فتنہٴ او حبِّ مال و ترسِ مرگ!

رفت ازو آں مستی و ذوق و سرور
دینِ او اندر کتاب و او بگور!

صحبتش با عصرِ حاضر درگرفت
حرفِ دیں را از دو پیغمبر گرفت

آں ز ایراں بود و ایں ہندی نژاد
آں ز حج بیگانہ و ایں از جہاد!

تا جہاد و حج نماند از واجبات
رفت جاں از پیکرِ صوم و صلوٰت!

روح چوں رفت از صلوٰت و از صیام
فرد ناہموار و ملت بے نظام!

سینہ ہا از گرمیٔ قرآں تہی
از چنیں مرداں چہ امیدِ بہی!

از خودی مردِ مسلماں درگذشت
اے خضر دستے کہ آب از سر گذشت!

سجدۂ کز وے زمیں لرزیدہ است
بر مرادش مہر و مہ گردیدہ است

ق

سنگ اگر گیرد نشانِ آں سجود
در ہوا آشفتہ گردد ہم چو دود!

ایں زماں جز سر بزیری ہیچ نیست
اندر و جز ضعفِ پیری ہیچ نیست!

آں شکوہِ ربّی الاعلےٰ کجاست
ایں گناہِ اوست یا تقصیرِ ماست؟

هر کسے بر جادۂ خود تند رو — ناقۂ ما بے زمام و هرزه دو!

صاحبِ قرآن و بے ذوقِ طلب

العجب ثم العجب ثم العجب!

گر خدا سازد ترا صاحب نظر — روزگارے را کہ می آید نگر!

عقلہا بے باک و دلہا بے گداز — چشمہا بے شرم و غرق اندر مجاز!

علم و فن، دین و سیاست، عقل و دل — زوج زوج اندر طوافِ آب و گل!

آسیا آں مرز و بوم آفتاب — غیر بیں، از خویشتن اندر حجاب!

قلبِ او بے وارداتِ نو بنو — حاصلش را کس نگیرد با دو جو!

روزگارش اندریں دیرینہ دیر — ساکن و یخ بستہ و بے ذوقِ سیر!

صیدِ ملایان و نخچیرِ ملوک — آہوے اندیشۂ او لنگ و لوک!

عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ — بستۂ فتراکِ گردانِ فرنگ!

تاختم بر عالمِ افکارِ او — بر دریدم پردۂ اسرارِ او!

درمیانِ سینه دل خوں کرده ام
تا جهانش را دگرگوں کرده ام!

من بطبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف
کرده ام بحرین را اندر دو ظرف!

حرفِ پیچاپیچ و حرفِ نیش دار
تا کنم عقل و دلِ مرداں شکار!

حرفِ تهداری باندازِ فرنگ
نالۀ مستانه از تارِ چنگ!

اصلِ این از ذکر و اصلِ آں ز فکر
اے تو بادا وارثِ این فکر و ذکر!

آب جویم از دو بحرِ اصلِ من است
فصلِ من فصل است و هم وصلِ من است!

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد
طبعِ من هنگامۀ دیگر نهاد!

نوجواناں تشنه لب، خالی اَیاغ
شسته رو، تاریک جاں، روشن دماغ!

کم نگاه و بے یقین و ناامید
چشمِ شاں اندر جهاں چیزے ندید!

ناکساں منکر ز خود مومن بغیر
خشت بند از خاکِ شاں معمارِ دَیر!

حرفِ پیچاپیچ الخ۔ تلمیح بہ کتاب تشکیل جدید الٰہیات اسلامیہ بزبان انگریزی

مکتب از مقصودِ خویش آگاہ نیست　　تا بجذبِ اندرونش راہ نیست!

نورِ فطرت را ز جانہا پاک شست　　یک گلِ رعنا ز شاخِ او نرست!

خشت را معمار ما کج می نہد　　خوے بط با بچۂ شاہیں دہد!

علم تا سوزے نگیرد از حیات　　دل نگیرد لذتے از واردات!

علم جز شرحِ مقاماتِ تو نیست　　علم جز تفسیرِ آیاتِ تو نیست!

سوختن می باید اندر نارِ حس　　تا بدانی نقرۂ خود را ز مس!

علمِ حق اوّل حواس آخر حضور

آخرِ او می نگنجد در شعور!

صد کتاب آموزی از اہلِ ہنر　　خوشتر آں درسے کہ گیری از نظر

ہر کسے زاں می کہ ریزد از نظر　　مست می گردد باندازِ دگر!

از دمِ بادِ سحر میرد چراغ　　لالہ زاں بادِ سحر مے در ایاغ!

کم خور و کم خواب و کم گفتار باش　　گردِ خود گردندہ چوں پرکار باش!

منکرِ حق نزدِ مُلّا کافر است
منکرِ خود نزدِ من کافرتر است!

آں بانکارِ وجود آمد عجول،
این عجول و هم ظلوم و هم جهول!

شیوهٔ اخلاص را محکم بگیر
پاک شو از خوفِ سلطان و امیر

عدل در قهر و رضا از کف مده
قصد در فقر و غنا از کف مده

حکم دشوار است؟ تاویلے مجو
جز بقلبِ خویش قندیلے مجو

حفظِ جاں ها ذکر و فکرِ بے حساب
حفظِ تن ها ضبطِ نفس اندر شباب

حاکمی در عالمِ بالا و پست
جز بحفظِ جان و تن نایدبدست

لذتِ سیر است مقصودِ سفر
گر نگه بر آشیاں داری مپر

ماه گردد تا شود صاحب مقام
سیرِ آدم را مقام آمد حرام!

زندگی جز لذتِ پرواز نیست
آشیاں با فطرتِ او ساز نیست!

رزقِ زاغ و کرگس اندر خاکِ گور
رزقِ بازاں در سوادِ ماه و هور

قصد، میانه روی۔ اعتدال

سرِّ دیں صدقِ مقال اکلِ حلال — خلوت و جلوت تماشائے جمال!

در رہِ دیں سخت چوں الماس زی — دل بحق بربند و بے وسواس زی!

سرّے از اسرارِ دیں برگویمت — داستانے از مظفر گویمت

اندر اخلاصِ عمل فردِ فرید — پادشاہے با مقامِ بایزید

پیشِ او اسپے چو فرزنداں عزیز — سخت کش چوں صاحبِ خود در ستیز

سبزہ رنگے از نجیبانِ عرب — باوفا، بے عیب، پاک اندر نسب

مردِ مومن را عزیز اے نکتہ رس — چیست جز قرآن و شمشیر و فرس؟

من چہ گویم وصفِ آں خیر الجیاد — کوہ و روئے آبہا رفتے چو باد

روزِ ہیجا از نظر آمادہ تر — تندبادے طایفِ کوہ و کمر!

در تگِ او فتنہ ہائے رستخیز — سنگ از ضربِ سُمِ او ریزہ ریز

مظفر یکے از سلاطینِ گجرات، پسرِ سلطان محمود کہ مسلمانانِ ہند او را بیگڑہ می خوانند

خیر الجیاد - اسپِ اصیل و نجیب

روزے آں حیوانِ چوں انساں ارجمند — گشت از دردِ شکم زار و نژند
کرد بیطارے علاجش از شراب — اسبِ شہ را وا رہاند از پیچ و تاب
شاہِ حق بیں دیگر آں یکراں نخواست — شرعِ تقوے از طریقِ ما جداست

اے ترا بخشد خدا قلبے و جگر
طاعتِ مردِ مسلمانے نگر!

دیں سراپا سوختن اندر طلب — انتہایش عشق و آغازش ادب!
آبروئے گل ز رنگ و بوئے اوست — بے ادب بے رنگ و بو بے آبروست!
نوجوانے را چو بینم بے ادب — روزِ من تاریک می گردد چو شب
تاب و تب در سینہ افزاید مرا — یادِ عہدِ مصطفےٰ آید مرا!
از زمانِ خود پشیماں می شوم — در قرونِ رفتہ پنہاں می شوم!
سترِ زن یا زوج یا خاکِ لحد — سترِ مرداں حفظِ خویش از یارِ بد
حرفِ بد را بر لب آوردن خطاست — کافر و مومن ہمہ خلقِ خدا ست!

آدمیت احترامِ آدمی
باخبر شو از مقامِ آدمی!

آدمی از ربط و ضبطِ تن بہ تن
بر طریقِ دوستی گامے بزن!

بندۂ عشق از خدا گیرد طریق
می شود بر کافر و مومن شفیق!

کفر و دیں را گیر در پہنائے دل
دل اگر بگریزد از دل، وائے دل!

گرچہ دل زندانیٔ آب و گل است
ایں ہمہ آفاق آفاقِ دل است!

گرچہ باشی از خداوندانِ دہ
فقر را از کف مدہ، از کف مدہ

سوزِ او خوابیدہ در جانِ تو ہست
ایں کہن مے از نیاگانِ تو ہست!

در جہاں جز دردِ دل ساماں مخواہ
نعمت از حق خواہ و از سلطاں مخواہ!

اے بسا مردِ حق اندیش و بصیر
می شود از کثرتِ نعمت ضریر!

کثرتِ نعمت گداز از دل برد
ناز می آرد نیاز از دل برد!

ضریر۔ نابینا

سالہا اندر جہاں گردیدہ ام نم بچشم منعماں کم دیدہ ام!

من فدائے آنکہ درویشانہ زیست
وائے آں کو از خدا بیگانہ زیست!

در مسلماناں مجو آں ذوق و شوق آں یقیں آں رنگ و بو، آں ذوق و شوق!
عالماں از علمِ قرآں بے نیاز صوفیاں درندہ گرگ و مو دراز!
گرچہ اندر خانقاہاں ہائے و ہوست کو جوانمردے کہ صہبا در کدوست!
ہم مسلمانانِ افرنگی مآب چشمۂ کوثر بجویند از سراب!
بے خبر از سرِّ دیں اند ایں ہمہ اہلِ کیں اند اہلِ کیں اند ایں ہمہ!
خیر و خوبی بر خواص آمد حرام دیدہ ام صدق و صفا را در عوام!
اہلِ دیں را باز داں از اہلِ کیں ہم نشینِ حق بجو با او نشیں،

کرگساں را رسم و آئیں دیگر است
سطوتِ پروازِ شاہیں دیگر است!

مردِ حق از آسماں افتد چو برق — ہیزمِ او شہر و دشتِ غرب و شرق

ما ہنوز اندر ظلامِ کائنات — او شریکِ اہتمامِ کائنات

او کلیمؑ و او مسیحؑ و او خلیلؑ — او محمدؐ او کتاب او جبرئیل!

آفتابِ کائناتِ اہلِ دل — از شعاعِ او حیاتِ اہلِ دل

اول اندر نارِ خود سوزد ترا — باز سلطانی بیاموزد ترا

ما ہمہ با سوزِ او صاحب دلیم — ورنہ نقشِ باطلِ آب و گلیم

ترسم ایں عصرے کہ تو زادی در آں — در بدن غرق است و کم داند ز جاں!

چوں بدن از قحطِ جاں ارزاں شود — مردِ حق در خویشتن پنہاں شود!

در نیابد جستجو آں مرد را — گرچہ بیند رو برو آں مرد را!

تو مگر ذوقِ طلب از کف مدہ — گرچہ در کارِ تو افتد صد گرہ!

گر نیابی صحبتِ مردِ خبیر — از اب وجد آنچہ من دارم بگیر!

پیرِ رومی را رفیقِ راہ ساز — تا خدا بخشد ترا سوز و گداز

زانکہ رومی مغز را داند ز پوست | پاے او محکم فتد در کوے دوست!

شرح او کردند و او را کس ندید | معنیٔ او چوں غزال از ما رمید

رقصِ تن از حرفِ او آموختند | چشم را از رقصِ جاں بر دوختند!

رقصِ تن در گردش آرد خاک را | رقصِ جاں برہم زند افلاک را!

علم و حکم از رقصِ جاں آید بدست | ہم زمیں ہم آسماں آید بدست!

فرد ازوے صاحبِ جذبِ کلیم | ملت ازوے وارثِ ملکِ عظیم!

رقصِ جاں آموختن کارے بود | غیرِ حق را سوختن کارے بود

تا ز نارِ حرص و غم سوزد جگر | جاں برقص اندر نیاید اے پسر

ضعفِ ایمان است و دلگیری است غم | نوجوانا! نیمہ پیری است غم!

می شناسی؟ حرص فقرِ حاضر است | من غلامِ آنکہ بر خود قاہر است

۱نیمہ پیری: تلمیح بحدیثِ مشہور الہم نصف الہرم

۲فقرِ حاضر: تلمیح بحدیثِ مشہور ایاکم والطمع، فانہ الفقر الحاضر

اے مرا تسکینِ جانِ ناشکیب   تو اگر از رقصِ جاں گیری نصیب

سرِّ دینِ مصطفےٰ گویم ترا

ہم بقبر اندر دعا گویم ترا!

صفحه	مضمون	شمار
۱۰۹	نمودار شدن درویشِ سودانی	۳۳
۱۱۳	**فلک مریخ**	۳۴
۱۱۵	اہلِ مریخ	۳۵
۱۱۷	بر آمدنِ انجم شناسِ مریخی از رصدگاه	۳۶
۱۲۱	گردش در شهر مرغدین	۳۷
۱۲۶	احوالِ دوشیزۂ مریخ که دعوائے رسالت کرده	۳۸
۱۲۷	تذکیر نبیّۂ مریخ	۳۹
۱۳۱	**فلک مشتری**	۴۰
۱۳۳	ارواحِ جلیلهٔ حلّاج و غالب و قرة العین طاهره که به نشیمنِ بهشتی نگرویدند و بگردشِ جاوداں گرائیدند	۴۱
۱۳۵	نوائے حلّاج	۴۲
۱۳۶	نوائے غالب	۴۳
۱۳۷	نوائے طاہره	۴۴
۱۳۸	زنده رود مشکلات خود را پیشِ ارواحِ بزرگ می گوید	۴۵
۱۵۲	نمودار شدنِ خواجهٔ اہلِ فراق ابلیس	۴۶
۱۶۰	نالهٔ ابلیس	۴۷
۱۶۳	**فلک زحل**	۴۸
۱۶۵	ارواحِ رذیله که با ملک و ملت غداری کرده و دوزخ ایشاں را قبول نکرده	۴۹
۱۶۷	قلزمِ خونین	۵۰

شمار	مضمون	صفحہ
۵۱	آشکارا می شود روحِ ہندوستان	۱۶۸
۵۲	روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند	۱۶۸
۵۳	فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونیں	۱۷۱
۵۴	آں سوے افلاک	۱۷۳
۵۵	مقامِ حکیمِ المانوی نطشہ	۱۷۵
۵۶	حرکت بجنت الفردوس	۱۷۸
۵۷	قصرِ شرف النسا	۱۸۱
۵۸	زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سید علی ہمدانی و ملا طاہر غنی کشمیری	۱۸۴
۵۹	در حضورِ شاہ ہمدان	۱۸۵
۶۰	صحبت با شاعرِ ہندی برتری ہری	۱۹۷
۶۱	حرکت بہ کاخِ سلاطینِ مشرق (نادر، ابدالی، سلطان شہید)	۲۰۰
۶۲	نمودار می شود روحِ ناصر خسرو علوی و غزلے مستانہ سرائیدہ غائب می شود	۲۰۵
۶۳	پیغامِ سلطانِ شہید بہ رودِ کاویری (حقیقتِ حیات و مرگ و شہادت)	۲۱۴
۶۴	زندہ رود رخصت می شود از فردوس و تقاضاے حورانِ بہشتی	۲۱۹
۶۵	غزلِ زندہ رود	۲۲۰
۶۶	حضور	۲۲۱
۶۷	خطاب بہ جاوید (سخنے بہ نژادِ نو)	۲۲۱

دیباچہ

خیالِ من بتماشائے آسماں بود است
بدوشِ ماہ و بآغوشِ کہکشاں بود است
گماں مبر کہ ہمیں خاکداں نشیمنِ ماست
کہ ہر ستارہ جہان است یا جہاں بود است!

اقبال